PROF. DR.
MUSTAFA ÖZKAN

Dil Eksenimiz

ISBN	978-605-9786-20-1
Sertifika No	13423
Yayın Sıra No	120
Yazar	Mustafa Özkan
Yayın Yönetmeni	Fatih Atak
Tashih	Meryem Budu Özlem Başboğa
Kapak Tasarımı	Sercan Arslan
Sayfa Düzeni	DBY Ajans
Baskı Tarihi	İstanbul, 2017
Baskı / Cilt	Çağış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti. Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sok. Örme İş Merkezi No: 8 Topkapı / İst. Tel. 0212 482 11 04 (Sertifika No: 12107)

Elektronik ortam ve tüm baskı hakları
Akademik Kitaplar'a aittir. © 2017

AKADEMİK KİTAPLAR

Eski Büyük Dere Cad. No: 21
4. Levent- Kağıthane / İstanbul
Tel-Faks: +90 212 512 70 10
www.akademikkitaplar.com
akademikkitaplar@gmail.com

Dil Eksenimiz

Prof. Dr. Mustafa Özkan

İstanbul, 2017

İçindekiler

Kısaltmalar 7
Önsöz 9

ANADOLU'DA TÜRKÇE

Tarihî Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe 15
Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi 35
Klasik Edebiyatta Dil Sorunu 63
Türkçenin Yenileşme Ekseninde Yeni Lisan Hareketi 79
Yenileşme Sürecinde Türk Dili 99

TÜRKÇENİN BAZI KULLANIM BOYUTLARI

Türkçede Deyimleşme Olgusu ve İkilemelerde
Deyimleşme Dereceleri 143
Bir Türetme İmkânı Olarak Kelime Birleştirme ve
Türkçede Birleşik Kelimelerin Yapısı 187
Edebiyatta Dil Kullanımı 223
Dil-Kültür Bağlamında Türkçe ve Edebiyat Öğretimi 239
Toplumsal Süreçlerin Dile Yansıması ve Anayasanın Dili 253

Kaynaklar 271
Dizin 287

Kısaltmalar

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.:	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi
Far.	: Farsça
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi
MTM	: Millî Tetebbular Mecmuası
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
Skr.	: Sanskritçe
sy.	: Sayı
TA	: Türk Ansiklopedisi
TD	: Türk Dili Dergisi
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TM	: Türkiyat Mecmuası
TOEM	: Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası
trc.	: Tercüme eden
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türkçe Yazmalar
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak

Önsöz

Türk dili, ilk otaya çıktığı zaman bugünkü gibi dağınık bir durumda değildi; Orta Asya'da sınırlı bir bölgedeydi. Orta Asya'nın Türklüğe dar gelip Türklerin bu havzanın dışına taşmasından itibaren Türk dilinde de bazı farklılaşmalar başladı.

Türk yazı dilinin XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonuna kadar gelişme gösteren dönemine "Yeni Türkçe" dönemi adı verilmektedir. Bu devre, Türklerin Orta Asya'dan batıya doğru göç etmesiyle oluşan lehçelerin birer yazı dili olarak geliştiği devredir. Türk dilinin dış etkilere çokça maruz kalıp büyük değişikliklere uğradığı bu dönemde Türkçe, Doğu ve Batı Türkçesi olmak üzere başlıca iki kolda gelişme göstermiştir.

XI. yüzyıl ve sonrası Orta Asya Türklüğü için sürekli bir göç devri oldu. Bir kısım Türk kolları kendilerini orada muhafaza ederken, bir kısım Türk boyları da batıya doğru göç ettiler. Bu coğrafî yayılış, o zamana kadar Orta Asya'da tek bir yazı dili hâlinde devam eden Türk dilinde bazı farklılaşmalara sebep oldu ve Türkçe birtakım dallanmalara uğradı. Bu kollardan bazıları birer edebî dil hâlinde gelişme gösterdi. Ancak her kol bir yazı dili hâlinde gelişme imkânı bulamadı. Gelişme imkânı bulan Türk dili kolları da taşıdıkları özellikler bakımından birbirinin aynısı olmadı.

İşte Türkçenin gelişme gösteren kollarından biri de XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayıp günümüze kadar gelen ve Anadolu'da, Balkanlarda, Adalar'da, Irak ve Suriye'de, Güney ve Kuzey Azerbaycan'da hâlâ devam etmekte olan yazı dilidir. Türk şivelerinin sınıflandırılmasında batı grubunda yer almasından dolayı bu yazı diline "Batı Türkçesi" adı verilmektedir. Bu kol, Oğuz lehçesine dayandığı için "Oğuz Grubu" diye de adlandırılmaktadır.

Batı Türkçesi, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli topraklarında büyük bir gelişme kaydederek Türkçenin en büyük yazı dili durumuna yükseldi. Bu yazı dili, XIX. yüzyıldan itibaren bir sadeleşme sürecine girdi. Bu sadeleşme süreci, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra daha da hızlandı. Sonra da Türkiye Türkçesi diye adlandırılan bugün kullandığımız yazı dili hâline geldi.

Dil Eksenimiz adıyla okuyucuya sunduğumuz bu kitapta, Anadolu'da gelişme gösteren Türk yazı dilinin serüveni konu edilmektedir. İki kısımdan oluşan kitabın birinci kısmında Türkçenin Anadolu'da yazı dili hâlinde gelişmesiyle ilgili makaleler; ikinci kısmında da bu yazı dilinin bazı kullanım özellikleriyle ilgili yazılar yer almaktadır. Yazılardan bazıları, aynı konunun farklı zamanlarda, değişik toplantılarda veya kongrelerde sunulmuş konuşmalardan meydana geldiği için, bunların giriş kısımlarında benzerlikler görülse de esas kısımlar konunun farklı bir yönünü ele alan metinlerdir.

"Tarihî Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe" başlığını taşıyan yazıda, Uygurlar döneminden başlayarak, o dönemdeki tercüme ve terimleştirme faaliyetlerine temas edilerek Türkçenin bilim, kültür ve edebî dil durumuna yükselişi anlatılmaktadır. *"Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi"* adını

taşıyan yazıda, XI. yüzyıldan itibaren akın akın Anadolu'ya gelen Oğuzların, kendi şivelerini bir yazı dili hâline yükseltmelerinin hikâyesi konu edilmektedir. *"Klasik Edebiyatta Dil Sorunu"* başlıklı yazıda, Anadolu'da gelişen Türk yazı dilinin, İstanbul'un fethinden sonraki gidişinde meydana gelen değişiklikler ve bunların sebepleri üzerinde durulmaktadır. *"Türkçenin Yenileşme Ekseninde Yeni Lisan Hareketi"* başlıklı makalede, II. Meşrutiyet'in ilanı ile gelen serbestlik ortamında, dili sadeleştirme tartışmaları ve planlı bir hareket olarak ortaya çıkan "Yeni Lisan Hareketi" ve bu hareketin Türkçe üzerindeki etkisi ele alınmıştır. *"Yenileşme Sürecinde Türk Dili"* başlıklı yazıda ise, çağdaşlaşma ve modernleşme çabalarının başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet'e uzanan çizgide, yeni dönemin kültür ve düşünce dünyamıza tesiri ve bunun dilimiz üzerindeki yansımaları konu edilmiştir.

Kitabın ikinci kısmında ise deyimleşme olgusu, birleşik kelimelerin yapısı, edebî metinlerde dilin kullanımı, dil-kültür bağlamında edebiyat öğretimi ve anayasa metinlerinde dilin kullanılışı gibi tamamen dilin kullanım boyutuyla ilgili yazılara yer verilmiştir.

Bu çalışmanın güzel Türkçemize gönül vermiş herkese yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Mustafa Özkan
Cevizlibağ, 07 Nisan 2017

ANADOLU'DA TÜRKÇE

Tarihî Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe

1. Giriş

Türkçenin günümüze ulaşan en eski metinleri olan Orhun ve Yenisey yazıtları ancak VIII. yüzyıla kadar inmektedir. Bunun yanında bir Budist metni olan *Nirvana Sutra*'nın VI. yüzyılda Türkçeye tercümesinin yapıldığı bilinmekteyse de[1] bu metin günümüze ulaşmamıştır. VI. yüzyıldan daha gerilere giden yazılı metin bulunmadığı için Türkçenin ne zamandan beri bir yazı dili olarak kullanılmaya başlandığı bilinmemekle birlikte, Türk dilinin çok daha eskilere uzanan, daha başka metinleri bulunması gereken bir dil niteliği taşıdığı ifade edilmektedir.[2] Bu bakımdan 552 yılında Türk adıyla tarih sahnesine çıkan Göktürkler zamanındaki Türk dilinin gelişmiş, yüksek

[1] Ali Karamanlıoğlu, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul 1972, s. 12.

[2] Doğan Aksan, "Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *TDAY-Belleten 1971*, s. 253-262; a. mlf. "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1979, s. 379-387.

anlatım gücüne sahip, işlenmiş bir edebî dil olduğu kabul edilmekte, âbideler de iyice düşünülmüş, özenle düzenlenmiş gerçek bir sanat eseri olarak değerlendirilmektedir.[3] Ancak bazı dilciler, Türkçenin böylesine mükemmel bir anlatım gücüne sahip bir seviyeye erişebilmesi için, Türk dilinin ağır gelişen bir dil olduğunu da göz önünde bulundurarak, teşekkül tarihinin yazıtlardan bu güne geçen zaman kadar geriye götürülmesi gerektiği kanaatindedirler.[4] Hatta bazı araştırıcılar, son zamanlarda yapılan arkeoloji kazıları sonucunda ele geçen malzemeye dayanarak, Türkçenin milâttan önceki yıllarda da yazı dili olarak kullanıldığına işaret etmektedirler.[5] Osman Nedim Tuna, çiviyazılı Sümerce tabletlerdeki Türkçe alıntı kelimelere dayanarak, Türk dilinin zamanımızdan 5500 yıl önce müstakil ve iki kollu bir dil olarak mevcut olduğunu ifade etmektedir.[6]

Türkçe yazı dili olarak kullanılmadan önce, çok uzun süren bir oluşum ve gelişim süreci geçirmiştir. Bu devre içerisinde dil, toplumun yaşama biçimindeki değişikliklere paralel olarak ortaya çıkan ihtiyaçları yansıtabilecek duruma ulaşmıştır. Bu oluşum devresi, yalnızca dilin kendi iç yapısındaki değişmelerle dolu değildir. Aksine birbirlerine komşu

---

3 Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1958, I, s. 104; Rene Giraud, *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris 1961, s. 136; A. Bombaci, *Histoire de la litterature turque*, Paris 1968, s. 13.

4 Reşit Rahmeti Arat, "Türk Dilinin İnkişafı", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 598.

5 Nejat Diyarbekirli, "Kazakistanda Bulunan Esik Kurganı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s. 303,304.

6 Osman Nedim Tuna, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara 1997, s.49.

olan toplulukların dilleri, başlangıçtan beri karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiştir. Aralarında kök birliği bulunmayan dillerde gözlemlenen çok eski ödünçleme ilişkileri ve yapı benzerlikleri, bu tür etkilemelerin varlığını ortaya koymaktadır.[7]

Türkçenin Çince, Tibetçe, Süryanice ve Asya'da konuşulmuş olan Soğdca, Toharca, Farsça ve Sanskritçe gibi Hint-Avrupa dilleriyle olan ilişkilerinin başlangıcı da kesin olarak belli değildir.

2. Türkçenin Tarihî Derinliği

Türk dilinin yazılı metinlerle bilinen en eski dönemine ilim dilinde "Eski Türkçe" adı verilmektedir. Bazı dilciler, Karahanlılar döneminde ortaya konan ilk İslâmî Türkçe metinlerin dilini de bu devre içerisinde değerlendirmektedirler.[8] Ancak, İslâmiyet'in kabul edilmesinden sonra yazılmış olan *Kutadgu Bilig* (1069), *Dîvânü Lugati't-Türk* (1074) gibi büyük eserler, Eski Türkçenin özelliklerini taşımakla birlikte, bunları yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul etmek gerekir. Eski Türkçeye ait metinlerin büyük kısmı Uygur sahasına ait olup Uygur harfleri ile yazıldığı için, bu devreyi "Uygur Devresi" diye nitelendirenler de vardır.[9] Eski Türkçe döneminden önceki dönemler ise kuramsal olarak "Altay Devri", "En Eski Türkçe" ve "İlk Türkçe" adlarıyla sınıflandırılmaktadır.[10]

Eski Türkçe döneminde Türkçenin yayılma alanı Orta Asya'dır. Bu devre esas olarak 552-745 yılları arasında hüküm

---

7 Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 271.

8 Tahsin Banguoğlu, "Eski Türkçe Üzerine", *TDAY-Belleten 1964*, s. 77-84.

9 Reşit Rahmeti Arat, a.g.m., s. 605.

10 Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I, İstanbul 1970, s. 51

sürmüş olan Göktürklerin kullandıkları dil ile, 745'te Göktürk İmparatorluğu'nu yıkarak onların yerini alan Uygurların diline dayanmaktadır. Bu bakımdan Eski Türkçede, Göktürk ve Uygur olmak üzere iki kol bulunmaktadır. Yazıldıkları tarihler kesin olarak bilinen en eski dil yadigârlarının hemen hepsi Göktürk hanedanı zamanından kalmıştır. "Orhun Âbideleri", veya "Göktürk Kitabeleri" diye adlandırılan bu yazıtlardan tarihleri kesin olarak belli olanlar Bilge Kağan (732), Kül Tigin (734) ve Tonyukuk (735) anıtlarıdır. Mezar taşları olarak dikilen bu yazıtlardaki söz varlığı sınırlıdır. Uzun cümlelere, süslü anlatımlara rastlanmaz. Herkesin anlayabileceği açık, yalın ve sade, daha çok hitabet sanatının özelliklerini taşıyan bir dil kullanılmıştır. Osman Fikri Sertkaya, Göktürklerden kalan dil belgelerini, irili ufaklı 570 belge olarak tespit ettiğini, bunlardan 51'inin kâğıt üzerinde yazılan metinlerden oluştuğunu bildirmektedir.[11]

Göktürkler doğuda ve batıda bulunan komşuları ile siyasal, ekonomik, ticarî birtakım ilişkilerde bulunup çeşitli alışverişler yaptıklarından, zaman zaman yabancı etkiler altında kalmışlardır. Bu ilişkilerin doğal sonucu olarak dile bazı yabancı ögeler girmiştir (*kagan, hakan, han, hatun, tarhan, tegin, batur* gibi). Ancak dile giren bu ögeler, bazı unvan ve isimler, devlet yönetimine ait kelimeler olup, dilde hep bir yabancı öge olarak kalmıştır. Bu yüzden Göktürkçe, Türk dili tarihinin metinlerle izlenebilen devirleri içerisinde, ses ve biçim bilgisi özellikleriyle olduğu kadar, kelime haznesi bakımından da en saf ve duru bir dönemini yansıtmaktadır.

---

[11] Osman Fikri Sertkaya, "Türk Dilinin Oluşumu ve Gelişimi", *Türkçenin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2010, s.14.

3. Yerleşik Medeniyete Geçiş ve Terimleşme Sürecinin Başlaması

Göktürklerin yıkılmasıyla siyasî alana çıkan ve göçebe medeniyetten yerleşik şehir hayatına geçen Uygurlar, şehirli Türk medeniyetinin ilk temsilcileri kabul edilmektedir.[12] Uygur Türkleri, Uygur yazısı denilen yazıyla daha geniş bir yazı dili meydana getirmişlerdir. Uygurlar, Göktürklere oranla daha çok kavimle ve dinle temasa gelmişler ve onlarla kurdukları kültür ilişkileri dolayısıyla da dillerini bu topluluklardan gelen kültür etkilerine açık tutmuşlardır. Bu sebeple Uygur Türkleri, başta Budizm olmak üzere Manihaizm, Brahmanizm ve Nesturîlik gibi birçok dini benimsemişler, bu dinlere ait yazı ve terminolojiyi de alıp kullanmışlardır. Uygurlardan kalma metinlerin büyük bir kısmı dinî metinlerdir. Bunlar arasında Buda ve Bodisatvaların başlarından geçenleri anlatan **hikâyeler**, Buda'nın vaazlarını içeren **sutralar**, halkın işlediği günahlardan arınmaları ve tövbe etmeye alışabilmeleri için hazırlanmış **tövbe duaları** ve **ilâhiler**, bazı **büyü metinleri** yer almaktadır. Dinî metinlerin dışında mektuplar, hukuk belgeleri, fal kitapları, sağlık bilgisiyle ilgili metinler de bulunmaktadır. Uygurlar dile soktukları yeni kavramlara doğrudan doğruya karşılıklar bularak veya denk türetmeler yaparak dilin kelime haznesini zenginleştirmişlerdir. Bunlardan hukuk terimleriyle ilgili olan kimi kelimeler örnek olmak üzere aşağıda gösterilmiştir.[13]:

---

[12] Tahsin Banguoğlu, "Kaşgarî'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAY-Belleten 1968*, s. 87-113; A.v. Gabain, *Das Alttürkische Schrifttum*, Berlin 1950, s. 24.

[13] Ahmet Caferoğlu, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları", *TM, IV* (1934), s. 1-43.

agıçı ulugı: Baş hazinedar.
agıçı: Hazinedar, veznedar.
agılık: Hazine.
alım: Borç, borç alınan her şey.
alımçı: Borç veren, dayin.
asıg: Kazanç, faiz, temettü.
birimçi: Borçlu, medyun.
bitig: Belge, vesika, vasiyetname.
boğağulukçı: Cellat, katil, boğazlayan.
çam çarım: Dava, itiraz.
ed: Mal, mülk, servet.
inçü: Devlete ait toprak, emlâk-i hâssa.
kıyın: Ceza, tenbih.
kor: Zarar, ziyan.
tanuk: Şahit.
ter: Ücret.
terçi: İşçi, ücretli, amele.
toku: Töre, âdet, örf.
töleç: Tazminat, ödenek.
törüçi: Kanun yapan.
tutuk, tutkuk: Rehin.
tüş.: Ürün, semere, faiz.
uçkur: Bilir kişi, uzman, mütehassıs.
ulam yarlık: Tapu senedi.
ülüş: Hisse.
vuçung: Senet.
yaka: Kira karşılığı, icar bedeli.
yang: Örf, gelenek, usul, nizam.

yanut: Karşılık, bedel, ivaz.

yargu: Karar, hüküm.

yarkan: Zabıta, hafiye.

yarlık: Emir, ferman, buyruk.

yosun: Düzen, nizam, usul, kural.

Uygur yazılı metinleri arasında Budizm ve Manihaizm'le ilgili olanlar önemli bir yer tutar. Bu metinlerin büyük bir kısmı Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, Soğdcadan yapılmış tercümelerdir. Bu dinî metinlerin özenli bir biçimde Türkçeye çevrilmiş olması, Uygurlarda dil çalışmalarının önemli ölçüde geliştirildiğini ortaya koymaktadır.

Dinî terimlerin yabancı dilde olduğu gibi bırakılması, bu dinlerin halk arasında anlaşılmasını ve yayılmasını engelleyeceği için, her iki dinin rahipleri, kendi dinlerine ait terimleri Türkçeleştirmek için büyük çaba harcamışlardır. Ancak bunlar hiç de kolay olmamıştır. Zaman zaman genel dilde yaşayan eski halk inançlarıyla ilgili kelimelerden yararlanıldığı gibi[14] (**tenri** "tanrı", **arvış** "büyü" (Skr. dhâranî), **üzüt** "ruh"), bazen de çeviri yoluyla Türkçe terim türetilmiştir:[15]

agılık: Hazine (Skr. pitaka)

arıg çakşapat: Temiz ahlâk

bilge bilig: Anlayış bilgisi, hikmet (Skr. prajña)

bilig köñül: Şuur, us (Skr. vijñana)

çakşapat: ahlâk (Skr. s'iksâpada)

emgek: Izdırap (Skr. duhkha)

---

[14] Semih Tezcan, a.g.m., s. 316.

[15] Reşit Rahmeti Arat, "Uygurlarda Istılahlara Dair", *TM, VII-VIII* (1942), s. 56-81.

kılınç: İş, amel (Skr. samskâra)

kirtgünç kirtgünmek: İman etmek

kirtgünç: İman (Skr. s'raddhâ)

kutrulmak: Kurtulmak (Skr. vimukti)

nom bitig: Mezhep ayetleri (Skr. sûtra)

sakınç: Fikir, düşünce (Skr. samjña)

ürlüksüz: Geçicilik, fanilik (Skr. anityatâ)

Bazı terimler ise yabancı dildeki biçimleriyle alınmış, yanına da Türkçe çevirisi eklenmiştir. Yani bir çeşit ikileme yoluyla anlatım biçimi tercih edilmiştir:[16]

tsuñ irinçü: Günah (tsuy f Çince).

dyan sakınç: Derin düşünce, istiğrak (dyan f Sanskritçe).

bursay kuvrag: Cemaat, rahipler topluluğu (bursañ f Çince).

4. Türkçenin Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Gelişmesi

Şüphe yok ki, bu tercüme ve terimleştirme faaliyetlerinin Türkçenin daha çok işlenip olgun bir yazı ve bilim dili durumuna yükselmesinde önemli etkisi olmuştur.

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle, Türk devletleri, yavaş yavaş eski kültür alanlarından ayrılıp yeni bir kültür alanına girdiler. Böylece Türkçenin "Eski Türkçe" diye adlandırılan İslâmiyet'ten önceki dönemi kapanarak, İslâm kültür ve medeniyeti altında gelişme gösteren yeni bir dönemi başladı.

İslâm'ın resmen devlet dini olarak kabul edilmesi X. yüzyılda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. İslâm dininin Türkler arasında yayılması, Türk dili ve kültürünün gelişmesi üzerinde etkileyici bir rol oynamıştır. Karahanlılar önce

[16] Semih Tezcan, a.g.m., s. 316.

Kâşgar, Balasagun ve Yedisu bölgelerinde kurulup sonra Fergana ve Maveraünnehir şehirlerini de ele geçirerek Türkleştirdiler. Böylece bu devletin sınırları içerisinde Eski Türkçe yazı dilinden gelişen ve Karahanlı Türkçesi diye adlandırılan yazı dili ile İslâmî bir Türk edebiyatı oluşmaya başladı.

Karahanlılar doğuda Uygur hanlığına komşu idiler ve eski Burkancılığa bağlı kalan Uygurlarla din farkı yüzünden aralarında zaman zaman mücadeleler olmaktaydı. Ancak onlarla aynı dili konuşmaktaydılar. Ayrıca İslâmiyet ile yeni bir kültür dairesine girmekle birlikte, eski kültür izlerini de devam ettirmekteydiler. Bu bakımdan Karahanlı edebî dili Uygur yazı dili geleneğinin İslâm kültürü ile beslenmesinden meydana gelmiş bir yazı dili karakteri taşımaktaydı.[17]

Eski Türkçe döneminde başlayan Türkçeyi işleme ve onu yüksek seviyeye çıkarma anlayışı Karahanlılar zamanında da devam etmiştir. X. yüzyılda. İslâmiyet'i kabul eden bu Türklerden günümüze kadar gelen eserlerden biri Kâşgarlı Mahmud'un Arapça olarak kaleme aldığı (1074) *Dîvânü Lugati't-Türk*, Türkçenin zenginliğini ve anlatım yollarının çokluğunu göstermek amacıyla yazılmış bir ana eser olarak kabul edilebilir. Gününün Türkçesini ve konuşulan lehçelerdeki bazı ögeleri bütün ayrıntılarıyla açıklayan, Türkçe şiirlerden, anlatım biçimlerinden, atasözleri ve deyimlerden örnekler veren, değişik boylarla ilgili bilgiler içeren bu eser, Karahanlılar dönemindeki Türkçenin söz varlığını tümüyle ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Göktürk ve Uygur metinlerinin söz varlıklarına da ışık tutmaktadır.[18]

---

[17] Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2000, s. 27.

[18] Doğan Aksan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 2000, s. 40.

Yine aynı döneme ait Yusuf Has Hacib'in yazdığı (1069) *Kutadgu Bilig*'de de oldukça arı bir dil kullanılmış, düşünceler Türkçenin imkânlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Bu eserde İslâm dininin etkisiyle bir kısım Arapça, Farsça kelimelere rastlanmaktadır. Ancak bunların sayısı pek fazla değildir. Üstelik bu kelimeler yaşayan dilde var olan, halkın rahatça anlayıp kullandığı kelimelerdir.

Türkler İslâm'a girdikten ve Arap dilini öğrendikten sonra, Kur'an'ı anlamak, anlamına nüfuz edebilmek ve esaslarını hakkıyla öğrenebilmek için onu Türkçeye çevirmekte gecikmediler. Ayrıca Kur'an'ın yanı sıra hadis, fıkıh gibi pek çok dinî nitelikli eseri de Türkçeye kazandırdılar. Dinî eserler, her dinî terime bir karşılık bulma gayretini de bünyelerinde taşıdıklarından önemli bir dil zenginliğine sahiptir.

İslâmiyet'in kabulüyle başlayan bu dinî ve tercüme edebiyat türü, kendisini özellikle Kur'an tercümeleri alanında göstermiştir. Bu tercümeler klasik edebî dilin kurulmasını sağladığı gibi, Orta Asya'nın çeşitli Türk köşelerinde Türkçenin daha olgun bir duruma getirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.[19] Karahanlılar döneminde yapılmış bir Kur'an tercümesinde, Uygurlar dönemindeki Budist ve Maniheist metinlerin Türkçeye çevirilerinde görüldüğü gibi, bütün Arapça terimlere Türkçe karşılıklar verilmeye çalışılmıştır:[20]

---

[19] Abdülkadir İnan, "Eski Kuran Tercümelerinin Dili Meselesi", *Türk Dili*, I/7 (Nisan 1952), s. 19-22;Abdulkadir Erdoğan, Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s. 47,48.

[20] Bu dönemde yapılan Kur'an tercümeleri için bk. Gülden Sağol, *An Inter-linear Translation of the Kur'an İnto Khawarazm Turkish, Part I: Introduction and Text, Part II: Glossary*, Harvard University 1993-19

Allah: Tañrı, izi
âyet: Belgü
berk: Yaşın, yıldırım
cehennem: Tamu
cennet: Uçmak
cezâ: Yanut
cürm: Yazuk
hâlik: Törütgen, yaratgan
ihsân: Ezgü, ezgülük kılmak
îmân: Kirtgürmek
kâdir: Ugan
kalb: Köngül
kitâb: Bitig
kizb: Yalgan
meskenet: Çigaylık
meyyit: Ölük, ölgen
müstakîm: Köni
nâr: Ot, tamug
nebî: Yalvaç
nûr: Yarıkluk
rahman: Bagırsak
sâika: Gök otu, katıg ün
sırât-ı müstakîm: Köni yol
şehâdet: Tanıkluk
ta'âm: Yeygü
zebh: Boguzlamak

XI. yüzyılın sonlarında, 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından çeşitli Türk boyları Anadolu'ya geçtiler. Anadolu'ya gelen bu boyların çoğunluğunu Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar Anadolu'ya kendileriyle birlikte edebî geleneklerini de getirmişlerdi. Böylece Anadolu'da Oğuz lehçesine dayalı yeni bir yazı dili oluşmaya başladı. Ne var ki bu yazı dilinin gelişip edebî ve ilmî bir dil niteliği kazanması pek kolay olmamıştır.

Anadolu'da yerleşen ve sonradan Trakya'ya, Balkanlar'a ve Avrupa'ya yayılan Türk halkı, Asya'dan beri gelen ana dilleriyle konuşuyordu. Ancak Maveraünnehir'de ve çevresinde eski yurtlarında saray muhitinde bulunanlar, medreselerde okuyan kültürlü zümre, sanatçı ve bilginler Arapça ve Farsça biliyor ve eserlerini bu dillerde yazıyorlardı.[21]

Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra da Arapça ve Farsçanın aydın çevrelerde etkisi devam etmiş, Anadolu Selçuklularında XII. yüzyılın sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları devrinde Arapça ve Farsçanın ilim, edebiyat ve devlet yazışmaları gibi her alandaki üstünlüğüne rağmen, XIII. yüzyıl içerisinde Türkçe bazı eserler ortaya konduğu, bunların yazıldıkları ilk şekiller günümüze ulaşmamış bile olsa, tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunlar arasında, *Salsalnâme, Battalnâme, Dânişmendnâme, Şeyh-i San'an Hikâyesi* gibi eserler anılabilir. Ayrıca Selçuklular döneminden günümüze kadar yazıldıkları ilk biçimleriyle gelmiş eserler de bulunmaktadır: *Behcetü'l-hadâik, Kıssa-i Yusuf, Kudurî Tercümesi, Feraiz Kitabı* gibi eserler; Mevlana ve Sultan Veled'in Türkçe beyitleri, Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Yunus Emre gibi şairlerin şiirleri bunlar arasında anılabilir.

---

[21] Doğan Aksan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 46.

Beylikler devrinde gerek konu, gerekse sayı bakımından çok çeşitli eserler ortaya konulduğundan, bu eserlerde, hem konuşma dilinden yazı diline geçişin, hem de Oğuz Türkçesine dayanmanın bir sonucu olarak, daha önce rastlanmayan bazı ek ve şekillere de rastlanmaktadır. Bu dönemin Türkçesi kelime haznesi bakımından, Eski Türkçeden gelen arkaik şekillerle, Oğuzca şekillerini kaynaştırmak suretiyle oluşmuş yeni bir ilim ve edebiyat dili niteliğini taşımaktadır. Edebî eserlerde kullanılan kelimeler, halk tarafından da rahatça kullanılmaktadır: *agu* "zehir", *alda-mak* " kandırmak, aldatmak", *alkış* "övme, dua", *arkuru* "ters, aykırı", *assı* "fayda", *ayruk* "başka", *artuk* "fazla", *ayuksız* "aklı başında olmayan, sarhoş", *bayak* "önceki" *bayık* "açık, belli", *bezek* "süs", *biti* "mektup", *buñ* "sıkıntı", *Çalab* "Tanrı", *çeri* "asker, ordu", *dükeli* "hepsi, bütün", *iley* " ön, huzur", *karı-mak* "ihtiyarlamak", *keleci* "söz, laf", *koldaş* " yardımcı", *em* "ilaç, deva", *emcek* "meme", *geñez* "kolay", *görklü* "güzel", *ırıl-mak* "ayrılmak", *kamu* "bütün, hep", *kiçi* "küçük", *od* "ateş", *ogrı* "hırsız", *öküş* "çok", *öt-mek* "geçmek", *sayru* "hasta", *sındı* "makas", *sınuk* "kırık", *sin* "mezar", *sünük* "kemik", *süci* "şarap", *şeş-mek* "çözmek", *tamu* "cehennem", *tudaş olmak* "rast gelmek", *tün* "gece", *ton* "elbise" *uçmak* "cennet", *usañ* "ihmalkâr", *viribi-mek* "göndermek", *yağı* "düşman", *yarak* "hazırlık, alet edevat", *yort-mak* "hızlı koşmak", *yazuk* "günah".

Bu dönemde Türkçe bir bilim dili olma yolunda hızla ilerlerken, tercüme eserlerde dilin türetme ve birleştirme imkânlarından geniş ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Özellikle dinî metinler Türkçeye aktarılırken pek çok yabancı kelime türetme yoluyla karşılanmıştır. Muhammed b. Hamza'nın

XV. yüzyıl başlarında yapmış olduğu Kur'an tercümesinde bunun pek çok örneğini görmek mümkündür:[22]

âmir: Buyurıcı
azm : Gönli bir işe bağlamak
cehâlet: Bilmezlik, bilmemeklik
dâfik: Segriyici
ezâ: İncinesi nesne
fârik: Ayırıcı
fesâd: Azgunlık
gaibet: Gizlü
hâlik: Yaradıcı
harik: Göyündürici
hikmet: Dürüst söz
itâ'at: Boyun virmek
katl: Depelemek
leyl: Dün
marîz: Sayru
mecîd: Ululıklu
meyyit:Ölüci
mü'min: İnanucı
müşrik: Tañrıya iki diyen
tahâret: Arınmak
tavâf: Degzinmek
ufuk: Yir gök kıranı
zemherir: Katı sovuk

---

[22] Daha başka örnekler için bk. Ahmet Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-Arası Kur'an Tercümesi, II.* İstanbul 1978.

Beylikler dönemi dil yadigârları arasında tıp konusunda yazılan eserlerin de Türkçenin bilim dili olarak gelişmesinde ayrı bir yeri vardır. Tıp eserleri arasında *Edviye-i Müfrede, Yâdigâr-ı İbn-i Şerif, Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi, Tuhfe-i Mübârizî, Hulâsatü't-tıb, Mücerrebnâme, Akrabadin Tercümesi, Cerrahiyye-i İlhaniyye, Hazâinü's-sa'âdât, Teshil, Müntahab-ı Şifâ, Kitâbü'l-mühimmât* gibi eserler anılabilir. *Müntahab-ı Şifâ* adlı tıp kitabından aşağıya aldığımız terimler, Türkçenin o dönemin tıp bilimi karşısındaki durumunu göstermesi bakımından önemlidir:[23]

ağız ağrısı : Pamukçuk

agu: Zehir

arka: Sırt

arka sancusı: Sırt ağrısı

bagarsuk: Bağırsak

bağır: Karaciğer

bağır şişi: Karaciğer büyümesi

baş: Çıban yara

baş tamarı : Şahdamarı

bert: İncik, bere

bogazlagu: Gırtlak, hançere

bögrek za'îflığı: Böbrek yetmezliği

buru: Sancı

---

[23] Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan tıp terimleri için ayrıca bk. Zafer Önler, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri", *TDAY-Belleten 1985*, Ankara 1989, s. 87-130

çegzinmek: Dönmek, baş dönmek
çimke: Kaburga bölgesi kasları
demregü: Temriye
dili dutılmak: Kekelemek
düdük: Soluk borusu
emcek: Meme
eñ: Eklem
eñ ağrısı: Eklem ağrısı
er illeti: İktidarsızlık
eyegü : Kaburga
gece görmezligi: Gece körlüğü, tavukkarası
giciyik: Kaşıntı
göñül dönmek: Mide bulanmak
göze ak düşmek: Gözde katarakt oluşmak
iç agrısı: Dizanteri
içi geçmek: İshal olmak
ince agrı: Verem
it dirsegi: Arpacık
kakıgan:Asabî
kara agrı: Tifo hastalığı
kasuk: Kasık
kasuk yarılmak: Fıtık olmak
kavuk: Mesane
kızıl üñlük: Yemek borusu
kulunc: Omuz ve sırtta oluşan şiddetli sancı

kurlugan: Dolama, etyaran
kutluca: Veba
oglan burusı: Doğum sancısı
oglan soñu: Eşime, son
oñurga süñügi: Omurga kemiği
ög : Akıl
öyken: Akciğer
öyken düdügi: Soluk borusu
sıçanak: Kas
sınuk: Kırık
sıtma: Sıtma hastalığı
sıgamak: Ovmak
tomagu: Nezle
tuluñ: Şakak
uçuk: Havale
yayası çıkmak: Basur memesinin dışarı çıkması
yoş: Kamaşma
yumn: Ur
yüklü : Gebe
yürek ditremesi: Kalp çarpıntısı
Arapça, Farsça terimlere karşılık olarak türetilenler de vardır:
bâdrenbûya: Oğlan otu "oğulotu"
dâü'l-kelb: Kuduzlık "kuduz hastalığı"
dıflî. Agu ağacı "zakkum ağacı"
emberbâris: Kadun tuzlugı

gavzubân: Sığır dili
hummâ-yı muhrika: Kara ağrı "tifo hastalığı"
ırku'n-nisâ: Yan başı zahmeti
kej (far.): Ilgın ağacı
kifâldan: Baş tamarı
lisanü'l-hamel: Sifirlü yaprak "sinirotu"
maraz: Sayrılık
persiyâvşân (far.): Baldırıkara
usare : Sıkındu
üksûs: Üzüm çıbığına iplik gibi tolaşan sarmaşuk
ümmü's-sıbyan: Uçuk
veca'-ı mafâsıl: Bendükşeler ağrısı "eklem ağrısı"
yarakân: Sarılık
zamâd: Yaku

5. Sonuç

Türkçenin gerek Eski Türkçe, gerekse Orta Türkçe döneminde bilim, kültür ve edebî dil olması yolunda büyük emek harcanmış, hem dinî hem de tıp, hukuk, botanik vs. öteki bilimlere ait eserler Türkçeye çevrilirken, bu bilimlere ait terimlerin Türkçeleştirilmesine büyük özen gösterilmiştir. Türkçenin sahip olduğu imkânlardan yararlanılarak, dile sokulan kavramlara ya doğrudan doğruya karşılıklar bulunmuş ya da denk türetmeler yapılarak, dilin söz dağarcığı zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Dilin işlenip olgun bir duruma yükseltilmesi yolundaki çalışmalara, Beylikler döneminde de devam edilmiş ve Türkçe

bu dönemde iyice işlenip yüksek anlatım gücüne sahip bir yazı dili durumuna gelmiştir. Beylikler dönemi Türkçesinde hem Eski Türkçeden gelen arkaik şekiller, hem de Oğuzca şekiller bir arada yaşamaktadır.

Yukarıda verilen örneklerden de açıkça anlaşılmaktadır ki Türkçe, Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde bile her türlü bilimsel terimi karşılayabilecek, zengin anlatım gücüne sahip bir bilim dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim adamlarımıza düşen görev, dilimizin sahip olduğu imkânları harekete geçirerek onu bilinçle işlemektir.

Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi

1. Giriş

XI. yüzyıl ve sonrası Orta Asya'da devamlı bir göç devridir. Büyük kitleler hâlinde göç eden Türk boyları İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır vb. bölgelere yayılmışlardır. Bu göçler neticesinde, o zamana kadar Orta Asya'da tek bir yazı dili hâlinde devam eden ,Türkçe birtakım dallanmalara uğramıştır. Böylece Türkçenin bazı kolları Orta Asya'nın dışına taşarak bir yazı dili hâlinde gelişme imkân bulmuştur. Ancak Orta Asya'nın dışında devam etme ve gelişme imkânı bulan Türk dili kolları taşıdıkları özellikler bakımından birbirinin aynısı değildir. O dili konuşan ve yazanların sahip oldukları etnik gruplara, gruplar arasındaki ağız ayrılıklarına, çeşitli tarihî hadiselerin yol açtığı kaynaşma ve karışmalara, yazı dilini besleyen unsurlara, zamanın sebep olduğu değişmelere sıkı sıkıya bağlı olarak ses, şekil ve cümle yapısı bakımından birbirinden ayrılarak farklı edebî diller hâlinde gelişmişlerdir. İşte bu kollardan birini de Anadolu'da XIII. yüzyıldan

başlayıp günümüze kadar devam eden Türk edebî dili oluşturmaktadır.

Anadolu'da yazılı edebiyatın ne zaman başladığı hususunda fikir verebilecek eserlerden bugün için mahrumuz. Bununla birlikte, bu yazı dilinin Anadolu'nun Türkleşmesinden ve Selçuklu Devleti'nin bu ülkede tamamıyla yerleşip hâkimiyetini kurduktan sonra başlamış olduğu tahmin edilmektedir ki bu da XIII. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiştir. XIII. yüzyılın ortalarına doğru kuvvetlenen Anadolu Selçuklu Devleti'nde büyük bir şehir medeniyetinin varlığı kendini göstermektedir. Bu medeni gelişme kültür gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Böylece XIII. yüzyılın sonuna doğru Anadolu'da Konya, Kayseri, Tokat, Erzurum, Ani gibi birçok ilim ve sanat merkezi meydana getirilmiştir.

Anadolu Türklüğünün büyük bir kısmını Oğuzlar oluşturuyordu. Bu bakımdan Anadolu'da gelişme gösteren Türk edebî dilinin temeli de Oğuzcaya dayanmaktaydı. Tarihî kaynaklardan edinilen bilgilere göre Oğuzlar, X. yüzyılda Siriderya boyları ile Aral gölü kıyılarında merkezi Yenikent olmak üzere bir yabgu devleti meydana getirmişlerdi. Bu bölgelerde bazı şehirler de kuran Oğuzlar, buralarda yüksek kültürlü yerleşik bir hayata geçmiş bulunuyorlardı.[24] Oğuzların bir kısmı daha sonra Buhara'ya göç ederek orada yerleştiler. XI-XIII. yüzyıllar arasında Hârizm'in Türkleşmesinde rol oynayan Oğuzlar, Aral gölü ve Siriderya yakasından Horasan'a kadar uzandılar ve burada Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular (1040). Büyük Selçuklu Devleti'ni kurduktan bir müddet sonra, büyük

[24] Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara 1967, s. 52; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, s. 128.

kitleler hâlinde İran, Azerbaycan yoluyla Irak ve Anadolu'ya gelerek Anadolu'yu Türkleştirdiler ve bu bölgede Anadolu Selçuklu Devleti'ni meydana getirdiler (1075). Böylece Aral ve Siriderya boylarından Anadolu içlerine kadar uzanan sahada büyük bir hâkimiyet kurdular. Ancak Oğuzların bu siyasî varlıklarına paralel olarak, XI. yüzyılda ayrı bir yazı diline sahip olup olmadığı henüz tam olarak aydınlatılmış değildir. Gerçi Kâşgarlı Mahmud *Dîvânü Lugati't-Türk*'te Karahanlı Türkçesi ile öteki Türk boylarının konuştukları Türkçeyi karşılaştırırken dillerin en "dillerin en yeğnisi" olarak nitelendirdiği[25] Oğuzca ile de ilgili birtakım özelliklerden bahsetmektedir. Bunların belli başlıları şunlardır:

1. Asıl lügatte, asıl kelimede değişiklik az olur. Değişmeler ancak birtakım harflerin yerine başka harfler gelmesi yahut atılması yüzünden olur.

2. Kelime başındaki "y-" sesini Oğuz ve Kıpçak boyları ya düşürürler (yelkin > elkin "yolcu, misafir", yılığ suw > ılığ su "ılık su") ya da "c-" sesine çevirirler (yincü > cincü "inci", yuğdu > cuğdu "devenin uzamış olan tüyü").

3. Kelime içindeki ve sonundaki "-y-, -y" sesini Argular "-n-, -n" ile ifade ederler (koy> kon "koyun", çıgay > çıgan "fakir, yoksul", kayu > kanu "hangi").[26]

4. Kelime başındaki "m-" sesini Oğuz, Kıpçak ve Suvarlar "b-"ye çevirirler (men > ben, mün > bün «çorba»).

5. Kelime başındaki ve sonundaki "t-, -t" sesini Oğuzlar ve onlara yakın olan Türk boyları "d-, -d" olarak söylerler (

---

[25] *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi* (trc. Besim Atalay), Ankara 1939, I, s. 30.

[26] Arguca da n/y değişmesi bakımından Oğuzlar gibi "n" grubundadır.

tewey > dewey "deve", üt > üd "delik"). Kelime içindeki "-d-" sesini ise aksine olarak Oğuzlar "-t-"şeklinde telaffuz ederler (bögde> bökte "hançer", yigde > yikte "iğde").

6. "f" ile "b" arasında söylenen üç noktalı f "w" ( ) sesi Oğuzlar ve onlara yakın olanlar tarafından "v"ye çevrilir (ew > ev, aw > av).

7. Kelime içindeki d ( ) sesini Yağma, Tuhsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çumul ve Oğuzlar bir birine uygun olarak "y" sesine çevirirler ve hiçbir zaman "d"li söylemezler (kadın > kayın «kayın, akraba», kadıng > kayıng "kayın ağacı").

8. İsim ve fiillerde kelime içindeki "-g-" sesini Oğuzlar ve Kıpçaklar atarlar (çumguk > çumuk " ala karga", tamgak > tamak "boğaz", bargan > baran "varan", urgan > uran "vuran").[27]

Kâşgarlı'nın Oğuzca hakkında verdiği bu bilgiler, Oğuz Türkçesinin XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil durumu hakkında bir fikir vermekteyse de, bunlar bir yazı dili özelliğinden ziyade Oğuz Türkçesini öteki kollardan ayıran bir konuşma dili özelliği niteliğindedir. Bu da Oğuz şivesinin XI. yüzyılın sonunda henüz ayrı bir yazı dili hâlinde bulunmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte Oğuzcanın zengin bir halk edebiyatına sahip bulunduğu ve Gazneliler devrinde Oğuz şiirinin varlığı tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Fuat Köprülü, Gazneliler devri şairlerinden Minûçehrî'nin Paris'te 1887'de bastırılmış divanında şöyle bir beyte rastladığını söylemektedir:

Be-râh-ı Türkî mânâ ki hûbter gûî
Tû şi'r-i Türkî berhân merâ vü şi'r-i Guzî[28]

---

[27] *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi*, I, s. 30-35.

[28] Fuat Köprülü, "Gazneliler Devrinde Türk Şiiri", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VII/2 (1929) s. 81-83.

Şair burada övdüğü kişiye hitaben onun Türkçeyi daha iyi söylediğini ve kendilerine Türk şiiri ve Oğuz şiiri okumalarını istemektedir.

Minûçehrî bu beyitte Türk şiiri ile Guz (Oğuz) şiirini birbirinden ayırmaktadır.

Bu dönemde Orta Asya'da müşterek bir yazı dilinin devam ettiği gözlenmekte olup henüz daha yeni yazı dilleri teşekkül etmemiştir. Yeni yazı dilleri ancak XII. yüzyılda ortaya çıkan gelişmelerle oluşmaya başlamış ve bu gelişmeye beşiklik eden bölge ise Hârizm bölgesi olmuştur. Ancak Minûçehrî'nin bu beytinden Gazne İmparatorluğundaki Türkler arasında, Türkçenin hem müşterek lehçesinin hem de Oğuz lehçesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2. Anadolu'da Türk Boyları ve Türkçe

XI. yüzyıl sonlarında 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından çeşitli Türk boyları Anadolu'ya gelip yerleştiler. Anadolu'ya gelen bu boyların çoğunluğunu Oğuzlar meydana getirdiği için burada teşekkül eden edebî lehçenin esasını da tabii olarak Oğuzca teşkil etti.

Anadolu'ya gelen Oğuzlar buraya bütün edebî geleneklerini de getirerek Orta Asya ile olan bağlarını da devam ettirmişlerdi. Bunun yanında öteki şivelerin edebî mahsulleri de çeşitli vesilelerle buralara gelmekteydi. Bu bakımdan Selçuklular devrindeki Anadolu Türkleri ile doğudaki diğer Türkler arasında sağlam bir kültür münasebeti bulunmaktaydı.[29] Ancak Anadolu'ya gelen bu Oğuzların yazılı bir edebiyatlarının olup olmadığı ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması ile

[29] Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, s. 333.

başlayan dönemin XIII. yüzyıldan önceki dil durumu, tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Bugün Anadolu sahasında yazılmış XI. ve XII. yüzyıldan kalma eserler bulunmamakla birlikte, XIII. yüzyıldan kalma belirli sayıdaki eserler, gerek dil gerek nazım tekniği açısından ileri seviyede eserlerdir. Buna göre Anadolu'da gelişmeye başlayan bu edebî dilin ilk mahsullerini, daha önce XII. belki XI. yüzyılda vermiş olması gerekir.

Selçuklular Dânişmendlilerin yönetimine son verip 1176 yılındaki Miryakefalon Savaşı ile Haçlı akınlarını da durduktan sonra, Anadolu'da ilim ve sanat hayatı büyük bir gelişme kaydetti. En verimli dönemini XIII. yüzyılda yaşayan bu gelişme mahsulleri, Arapça ve Farsça ile kaleme alınmıştı. Çünkü gerek Büyük Selçuklu Devleti'nde gerekse bu devletin Anadolu'daki bir devamı niteliğinde olan Anadolu Selçuklularında, Arapçanın özellikle de Farsçanın ağırlıklı bir yeri vardı. Haberleşme ve şer'î işlerde Arapçanın, divan işleri ile dahilî muamelelerde Farsçanın, halk ile olan münasebetlerde ise Türkçenin kullanıldığı tahmin edilmektedir.[30] Ancak Farsçanın etkisi Arapçadan daha üstün bir durumda idi. Anadolu Selçuklularında Vezir Sahib Fahreddin Ali, vezirliği zamanında divan yazışmalarının dilini Arapçadan Farsçaya çevirttirmişti.[31] Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî de *Bezm ü Rezm* adlı eserini Arapça yazmak istediği halde, halkın Fars diline olan meyli ve bütün resmî yazıların bu dille yazılması üzerine Farsça kaleme aldığını şöyle dile getirmektedir:

"Satacak malı olmadığını söyleyen, söyleyecek sözü bulunmadığını itiraf eden bendeniz, işin başlarında, Hazreti Sultan tarafından

[30] Fuat Köprülü, a. g. e., s. 334.

[31] Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 64.

bu eserin yazılması ve onun övgüye değer işlerinin anlatılması için görevlendirildiğim zaman onu Arapça yazmak istedim. Fakat Rum ülkelerinde yaşayan halkın çoğunun Fars diline meyilli olması ve ona itibar etmesi, o belde sakinlerinin büyük bir kısmının Derî (Fars) dilini konuşup anlaması, mektupların, muhasebe işlerinin, defterlerin ve diğer hükümlerin tamamının bu dilde kaleme alınması, herkesin aklının Fars nazmı ve nesriyle meşgul olması bizi Farsça yazmaya yöneltti."[32] Ayrıca Arapça olarak meydana getirilen eserlerin herkes anlasın diye Arapçadan Farsçaya tercüme edildiği[33] ve medreselerde ise Farsça eğitim yapıldığı anlaşılmaktadır.[34]

Bu tarihlerde yazı dili olarak Türkçe, Arapça ve Farsça ile büyük bir mücadele verirken, konuşma dili olarak da başta Rumca ve Ermenice olmak üzere çeşitli yerli dillerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Fakat Anadolu'da Türk nüfusu gittikçe artıyordu. Anadolu'ya yerleşen Türkmenler bölgede çoğunluğu oluşturuyordu. Çarşıda, pazarda, dergâhta, medresede Türk halkı Türkçe konuşuyor, günlük hayat içinde meşgalelerini Türkçe ile sürdürüyordu. Durum böyle olunca gerek medrese eğitimi görmüş aydın kesimde, gerekse tarikat erkân ve âdabı ile yetişenlerde, duygu ve düşüncelerini Türkçe ile ifade etmek ihtiyacı doğuyor ve Türkçe yazma geleneği gittikçe güçleniyordu. Ayrıca Türkçe başka dillerden aldığı kelimeleri kendi bünyesine uydurarak onları Türkçeleştiriyor ve yabancı dillerle verdiği mücadelede büyük bir zafer kazanıyordu.

---

[32] Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 491.

[33] *Tercüme-i Medh-i Fakr u Zemm-i Dünyâ*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5426, vr. 229a.

[34] Ahmet Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Yüzyıllarda Anadolu'da Farsça Eserler", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 125.

Türkçenin bu zaferinde, onu devlet dili olarak kullanma gayreti gösteren Türkmen beylerinin hizmetlerini de göz ardı etmemek gerekir. Bu gayretlerin başında Karamanoğlu Mehmet Bey'i anmak gerekir.

Selçuklular, Karamanoğullarını Ermenilere karşı İçel ve Ermenek yöresine yerleştirmişlerdi. Karamanoğulları zaman zaman Selçuklu-Moğol yönetimiyle mücadele ettiler. Nihayet Karamanoğlu Mehmet Bey, "Cimri" lâkabıyla tanınan Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş ile birlikte Selçukluların başşehri Konya'yı işgal etti (1277). İşgal 37 gün sürdü. Cimri "Siyavuş bin Keykâvus" adıyla tahta oturunca, Mehmet Beyi de vezir yaptı. O sırada, özellikle Muînüddin Pervane zamanında devletin yüksek mevkilerinde Fars asıllı kişiler bulunuyordu. Sarayda ve devlet dairelerinde Farsça hâkimdi. Mehmet Bey Türkmen'di, bu yüzden halkın devlet işlerinde Türkçe kullanılması isteğini bir buyrukla ilan etti: **"Hîç kes ba'de'l-yevm der-divân u dergâh u bârgâh u meclis ü meydan cüz be-zebân-ı Türkî sühan ne gûyed"** [35] 10 Zilhicce 675 (15 Mayıs 1277). "Bu günden sonra hiç kimse dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanmayacaktır."

Tarihî kaynaklar, Mehmet Bey'in fermanını Türkçenin devlet dili oluşunun başlangıcı olarak kaydederler. Ancak bu fermanın nasıl uygulandığı belli değildir. Çünkü Cimri ve Mehmet Bey'in saltanatı çok kısa sürmüştür. [36]

---

[35] Feridun Nafiz Uzluk, "Karamanoğulları Hakkında İki Ağıt", *TDAY-Belleten*, 1962, s. 68.

[36] Faruk Kadri Timurtaş, "Türkçenin Yenilenmesi ve Yunus", *Tercüman* 16 Haziran 1972.

Bu fermanın ifade ettiği anlam pek büyük olmakla birlikte, bu emri Anadolu'da Türkçenin devlet dili oluşu şeklinde değerlendirmek ve Mehmet Bey'i de idealist bir dil inkılapçısı sanmak pek de isabetli değildir. Zira bu buyruk doğrudan doğruya Türkçenin istiklâli düşünülerek verilmiş bir emirden ziyade, merkezî otoriteye başkaldırma sonucunda isyan ettirdiği göçebe Türkmenlerin Farsça bilmeyişinden kaynaklanan bir hareketti. Esasen Mehmet Bey'in bu hareketi de şuurlu bir Türkçe sevgisinden ziyade, siyasî bir muhteva taşımaktadır. Zira Türkçe, çok önceden itibaren Hunlarda, Göktürklerde, Uygurlarda, Karahanlılarda devlet dili olduğu gibi, Mehmet Bey'den önce de kendini Selçuklu sarayında kabul ettirecek bir varlık gösteriyordu. Nitekim II. İzzeddin Keykâvus'un (hükümdarlığı: 1246-1261) destanî bir eser olan *Dânişmendnâme*'yi kendi yazıcısına Türkçe yazdırması, Selçuklu sarayında Türkçeye verilen önemi göstermektedir.[37] Ayrıca İlhanlılar zamanında, Türk ve Moğol boylarına ve orduya yazılan fermanların Türkçe olması da, Türkçenin bir devlet dili olarak kullanıldığının kanıtıdır.[38]

İşte bu şartlar altında Anadolu Selçukluları devrinde Türkçe bazı edebî eserler meydana getirildiği görülmektedir. Bu eserlerin karakteristik özellikleri, din, tasavvuf ve kahramanlık konularını ön planda tutmalarıdır. Çünkü XIII. yüzyılda Anadolu Türk halkının en çok rağbet edip öğrenmek istediği konuların başında İslâm dininin temel bilgileri, savaş ve kahramanlık hikâyeleri yer almaktaydı.

XIII. yüzyılda Anadolu'nun siyasal ve ekonomik durumu, özellikle Moğol istilalarıyla başlayan maddî ve manevî

---

[37] Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I*, İstanbul 1971, s. 299.

[38] Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş, I*, İstanbul 1970, s. 271.

çöküntü, tasavvuf cereyanını güçlendirmişti. Tasavvuf, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda sosyal buhranlar, istilalar, isyanlarla mustarip insanların gönüllerini aşka ve Tanrı'ya kanatlandırmada bir ümit ve teselli kaynağı olmuştu. Bu yüzden de büyük merkezlerde İran tasavvuf edebiyatının ürünleri pek rağbet görmekteydi. Ayrıca Doğu'dan gelen Yesevî dervişleri de Ahmet Yesevî'nin sufiyane şiirlerini Anadolu'ya getiriyorlardı. Böylece Arap ve Fars tasavvufunun etkisi altında kalan Türk sufileri de, daha geniş bir halk kitlesine hitap etmek amacı ile Türkçe yazmağa mecbur kaldılar. Mevlânâ'daki Türkçe ibareler, Sultan Veled'deki Türkçe beyitler, Ahmed Fakih'in *Çarhnamesi*, Şeyyad Hamza'nın manzumeleri bu ihtiyaç etkisi ile ortaya konmuş eserler olarak kabul edilebilir.

Anadolu Selçukluları devrinde Arapça ve Farsçanın ilim, edebiyat ve devlet yazışmaları gibi her alandaki üstünlüğüne rağmen Anadolu'da XIII. yüzyıl içinde Türkçe bazı eserler meydana getirildiği, bunların çoğu günümüze ulaşmamış bile olsa, tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Meselâ Şeyyad İsa'nın Hz. Ali'nin Salsal adlı bir devle cengini anlatan nazım nesir karışık *Salsalnâme*'si, yazarı belli olmayan *Şeyh San'an Hikâyesi*, Anadolu'da ilk İslâm fetihlerini yaşatan *Battalnâme* gibi eserler[39] varlıkları tarihî kayıtlardan anlaşılan fakat bize kadar gelmeyen eserlerdir. Yine bunlar gibi, XI. yüzyılda İç Anadolu'da Bizans'a karşı yaptığı fetihlerle şöhret bulan ve burada kendi adına bir devlet kuran Danişmend Gazi'nin adı etrafında teşekkül etmiş fetih menkıbelerinden oluşan destanî bir roman niteliğindeki *Dânişmendnâme*[40] de bu tür bir eserdir. *Dânişmendnâme*, Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin

[39] Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 335.

[40] Ahmet Yaşar Ocak, "Danişmendnâme", *DİA*, VIII, 478-480.

Keykâvus'un emriyle münşilerden İbn Alâ tarafından 642 (1245) yılında, gaziler arasında dolaşan menkıbelerin derlenmesi sonucu kaleme alınmış bir eserdir. Ancak İbn Alâ'nın bu eseri daha sonra Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali tarafından manzum ve mensur olarak yeniden kaleme alınmıştır. Günümüze ulaşan şekil Arif Ali'nin yazmış olduğu ikinci yazılıştır. Bunun yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur.[41]

Bununla birlikte Selçuklular döneminden günümüze kadar gelmiş Türkçe eserler de mevcuttur. Bunlar daha ziyade ahlâkî-dinî nitelikli, halka dinî konuları anlatmak maksadıyla yazılmış öğretici mahiyetteki eserlerdir. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemine ait olan bu tür eserlerin en önemlilerinden biri, Nâsırüddin b. Ahmed b. Muhammed tarafından Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından yararlanılarak telif edilmiş olan bir vaaz kitabı niteliğindeki *Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâyık* isimli eserdir.[42] Yazıldığı yer ve tarih kesin olarak belli olmamakla birlikte, üzerinde inceleme yapan araştırmacılar *Behcetü'l-hadâik*'ın XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başlarında Anadolu'da yazılmış olabileceği kanaatine varmışlardır.[43]

---

41 Meselâ bk. İstanbul Belediyesi Atatürk Ktp., Muallim Cevdet, nr. 441; Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 571; ayrıca bk. Irene Melikoff, *La Geste de Melik Dânişmend: Etude Critique du Dânişmendnâme, I-II*, Paris 1960.

42 Bursa Orhan Ktp., Kurşunluoğlu kitapları, nr. 5; Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 354.

43 Behcetü'l-hadâik üzerinde yapılmış çalışmaların belli başlıları şunlardır: İsmail Hikmet Ertaylan, "VII. (XII.) Asra Ait Çok Değerli Bir Türk Dili Yadigârı Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâyık", *TDED*, *III/3-4* (1949), s. 275-293; Sadettin Buluç, "Eski Bir Türk Dili Yadigârı Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik", *TDED*, VI (1955), s.

Hayatı hakkında hemen hemen hiç bir bilgi bulunamayan Ali adlı bir şair tarafından 630 (1233) yılında meydana getirilen ve Türk diliyle yazılmış ilk Yusuf kıssası olarak kabul edilen *Kıssa-i Yusuf*[44] da bu dönemden günümüze intikal eden başka bir dil yadigârıdır. Değişik şive özellikleri taşıyan *Kıssa-ı Yusuf*'un dili farklı yorumlara sebep olmuştur. Brockelmann onu Eski Anadolu Türkçesinin ilk mahsullerinden biri olarak değerlendirirken[45], W. Barthold ise Kırım'da yazılmış olabileceğini ifade etmektedir.[46] Köprülü, eserin hem Hakaniye Türkçesi hem Oğuz ve Kıpçak şivesi özellikleri taşımasına ve Yesevî ananesine uygun olarak baştan başa dörtlükler hâlinde yazılmasına bakarak, bunun Hârizmli bir Yesevî dervişi tarafından meydana getirilmiş olabileceğini söylemektedir.[47] *Kıssa-i Yusuf* Ali Cin tarafından yayımlanmıştır.[48]

119-131; a. mlf., "Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik'den Örnekler", *TDED, VII/1-2* (1956), s. 17-44; a. mlf., "Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik'ten Derlenmiş Koşuklar", *TDAY-Belleten 1963*, s. 161-201; a. mlf., "Bir Eserin İki Yazma Nüshası", *TM, XIV* (1965), s. 151-197; Esat Coşan, "Behcetü'l-hadâik'ın Yeni Bir Nüshası", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, XII* (1964), s. 159-161; Mustafa Canpolat, *Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik* (doktora tezi), Ankara 1960; a. mlf., "Behcetü'l-hadâik'ın Dili Üzerine", *TDAY-Belleten 1967*, s. 165-175; Zeynep Korkmaz, *Marzubannâme Tercümesi*, Ankara 1973, s. 21-28; Hanna Sohrweide, *Turkische Handschriften*, Wiesbaden 1974, s. 17-18.

[44] C. Brockelmann, " Ali's Qissa-i Jûsuf der alteste Vorlaufer der Osmanischen Literatur", *Abhandlange der Bayerischen Akademia der Wissenschaften*, Berlin 1916, s. 6-8.

[45] Brockelmann, a. g. m., s. 5.

[46] *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (trc. Ragıb Hulûsi), İstanbul 1927, s. 133.

[47] *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 235.

[48] Ali Cin, *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u*, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Bu dönemin dil özelliklerini aksettiren bir başka eser, Ebû Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdâdî'nin (ö.428/1037) Hanefî mezhebinin görüşlerini ortaya koymak için yazdığı *el-Muhtasar* adlı Arapça eserin çevirisi olan *Kudûrî Tercümesi*'dir.[49] Yer yer Karahanlı yazı dili geleneğini devam ettiren eser, dili bakımından *Behcetü'l-hadâik* ve Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'u ile de büyük bir paralellik göstermektedir.

Bu dönemin dil yapısını yansıtan eserlerden biri de 743 (1343) yılında Fakih Yakut Arslan tarafından Farsçadan tercüme yoluyla Türkçeye kazandırılan ve miras dağıtımı ile ilgili bilgileri ihtiva eden *Feraiz Kitabı*'dır.[50] Yine aynı doğrultuda kaleme alınmış yer yer Oğuz, Kıpçak özellikleri gösteren bir eser de *Gunya*'dır.[51]

Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri[52], Hoca Dehhanî'nin eserleri[53], Ahmed Fakih'in eserleri[54],

---

[49] Zeynep Korkmaz, "Eski Bir Kudûrî Çevirisi", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara 1968, s. 225-231; a. mlf., *Marzubannâme Tercümesi*, Ankara 1973, s. 53-57.

[50] Şinasi Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu", *TDAY-Belleten 1973-1974*, s. 59-133.

[51] Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., nr. 4006; Muzaffer Akkuş, *Kitab-ı Gunya*, İnceleme-Metin-Sözlük , Ankara 1995.

[52] Şerefeddin Yaltkaya, "Mevlânâda Türkçe Kelimeler ve Tükçe Şiirler", TM, IV (1936), s. 161-168; Mecdut Mansuroğlu, "Mevlana Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler", *TDAY-Belleten 1954*, s. 207-220; a. mlf., *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul 1958.

[53] Mecdut Mansuroğlu, *Dehhanî ve Manzumeleri*, İstanbul 1947.

[54] Mecdut Mansuroğlu, *Ahmad Fakih Çarhnâme*, İstanbul 1956; Hasibe Mazıoğlu, *Ahmed Fakih Kitabu Evsafı Mesâcidi'ş-şerîfe*, Ankara 1974.

Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Zeliha*[55] ve *Dâstân-ı Sultan Mahmud*[56] mesnevileri ile diğer manzumeleri[57], Yunus Emre'nin şiirleri[58] Selçuklular döneminden günümüze kadar gelebilmiş belli başlı eserlerdir. Ancak bu dönemden kalma eserler, daha sonraki dönemlere oranla sayı bakımından azdır. Bu durum Anadolu'da gelişmeye başlayan yazı dilinin daha yeni oluşmaya başlamış olmasına bağlanabileceği gibi, Moğolların ve Haçlı seferlerinin tahripçi akınları sonucu birçok kütüphanenin yakılıp yıkılması yüzünden, meydana getirilen eserlerin kaybolmalarıyla da açıklanabilmektedir.[59] Zira yukarıda da işaret edildiği gibi, varlıklarını tarihî kayıtlardan öğrendiğimiz *Şeyh San'an Hikâyesi*, *Salsalnâme* gibi eserlerin bu gün elde bulunmaması, bu dönemde meydana getirilen eserlerin bilinenlerden daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan *Dânişmendnâme* ve *Battalnâme* gibi bazıları da, daha sonraki yüzyılların az çok yenileştirilmiş diliyle günümüze intikal etmiş olup ilk yazılış şekilleri mevcut değildir.

XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla uzanan dönemin ilk zamanlarında ortaya konan eserlerin dili yalnızca Oğuz Türkçesine dayanmamaktadır. Bu eserlerde Karahanlı, Kıpçak ve Oğuz

---

[55] Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha* (nakleden: Dehri Dilçin), Ankara 1946.

[56] Sadettin Buluç, "Şeyyad Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi", *TM, XV* (1968), s. 247-257.

[57] Sadettin Buluç, "Şeyyad Hamza'nın Beş Manzumesi", *TDED, VII/1-2* (1956), s. 5-12; a. mlf., "Şeyyad Hamza'nın Lirik Bir Şiiri", *TDED, XIII* (1963), s. 139-142.

[58] Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Risâletü'n-nushiyye ve Divan*, İstanbul 1965.

[59] Zeynep Korkmaz, "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *TDAY-Belleten 1972*, s. 17-34.

özelliklerini bir arada görmek mümkündür. XIII. yüzyıldan daha gerilere giden ve sayıları üçü beşi geçmeyen *Kıssa-i Yusuf, Behcetü'l-hadaik, Kudûrî Tercümesi* ile daha sonra yazılan *Kitâb-ı Ferâiz* ve Mehmed b. Bâlî tarafından Anadolu Türkçesine döndürülen *Kitâb-ı Güzîde* [60] gibi eserler üzerinde yapılan incelemeler göstermiştir ki, bu eserler bünyelerinde farklı şive özelliklerini taşımaktadırlar. Bu karışık durumlarından dolayı "karışık dilli eserler" diye nitelendirilen[61] eserlerin meydana getirildikleri dönemin dil yapısı tam olarak aydınlığa kavuşmuş değildir.

Bu eserlerdeki dil yapısı, XIII. yüzyılın ikinci yarısından gerilere doğru gittikçe Eski Türkçe özellikleri ile birleşmekte, XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki devirlerde ise Oğuzca özellikleri ağır basmaktadır. Bu da Oğuz şivesinin XIV. yüzyıla doğru artık bir yazı dili hâlinde oluşmaya başladığını göstermektedir.

Karışık nitelikli eserlerin eski Türk yazı dili ile birleşen belli başlı dil özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kelime başında b- > m- değişiminde "m-" li şekiller yaygındır (bunça > munça "bunca", beñiz > meñiz "beniz", beñgü > meñgü "ebedî", ben > men "ben").

2. Kelime başında "b-" ler muhafaza edilmiştir (bar "var", bar- "var-mak", bir- "ver-mek", barlık "varlık").

3. ol- fiili henüz "b-"si düşmemiş biçimiyle (bol-) de geniş ölçüde kullanılmıştır.

---

[60] Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr., 379.

[61] Zeynep Korkmaz, *Marzubannâme Tercümesi*, Ankara 1973, s. 16-17; Azmi Bilgin, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Karışık Dil Unsurları Taşıyan Eserler ve Dil Özellikleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 69 (Aralık 1990), s. 63-74.

4. Ek ve hece başı ġ-/g- ünsüzleri ile, birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -ġ/-g ünsüzleri devam ettirilmektedir (yalġan "yalan", bulganuk "bulanık", çalabga "Tanrıya, Çalaba", ulug "ulu", asıġ "assı, fayda", acıġ «ıstırap, acı»).

5. Gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve dilek kiplerinde -gay/-gey, -ga/-ge ekleri kullanılmaktadır (birgey "verecek", bolgay "olur, olacak", yıglagay "ağlayacak", kurtarga "kurtarmalıdır").

6. Yükleme hâli eki -nı/-ni ile ilgi hâli eki -nıñ/-niñ devam ettirilmektedir (elümüzni "elimizi", atlasnı "atlası", dilüñni "dilini", Yusufnıñ "Yusufun").

7. Ayrılma hâli eki -dın/-din zaman zaman kullanılmıştır (daşdın "dışandan", yazukdın "hatadan, günahtan", soñdın "sondan").

8. Çekimli fiillerde zamir menşeli şahıs ekleri kullanılmıştır (arturga men "arttıracağım", düşe sen "düşersin", dileye siz "dileyesiniz").

Bünyelerinde farklı şive özellikleri bulunduran eserler üzerinde inceleme yapan araştırmacılardan bir kısmı, bu eserlerdeki Eski Türkçeye yaklaşan özellikleri de göz önünde bulundurarak, bunları, XI-XII. yüzyıllarda Orta Asya'daki tek yazı dili durumunda olan Karahanlı Türkçesinden Oğuz-Türkmen özelliklerine dayalı Eski Anadolu Türkçesine geçerken, iki yazı dili arasındaki geçiş döneminin eserleri olarak değerlendirmektedirler.[62]

---

[62] Reşit Rahmeti Arat, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair", V. Türk Tarih Kongresi 1956, Ankara 1960, s. 225-232; Mecdut Mansuroğlu, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi", *TDED*, IV/3 (1951), s. 215-229; Zeynep Korkmaz, "Selçuklular Çağı

Bazı araştırmacılar ise, aynı dönemde meydana getirilen meselâ Yunus Emre'nin şiirlerinde, Ahmed Fakih'in eserlerinde, Sultan Veled'in manzumelerinde, İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî tarafından Hama'da (Suriye) 732'de (1332) Arapça'dan tercüme edilen ve dört büyük mezhep ile bu mezhep imamlarının bir birlerinden farklı olan görüşlerinin ele alındığı *Nazmü'l-hilâfiyyât Tercümesi*[63] gibi eserlerde, aykırı dil özelliklerinin hemen hemen yok denecek kadar az olmasını da göz önünde bulundurarak, bu eserlerdeki karışık dil durumunu, eski Türk yazı dilinin etkisinden kaynaklanan genel nitelikte özellikler olmayıp tek tek kişilere mahsus özellikler olarak değerlendirmektedirler.[64] Bu görüşü temsil edenler, aykırı dil özelliklerinin (olga-bolga) bir metinde az veya çok oluşunu, Orta Asyalı yazarların kuruluş hâlindeki Oğuz yazı dilini etkileme gücüne ve kendisinin Yakındoğu'ya (Batı İran, Irak, Suriye, Mısır, Orta Anadolu) geç veya erken gelmesiyle açıklamaya çalışmaktadırlar.[65]

Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, Türk dilinin tarihî gelişmesi içerisinde ortaya çıkan şiveleri hiçbir zaman kendinden önceki yazı dilinden tamamen ayrı ve ondan etkilenmeden ortaya çıkmış değildir. Uygur yazı dili Göktürkçeye dayalı olarak teşekkül etmiştir. Karahanlıca, Uygurcanın etkisinde kalmıştır. Hârizm yazı dili Karahanlıcaya dayalı olarak

---

Türkçesinin Genel Yapısı", *TDAY-Belleten 1972*, s. 17-37; Mustafa Canpolat, "Behcetü'l-hadâik'ın Dili Üzerine", *TDAY-Belleten, 1967*, Ankara 1968, s. 165-175.

63 Azmi Bilgin, *Nazmü'l-hilâfiyyât Tercümesi*, Ankara 1996

64 Şinasi Tekin, «1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde «olga-bolga' Sorunu", *TDAY-Belleten 1973-1974*, s. 70.

65 Şinasi Tekin, a. g. m., s. 70-71.

gelişme göstermiştir. Çağatayca, Karahanlı ve Hârizm Türkçelerinin devamı olarak gelişen yazı dilidir. Bu bakımdan Anadolu Türkçesini yalnız kendi içinde, sözlü edebî geleneklere dayalı olarak Eski Türkçeden ayrı bir biçimde kurulup gelişen bir yazı dili olarak değerlendirmek pek isabetli değildir. Ayrıca, Selçuklular döneminde eser vbermiş olan ve bu gün için Anadolu'da aruzun en eski şairi olarak kabul edilen Ahmed Fakih ile Türk tasavvuf edebiyatının temel kitaplarından biri olarak değerlendirilen *Garibnâme* mesnevisi ve şiirleriyle tanınan Âşık Paşa'nın; bunların yanında ayrıca Dehhânî ve Hasanoğlu gibi şairlerin hepsinin Horasan asıllı oldukları göz önüne getirildiğinde, Horasan'ın bir kültür ve edebiyat muhiti olarak, Anadolu'daki Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde önemli bir yere sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu yazarların ortaya koydukları eserler bir başlangıç devrinin ötesinde, oldukça ilerlemiş bir seviyeyi göstermektedir. Bu da Oğuz şivesinin Anadolu ve Azerî sahasına intikal etmeden önce, Horasan kültür muhitinde bir tecrübe ve hazırlık devri geçirdiğini göstermektedir. Dil bakımından da Horasan bölgesi Oğuzcası ile Anadolu Selçukluları arasında bir fark bulunmadığı yapılan filolojik çalışmalardan anlaşılmaktadır.[66] Anadolu'da gelişen bu yazı dilinin Orta Asya Türkçesiyle münasebetini gösteren yazılış, ses, şekil ve kelime hazinesi bakımından gösterdiği özellikler, Oğuz şivesi serbest bir yazı dili hâline gelinceye kadar varlıklarını devam ettirmiş, XIII. yüzyılın sonlarından itibaren bu özellikler azalmaya, Oğuzca özellikler ise artmaya başlamıştır. Şurası da muhakkaktır ki,

[66] Zeynep Korkmaz, "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY-Belleten 1973-1974*, s. 41-48; Gerhard Doerfer, "Das Chorasan-turkische", *TDAY-Belleten 1977*, s. 127-204.

Oğuzca bir yazı dili hâlinde ortaya çıkabilmek için hem bu karışık dil unsurlarına hem de Arapça ve Farsçaya karşı büyük bir mücadele devresi geçirmiştir. Ayrıca siyasî mücadelelerin kültür hayatını etkiledikleri de hesaba katılırsa, XI-XIII. yüzyıllar arasını bir mücadele ve geçiş dönemi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

3. Anadolu Beylikleri Dönemi ve Türkçenin Yazı Dili Hâlinde Gelişmesi

XI. yüzyıldan başlayan Selçuklu fetihleri Anadolu'ya büyük miktarda Oğuz kitlelerinin akmasına sebep olmuştu. Bu kitleler, başlarında beyleriyle birlikte, sürekli çatışmaların yaşandığı uç bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Merkeze sıkı sıkıya bağlanamayan bu uç sakinleri, düşman saldırılarını önler ve zaman zaman da onlara karşı saldırılar düzenlerlerdi.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddin Keykubad zamanında (1220-1237) kuvvetlenen merkezî otorite, onun ölümünden sonra yeniden bozuldu. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra ortanca oğlu İzzeddin Kılıcarslan ile büyük oğlu Gıyaseddin Keyhusrev arasında amansız bir mücadele başladı. II. Gıyaseddin Keyhusrev'in tecrübesiz kişilerle iş birliği yapması, devletin yönetim mekanizmasının bozulmasına yol açtı. Devletin bu zayıf durumundan yararlanan büyük bir Türkmen kitlesi "Babaîler İsyanı" denilen[67] bir ayaklanma başlattılar. Öte yandan Yakındoğu'da hissedilir bir baskı kuran Moğollar, Selçuklu Devleti'nin bu karışıklığından yararlanarak harekete geçtiler ve 1243 yılında Kösedağ Savaşı'yla Anadolu Selçuklu Devleti'ni mağlûp ettiler. Bu yenilgiyle hızlı bir

[67] Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980.

çöküş devresine giren Anadolu Selçukluları Moğollara bağlı bir devlet hâline geldi ve Anadolu'nun hâkimiyeti Moğolların eline geçti. Bundan sonra çeşitli suistimaller ve iktisadî sarsıntı yüzünden Anadolu Selçuklu Devleti, yeniden eski kudretli durumuna gelemedi ve II. Gıyaseddin Mesud'un ölümüyle (1308) de son buldu.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısının zayıflamasından yararlanan uç kuvvetleri olarak yerleştirilen Türkmen beyleri, yavaş yavaş Selçuklularla münasebetlerini keserek kendi adlarına bağımsız beylikler kurmaya başladılar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda kurulan bu beyliklere "Anadolu beylikleri" (tavâif-i mülûk) adı verilmektedir.[68] Kurulan beyliklerin belli başlıları şunlardır:

Bu beylikler içerisinde en güçlüsü Karamanoğulları Beyliği idi. Selçuklular, Oğuzların Afşar boyundan olan Karamanoğulları'nı, Ermenilere karşı İçel ve Ermenek havalisine yerleştirmişlerdi. Karamanoğulları zaman zaman Selçuklu-Moğol yönetimiyle mücadele etti. Nihayet Karamanoğlu Mehmet Bey, "Cimri" lakabıyla tanınan Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş ile birlikte Anadolu Selçuklularının başşehri olan Konya'yı işgal etti (1277). İşgal otuz yedi gün sürdü. Mehmet Bey, Cimri'yi saltanat tahtına geçirdikten sonra Türkçeden başka bir dil kullanılmamasını emretti. Bu hareket, siyasî bir muhteva taşımakla birlikte, Türkmenlerin millî şuurlarının güçlü oluşunu göstermesi bakımından önemlidir. Karamanoğulları Orta Anadolu'nun Ege bölgesine bakan batı kesiminde, Akdeniz'e de inerek yaklaşık 230 yıl (1256-1483) saltanat sürmüşlerdir.

[68] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1988, s. XII; Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *DİA, III*, s. 138-139.

Batı Anadolu'da Lâdik (Denizli), Honas ve Dalaman bölgesinde Mehmet Bey, II. İzzeddin Keykâvus'a karşı ayaklanarak Lâdik (İnançoğulları) Beyliğini kurdu (1261-1368). Bu beylik Lâdik beylerine kırk yedi yıl beylik yapan İnanç Bey'e izafeten İnançoğulları adıyla da anılmaktadır.

Selçuklu veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin oğulları ve torunları tarafından Karahisar (Afyon), Kütahya, Sandıklı, Akşehir uç bölgesinde Sahib Ataoğulları Beyliği kuruldu (1275-1341).

Anadolu'nun batısında Milas, Muğla ve çevresinde Aydın ve Denizli illerinin güneyini içine alacak şekilde kurulmuş olan beylik Menteşeoğulları idi (1280-1424). 1390 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlılara ilhak edilen beylik, 1402'den sonra tekrar dirilmiş ve Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadelelerine de karışmıştır. 1424 yılında Anadolu eyaletinin Menteşe sancağını teşkil etmek üzere kesin olarak Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.

Batı Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de, Anadolu Selçuklularının ortadan kaldırdığı Danişmendlilerden olup Bizans sınırında uç beyi olarak görev yapan Kalem Bey ile oğlu Karesi Bey'in merkezi Balıkesir olmak üzere Çanakkale taraflarında kurdukları Karesi Beyliği'dir (1297-1360).

Kütahya, Uşak, Denizli, Afyon illeri çevresinde hüküm sürmüş olan beylik ise Kerimüddin Alişîr'in oğlu I. Yakub Bey tarafından kurulan Germiyanoğulları Beyliği'dir (1300-1429). Germiyan aşireti ilk önce XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Selçuklularının hizmetinde olarak Malatya taraflarında bulunmaktaydı. Moğol baskısı yüzünden 1262-63 yıllarında batıya göç ederek Germiyanoğulları Beyliği'ni kurmuşlardır. Bu beylik Anadolu beyliklerinin en güçlülerinden biri olmuş ve XIV. yüzyılın ilk yarısında en parlak devrini yaşamıştır. Yakub

Bey'in ölümünden sonra beylik zayıflamaya başladı ve kumandanlarından Karesi Bey, Aydınoğlu Mehmet Bey, Saruhan Bey ayrı ayrı beylik kurdular. Germiyanoğlu Süleyman Şah, memleketin hiç olmazsa bir kısmını elde tutabilmek için, kızını Yıldırım Bayezid'e vererek çeyiz olarak da Tavşanlı, Simav, Emet gibi bazı yerleri Osmanlılara bıraktı. Beylikler içerisinde ilmî faaliyetlerin en yoğun olduğu beylik Germiyanoğulları Beyliği idi.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında önce Beyşehir, Seydişehir taraflarında, daha sonra genişlemek suretiyle Ilgın, Bolvadin ve Akşehir havalisinde kurulan beylik ise Eşrefoğulları Beyliği'dir. Beyliğin kurucusu Eşrefoğlu Süleyman Bey'dir. Yerine geçen oğlu Mübarizüddin Mehmet Bey, beyliğin sınırlarını genişletmek imkânı bulmuşsa da Moğolların Anadolu'ya hâkim olmalarıyla, Moğol Valisi Timurtaş, beyliğe son vermiştir (1326).

Hârizmlilerin kumandanı iken Anadolu Selçuklularının hizmetine giren Saruhan ismindeki bir emîrin torunu olduğu ifade edilen Saruhan Bey'in[69], Manisa merkez olmak üzere Gördes, Demirci, Turgutlu, Menemen, Ilıca, Akhisar, Kayacık ve Urganlı'yı içine alan sahada kurduğu Saruhanoğulları da, Batı Anadolu'da kurulan bir Türk beyliği idi (1302-1410).

Batı Anadolu'da kurulan güçlü beyliklerden biri de Aydınoğulları Beyliği idi (1308-1426). Germiyanoğulları kumandanlarından olan Aydınoğlu Mehmet Bey, Germiyan Hükümdarı I. Yakub Bey'in emriyle Ege denizine kadar inmişti. Daha sonra Birgi, Selçuk, Tire ve İzmir dolaylarında bir beylik kurdu. Kuvvetli bir donanmaya sahip olan bu beylik, Ege denizi ve Mora sahillerine yaptığı deniz seferleriyle büyük başarı elde

[69] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 84.

etti. Ancak Umur Bey'in şehit olmasından sonra Aydınoğlu Cüneyt Bey beyliği canlandırmaya çalıştıysa da, II. Murad zamanında Osmanlılar beyliğe son verdiler.

Anadolu'nun güney sahillerinde kurulan beyliğin adı ise Alâiye Beyliği idi (1293-1471). Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Alâeddin Keykubad tarafından zaptedilen Alâiye (Alanya), Anadolu Selçuklularının son zamanlarında Karamanoğullarının eline geçmişti (1293). Bundan sonra Karamanoğullarına bağlı olarak varlığını sürdüren beylik, siyasî bakımdan fazla bir öneme sahip değildi.

Isparta, Eğridir, Burdur, Yalvaç ve daha sonra da Antalya taraflarına yerleştirilen Hamid Bey idaresindeki Türkmen aşireti de 1301 yılında reisleri Feleküddin Dündar Bey'in idaresinde Hamid Bey'in adına izafeten Hamidoğulları Beyliği'ni kurdular. Dündar Bey Antalya'yı zaptettikten sonra, şehri kardeşi Yunus Bey'e bırakmıştı. Böylece 1302'ye doğru Antalya bu beylikten ayrılmış ve hanedanın Antalya şubesi Tekeoğulları adıyla ayrı bir beylik olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar ile Mısır Memlük Sultanlığı arasındaki Maraş ve Elbistan yöresinde faaliyet gösteren beylik ise Dulkadıroğulları Beyliği idi (1339-1521). Adana bölgesinde ise Ramazanoğulları Beyliği hüküm sürmekte idi (1352-1608). Her iki beylik de önce Memlüklere sonra da Osmanlılara bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir.

Uygur Türklerinden olan Eretna tarafından Orta Anadolu'da kurulan beyliğin adı ise Eretnaoğulları Beyliği idi. Bu beylik Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Niksar, Canik, Develi sınırlarını içine alan bir bölgeye hâkimdi. 1381 yılında Kadı Burhaneddin'in hükümdarı bertaraf ederek kendi devletini kurmasıyla beylik sona ermiştir.

Kadı Burhaneddin on sekiz yıl hükümdarlık yapmıştır. 1398'de öldürülmesinden sonra yerine oğlu geçmişse de, Timur'un istilâ tehlikesine karşılık şehri Osmanlılara teslim etmiştir.

Kuzey Anadolu'da Karadeniz bölgesinde kurulan beyliklerden ilki, Kastamonu'da uç beyi oyarak bulunan Hüsameddin Çoban tarafından kurulan Çobanoğulları Beyliği idi. Beylik sonradan yerini Candaroğulları Beyliği'ne bırakmıştır. Candaroğullarının 1291-1461 yılları arasında 170 yıllık bir hâkimiyetleri olmuştur. Şemseddin Yaman Candar tarafından kurulan beyliğin on bir beyi olmuştur. Bunlardan 8. beyin adına nisbetle bu beyliğe İsfendiyaroğulları da denilmiştir.

Karadeniz bölgesinde hüküm süren beyliklerden biri de Pervaneoğulları Beyliği idi (1277-1322). 1214 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun elinden alınan Sinop, iç mücadeleler yüzünden Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından geri alınmıştı. Anadolu Selçuklu Devleti vezirlerinden Muinüddin Süleyman Pervane 1264 yılında burayı geri aldı. 1277 yılında Süleyman Pervane'nin İlhan Abakahan tarafından öldürülmesinden sonra oğlu Mehmet burada müstakil bir beylik kurdu. Beylik daha sonra Bafra ve Samsun'u da ele geçirmiştir. Karadeniz kıyısında kurulmuş olan beyliklerden biri de Taceddinoğulları Beyliği idi.

Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Orta ve Doğu Anadolu'da muhtelif yerlere iskân edilmiş olan Kayı Oğuzlarından küçük bir kısmı, XIII. yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Anadolu'da Türk-Bizans sınırında yaşamaktaydı. Moğolların Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmesinin ardından (1243), Osman Bey de Kuzeybatı Anadolu'daki küçük uç beyliğinin emîri olarak sivrilmeye başlamış ve o bölgede Bizanslılara karşı savaşan

gazilerin önderliğini üstlenmişti. Bizans topraklarının o zamanki anarşisinden ve metruk durumundan yararlanan Osman Bey, topraklarını yavaş yavaş genişletmeye başladı. 1300 yıllarına gelindiğinde Eskişehir ve İznik ovasına kadar uzanan alanı ele geçirmişti. Gerek merkezde gerekse Balkanlar'da türlü gailelerle meşgul olan ve Batı Anadolu'da Germiyanoğulları ile ona tâbi sahil beylikleriyle uğraşan Bizans, uzun süre Osman Bey'e karşı koyabilme imkânını bulamadı. Osmanlılar sürekli ilerleme kaydetmekteydiler. 1326'da Orhan Bey Bursa'yı ele geçirdi. Bu fetih beyliğin artık devlete dönüştürülmesini sağlayacak idarî, malî ve askerî gücün biriktirilmesinde ilk büyük adımı oluşturdu. Osmanlıların sürekli ilerleyişinden ve İznik'in tehdit edilmesinden telâşa düşen Bizans İmparatoru III. Andronic, Orhan Bey'le yaptığı savaşı kaybetti ve İznik 1331'de Osmanlıların eline geçti. 1338'de de İzmit'i ele geçiren Orhan Bey, 1345'te Karesi topraklarını ilhak etti. Kocaeli yarımadasına hâkim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in tecrübeli kumandanları sayesinde 1360 seferiyle Trakya'nın stratejik bakımdan en mühim yerlerini ele geçirmişlerdi.

I. Murad tahta çıktığı zaman Türkler Avrupa kıyısında kesin olarak yerleşmişlerdi. I. Murad, 1389 yılına kadar devam eden saltanatı sırasında Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin sarsılmaz bir biçimde yerleşmesini temin etti. Balkanlar'daki güçlerini arttıran Osmanlılar, I. Murad zamanından itibaren Anadolu'da da sınırlarını genişletmeye başlamışlardı. Bu hükümdar zamanında Osmanlılar Konya'ya kadar ilerleyerek, Selçuklu vârisi iddialarıyla öteki Türkmen beyliklerinin koruyuculuğunu üstlenmiş olan Karamanoğulları üzerindeki baskıyı arttırdılar. 1387 yılındaki Frenkyazısı Savaşı'nda Karamanoğulları yenildi ve Konya kuşatıldı. Böylece Karamanoğulları

I. Murad'ın üstünlüğünü tanımak zorunda kaldılar. Artık Osmanlılar Anadolu'da da rakipsiz hâle gelmişlerdi. I. Murad bu hareketiyle Anadolu'da Türk birliğini sağlama yolunda önemli bir adım atmış bulunuyordu.

Böylece Osmanlılar sınırlarını genişletmek ve Anadolu'da siyasî birliği sağlamak maksadıyla artık harekete geçmişlerdi. Bu hareketin tabii sonucu olarak birçok beyliğe son verildi. Özellikle Yıldırım Bayezid zamanında (1389-1402) Karaman, Germiyan, Hamid, Menteşe, Aydın, Saruhan beylikleri ortadan kaldırılmış ve Osmanlı Devleti Anadolu ve Balkanlar'da sağlam bir imparatorluk şeklinde kurulmuş bulunuyordu.[70] Ancak Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi, kurulan birliğin dağılmasına ve beyliklerin yeniden canlanmasına sebep oldu. Fakat Osmanlılar hızla eski güçlerini kazanarak beylikleri teker teker ortadan kaldırdılar ve Anadolu'da siyasî birliği yeniden sağlamayı başardılar.[71]

Anadolu beyliklerinde aralarındaki mücadelelere rağmen XIV ve XV. yüzyıllarda ilim ve fikir hayatı parlak bir şekilde devam etmiş, belli başlı Anadolu şehirleri birer ilim merkezi hâline gelmişti. İlim adamlarına büyük değer veren beyler, diğer yandan ilmî faaliyetlerin rahatça yapılabilmesini sağlamak amacıyla medrese, kütüphane vb. yapılar kurmaya da büyük

---

[70] Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994, s. 105.

[71] Anadolu beylikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988; Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1994; Yaşar Yücel, *Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 1-8; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Dveletleri Tarihi*, Ankara 1993, s. 236-319; a. mlf., "Anadolu Beylikleri", *DİA, III*, s. 138-139; B. Flemming, "Türkler-Anadolu Beylikleri", *İA, XII/2*, s. 280-286.

önem vermekteydiler. Hükümdarların bu yakın ilgi ve teşviki sayesinde tıp, astronomi, riyaziye, edebiyat, tarih, tasavvuf vb. çeşitli alanlarda pek çok kıymetli eser meydana getirildi.

4. Sonuç

Anadolu Selçuklularında sadece basit muhtevalı eserlerde görülen Türkçe, Beylikler zamanında şuurlu olarak bir yazı dili olma hedefine doğru ilerleme kaydetmekteydi. Bunda da başta bulunan beylerin tutumları büyük rol oynamaktaydı. Yıkılan Selçuklu Devleti'nin yerini almak isteyen her beylik, kendi hükümet merkezini bir kültür ve sanat merkezi hâline getirmek için uğraşmaktaydı. Bu devir, Selçuklulardaki dil tutumuna karşı bir uyanma, millî dile dönüş ve gelişme devri olarak değerlendirilebilir. Anadolu Selçuklularında XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, İzzeddin Kılıcarslan zamanından bu yana edebiyat dili olarak Arapça, şiirde de Farsça, hükümdar ve devlet erkânının saraylarında rakipsiz bir hâkimiyet elde etmişti. Sultan ve emîrlerin himayesinde birçok İran şairinin yanı sıra, değişik ülkelerden ilim ve fikir adamlarının bir araya geldikleri saraylar ve medreseler Fars dili ile büyük bir edebî ve ilmî faaliyete sahne olmaktaydı. Bunun tabii sonucu olarak da Farsça birçok edebî ve ilmî eser ortaya konmaktaydı.[72] Selçuklu hükümdarları daha çok Fars diline ve Fars edebiyatına değer veriyorlardı. Çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Oysa Anadolu Türk beyliklerini kuran Türk beyleri Arap ve Fars kültürünü tanımıyorlardı, bu yüzden Arap ve Fars kültürüne itibar göstermeyerek kendi millî dillerine değer verdiler.

---

[72] Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, s. 245-246; Ahmed Ateş, "Hicrî VII-VIII. (XII-XIV) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *TM, VII-VIII/ 2* (1945), s. 94-135.

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren, Moğol baskısı yüzünden sürekli olarak batıya doğru akan Oğuz kütleleri, Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasına ve önceden burada var olan edebî geleneklerin yeni gelenlerle beslenerek daha da zenginleşmesine sebep oldular. Böylece artan Türk nüfusun tesiriyle Türkçe, Farsça karşısında gittikçe kendini kabul ettirmeye ve Farsçanın hâkimiyetine son vererek bir yazı dili olarak yavaş yavaş filizlenmeye başladı. Beyliklerin başında bulunan hükümdar ve beylerin kendi millî dil ve kültürlerine değer verip Türkçe yazan ilim adamları ve şairleri koruyup teşvik etmeleri de filizlenmeye başlayan bu yazı dilinin gelişmesine yardım etti. Artık Türkçe hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturmuştu.

Böylece Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları sayesinde, Selçuklular döneminin çok az sayıdaki eserlerine karşılık beylikler döneminde Kur'an tercümeleri, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, nasihatnâmeler, tıbba, baytarlığa, avcılığa, cevherlere, rüya tabirlerine ait çeşitli tercüme ve telif kitaplar; edebî alanda dinî-destanî manzum ve mensur eserler, tasavvufî ve romantik mesneviler, divanlar vb. birçok eser meydana getirilerek Türkçe edebî bir dil olarak iyice işlendi.

Klasik Edebiyatta Dil Sorunu

Ana dil, günlük hayatın basit münasebetleri içinde kullanılıp konuşulurken özel bir mesele olarak karşınıza çıkmaz. İnsanlar nasıl hayatlarının her saniyelerinde nefes alıp vererek yaşadıklarına dikkat etmiyorsa, dili de doğal bir alışkanlıkla farkında olmadan kullanırlar. Çok defa söyledikleri üzerinde düşünmezler. Bu husus, konuşma mekanizmasından ileri gelen bir durumdur. Çünkü insan ana dilini düşünmeden kullanır. Günlük konuşmada düşünce genellikle sözden sonra gelir. Konuşma dili gelişigüzel bir dildir, yani konuşmada düşünmeye vakit olmadığı için konuşan insan, konuşma mekanizmasından dolayı az çok basitleşir. Konuşurken dilin ölçülerine, kurallarına pek dikkat edilmez. Ancak insan, yaşadığını, gördüğünü yazıya dökmek isteyince dil ile karşı karşıya gelir. Az önce yazdığı kelimeyi tekrarlamamak için aynı fikri ifade edecek başka söz arayan, içindeki duygu ve düşünceyi en iyi anlatabilecek ifadeyi bulmaya çalışan bir sanatçının dil ile olan alışverişi, sade insanınkinden farklı olur. Aynı şekilde, belli bir seviyeye yükselmiş okuyucunun da dil bakımından bazı

dikkatleri, aradıkları ve tercihleri söz konusu olabilir. Böylece gerek yazan gerekse okuyan açısından, aydın düzeyinde ana dil karşısında bir tavır kendisini gösterir. Bu tavır, o dilin sahibi olan toplumun kültür meselelerine, kültürünün devrelerine ve dilin gelişme seyrine göre değişmektedir.[73] Türkiye Türkçesi bağlamında ele alındığında, Türk aydınının kendi ana dili karşısındaki tavrının, yüzyıllar içerisinde bazı aşamalardan geçtiği görülür.

XI. yüzyıldan itibaren Orta Asya havzasının Türklüğe dar gelmesi, buradaki Türk boylarının çeşitli bölgelere göç etmelerine sebep olmuştur. Bir kısım Türk kolları orada kendilerini muhafaza ederlerken, bir kısım Türk boyları da batıya doğru hareket etmişlerdir. Batıya göç edenler de çeşitli yönlere ayrılmışlardır. Kimisi kuzeyi takip ederek Karadeniz'in kuzeyine gitti. Bir kol Kafkaslarda konakladı; bir başka kol güneye indi, bir başka kol Anadolu'ya girdi. Böylece büyük kitleler hâlinde göç eden Türk boyları İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır, Anadolu ve Rumeli'ye yayıldılar. Bu geniş coğrafi yayılış, o zamana kadar Orta Asya'da tek bir yazı dili hâlinde devam eden Türk dilinde bazı farklılaşmalara sebep oldu ve Türkçe birtakım dallanmalara uğradı. Ancak her kol bir yazı dili olarak gelişme imkânını bulamadı, bu yüzden de yalnızca konuşma dili olarak kaldı. Bazı alanlarda ise meydana getirilen yazı dilleri gelişme imkânı bularak günümüze kadar devam etti. Ancak gelişme imkânı bulan yazı dili kolları da taşıdıkları özellikler bakımından birbirinin aynısı olmadı.

---

[73] Ömer Faruk Akün, *Türk Dili Karşısında Türk Münevveri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1982, s. 8.

Anadolu Türklüğünün büyük bir kısmını Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar Anadolu'ya kendileri ile birlikte sözlü edebî geleneklerini de getirmişlerdi. Böylece Anadolu'da Oğuz şivesine dayalı bir yazı dili gelişmeye başladı. Ancak Oğuz Türkçesinin Anadolu'da bir yazı dili hâlinde gelişmesi pek de kolay olmadı. İslâm dinini kabul ettikten sonra Türkler, İslâm kültür ve medeniyetini iyi tanımak, onun ilim ve düşünce hayatını kavramak için din ve ilim dili olarak Arapçayı, edebiyat dili olarak da Farsçayı kabullenerek, Türkçenin bir ilim ve edebiyat, hatta devlet dili olarak gelişmesini ihmal ettiler. Hatta Selçuklu sultanları İran'ın ünlü şairlerini korumak, cesaretlendirmek suretiyle Fars dili ve edebiyatının gelişmesine hizmet etmekten de çekinmemişlerdir. Ancak şu da var ki Selçuklu sultanları Türkçeyi yasaklayıp da Farsçayı da zorla kabul ettirmeye kalkışmamışlardır. Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu Selçuklularında da Arapça din ve edebiyat dili, Farsça da saray ve yazışma dili olarak kaldı. Türkçe ise konuşma dili olarak varlığını devam ettirdi. Selçuklu sultanlarının Türkçeye karşı yüz çevirmeleri, sarayın gölgesinde yaşayan din bilginlerini de Türkçeyi hafif görmeye itmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir: Selçukluların bu şekilde hareket etmeleri, Farsçanın işlenmiş bir edebiyat dili olarak kabul edilmesine bağlanmamalıdır. Bunun ötesinde İranlıları hâkimiyetleri altında bulundurmak ve onları daha rahat yönetmek gibi siyasî bir düşüncenin varlığını da göz ardı etmemek lazım. Türkçe bu dönemde epey bir zaafa uğramış, ancak edebî bir dil olma yolunda da büyük bir mücadele vermiştir. Arapça ve Farsçanın yoğun baskısına rağmen, Türkçenin bir yazı dili olarak varlığını devam ettirmesi, şüphesiz, Türkçenin İslâmiyet'ten önce de bir yazı dili geleneğine bağlı

olmasına bağlıdır. Eğer Türkçenin böyle bir tecrübesi bulunmamış olsaydı Arapça veya Farsça onun yerini alabilirdi. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Oğuzlar gerek Büyük Selçuklularda gerekse Anadolu Selçuklularında Arapça ve Farsçayı yazışma dili ve edebî dil olarak kullanmış olmalarına rağmen, iki yüzyıl içerisinde kendi millî yazı dillerini oluşturma becerisini göstermişlerdir.[74]

Selçuklu Devleti'nin yıkılması, Anadolu'da siyasî birliğin bozulmasına sebep olmakla birlikte, dil ve kültür açısından olumlu gelişmelere yol açmıştır. Selçuklu Devleti'nin yerine kurulan beyliklerde, başta bulunan beylerin Arap ve Fars kültürüne itibar etmeyerek, kendi millî dillerine değer vermeleri, Türk diline dönüşü kolaylaştırdı ve Türkçenin bir yazı dili olarak filizlenmesine imkân sağladı. Hele bu beylerin Türkçe yazan ilim adamlarını koruyup teşvik etmeleri, filizlenmeye başlayan bu yazı dilinin gelişmesine yardım etti. Bu dönemde Türkçe, hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturdu. Böylece Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları sayesinde, Selçuklular devrinde ortaya konan çok az sayıdaki Türkçe eserlere karşılık, Beylikler döneminde Kur'an tercümelerinden tıbba, baytarlığa varıncaya kadar birçok konuda eser meydana getirildi. Bu dönemde Türkçe edebî bir dil olarak iyice işlendi.

Beylikler döneminde ortaya konan eserler, sade Türkçeden hoşlanan beylere sunulmak üzere kaleme alındığından, gayet arı bir Türkçe ile yazılıyordu. Bu, Türkçenin Arapça ve Farsça ile ilişiğini kestiği anlamına gelmemelidir. Zira yazılan

[74] Ahmet Bican Ercilasun, "Batı Türkçesinin Doğuşu", *Uluslararası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-3 Ekim 1988), Ankara 1996, s. 39-45.

eserlerde Arapça ve Farsça unsurlara da yer veriliyordu, ne var ki bunlar yaşayan dilde var olan, halkın rahatça anlayıp kullandığı kelimelerdi. Yeni edebî dil halk diline dayandırıldığı için, bu eserlerde kullanılan dil de halkın konuştuğu dildi. Meselâ Yunus Emre'nin, Gülşehri'nin, Hoca Dehhani'nin, Âşık Paşa'nın, Şeyhoğlu'nun, Hoca Mesud'un, Hatiboğlu'nun, Devletoğlu'nun eserlerinde kullandıkları dil hep bu nitelikleri taşımakta idi.

Beylikler devri, Türkçenin Arapça ve Farsçaya karşı başarılı bir mücadele devrini oluşturur. XIII. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanan bu mücadelede başarıya ulaşılmış, Türkçe hem aydın zümre, hem de halk arasında bir ilim, kültür ve edebiyat dili olma başarısını kazanmıştır.

Beylikler içerisinde Osmanlı Beyliği'nin ayrı bir yeri vardı. XIV. yüzyılın başlarında resmen kurulmuş olan bu beylik, XV. yüzyılın başında, Karamanoğulları ve Candaroğulları beyliklerinin dışında, öteki beylikleri kendi yönetimleri altına alarak siyasî bir birlik oluşturmuşlardı. Fakat Ankara Savaşı'nda (1402) Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesi ve esir düşmesi, Anadolu'da kurulmuş olan Türk birliğinin bozulmasına sebep oldu. Ayrıca Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan taht mücadeleleri de, pek çok yerin elden çıkmasına ve kardeş kanının dökülmesine yol açtı. Fakat Çelebi Mehmet, öteki kardeşlerini bertaraf ederek, devletin başına geçti. Böylece Çelebi Mehmet ve oğlu II. Murat zamanında Anadolu Türk birliği yeniden sağlanmaya çalışıldı.

XV. yüzyılın başındaki bu olumsuz hadiseler, edebî faaliyetlerde bir duraklama yaratmadı. Varlıklarını sürdüren Karamanoğulları ve Candaroğulları sahalarında pek çok eser yazıldığı gibi, Osmanlı Devleti sınırları içinde de çok verimli bir

edebî canlılık vardı. Osmanlı sarayı, Anadolu Beylikleri içerisinde ilim adamları ve şairler için öteki beyliklerden daha güçlü bir himaye merkezi durumunda idi. Sultan Orhan zamanında kurulan medreselerden başlayıp, Yıldırım Bayezid devrinde oluşan saray hayatı ile edebî faaliyetler için gerekli alt yapı hazırlanmıştı. XIV. yüzyılda belli sayıdaki eser ve şairden ibaret görünen edebî faaliyetler, XV. yüzyıldan itibaren büyük bir artış ve süreklilik göstermeye başladı. Bunda hiç şüphe yok ki yönetimde bulunanların büyük rolü vardı.

Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman edebiyata ve şiire meraklı idi. Özellikle şairleri Türkçe eser yazmaları konusunda teşvik etmesi, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i onun zamanında ve himayesinde yazması, Ahmedî ve Ahmed-i Dâî gibi şairlerin ondan ilgi ve iltifat görmesi, Anadolu'da gelişen dil ve edebiyatın gittikçe kuvvetlenmesine ve Emir Süleyman'ın hüküm sürdüğü yerlerde, adına pek çok Türkçe eser yazılmasına sebep oldu.

Edebî faaliyetler Çelebi Mehmet devrinde de gelişmeye devam etti. Emir Süleyman'ın vefatından sonra birçok şair Çelebi Mehmet'e intisap etti ve eserlerini onun adına kaleme aldı.

II. Murat zamanı (1421-1451), ilmî ve edebî faaliyetler açısından daha parlak bir devir oldu. Bu dönemde Arabistan, Türkistan ve Kırım'dan birçok değerli ilim adamı, Anadolu'ya gelerek burada var olan ilmî hayata canlılık kattılar.

Anadolu Selçukluları, Beylikler devri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına rastlayan bu dönemde Türkçe, gramer şekilleri ve kelime haznesi bakımından oldukça sade ve katıksız bir dil durumundaydı. Bu devirde yazılan bazı eserlerin yalnızca giriş kısımlarında ağır ifadelere rastlanmaktaydı. Onun

için XIV. ve XV. yüzyılın başlarında meydana getirilen en sanatlı manzum eserlerde bile dil basit ve sade idi.

XV. yüzyıla gelinceye kadar dilimizin yapısında onu olumsuz yönde etkileyecek büyük değişiklik görülmez. XIV. yüzyılda ve XV. yüzyılın ilk zamanlarında yazılan eserlerin çoğu, geniş halk kitlesine hitap etmelerinden dolayı sade bir dille kaleme alınıyorlardı. Bu devirde yazılan bazı eserlerin yalnızca giriş kısımlarında ağır, külfetli ifadelere rastlanmaktaydı. Bu bakımdan XIV. ve XV. yüzyılın başlarında meydana getirilen en sanatlı manzum eserlerde bile dil basit ve sade idi. XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle fetihle birlikte İstanbul'un yeni bir kültür ve medeniyet merkezi hâline gelmesiyle başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden devrede dilin, bu sadeliğini kaybettiği görülür.

XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasî birliğinin kurulmasıyla, yazı dili birliği de kurulmuştu. Türkçe bu yüzyılda, büyük bir imparatorluğun devlet dili, ilim ve edebiyat dili olarak kudretini kazanmış, en olgun edebî ürünlerini de vermeye başlamıştı. Önceki devirlerde Türk saraylarının bulunduğu merkezler ile İstanbul ve bazı illerin, bu yüzyılda birer kültür merkezi durumuna gelmesiyle, sarayda Farsçanın, medreselerde ise Arapçanın önem kazanması, şair ve yazarların bu dillere olan ilgilerini arttırdı.[75] Aynca edebî anlayışta İran edebiyatı modellerine uyulması yüzünden, Türk saraylarında yabancı şairlere daha çok değer verildi. Türk şairleri, İran örneklerine benzeyen eserler yazmakta âdeta birbirleriyle yarıştılar. Bunun sonucu olarak

[75] Zeynep Korkmaz, *Türk Yazı Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara 1963, s. 10.

İran edebiyatında kullanılan bütün mazmunları Türk edebiyatına taşıdılar. Böylece bu mazmunlara esas olan Farsça kelime ve deyimler Türkçeye girdi. Bu durum Türk yazı dilinin gidişinde kısa zamanda büyük değişikliklere sebep oldu. Önceki yüzyıllarda görülen sade Türkçe hareketi yavaşladı; ilim ve edebiyat dilinde Arapça ve Farsça kelimeler rağbet görmeye başladı. Bir eserin Arapça Farsça yazılması bir övünç vesilesi sayılarak, Türkçe kaba ve yetersiz bir dil olarak nitelendirildi.[76] Ayrıca aruz ölçüsünün Türkçenin yapısına uymaması da şairleri Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları kullanmaya yöneltti. Yabancı unsurların oranı XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice arttı. Yazı dili konuşma dilinden uzaklaşarak bir aydın zümre dili hâlini almaya başladı.

Sanatta ve edebiyatta İran edebiyatını estetik bir saha olarak örnek alan pek çok edebiyatçı, eserlerinde Farsçadaki dil musikisine erişemeyince, Türkçeye, kolay şiir söylenemeyen, çetin ve elverişsiz bir alan, Farsçaya nispetle kaba, ifadeye elverişsiz, kuru ve yetersiz bir dil nazarıyla baktılar. Bu yüzden de eserlerinde görülen kusurların kendi bilgisizliklerinden değil Türkçeden kaynaklandığını belirtmekten geri durmadılar. Ancak bu tenkit beraberinde Türkçenin savunmasını da getirdi; pek çok şair bu yoldaki tenkitlerin karşısında Türk dilinin müdafaasını yaptılar.

Bu yolun en başında XIV. yüzyıl şairlerinden Âşık Paşa ve Gülşehrî gelmektedir. Âşık Paşa *Garibnâme* adlı eserinde "her dilin koruma altına alındığını, ancak Türkçenin ihmal edildiğini, Türk diline kimsenin bakmadığını" dile getirir. Aynı

[76] Mustafa Özkan, "Lisanımız ve İnsanımız", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 17, sy. 2 (Nisan 1988), s. 41-55.

şekilde Gülşehri, Attar'dan tercüme ederek Türkçeye kazandırdığı *Mantıkuttayr*'ın, Farsçasından hiç de aşağı olmadığını ve kendisinden önce Türkçe bu kadar güzel bir eser yazılmadığını söyleyerek Türk diliyle yazmayı bir övünç vesilesi sayar. Âşık Paşa ve Gülşehri'den başka Türkçe eser yazma konusunda gayret gösterenler arasında *Süheyl ü Nevbahar* ve *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi* adlı iki eseriyle tanınan Hoca Mesud'u, Hoca Mesud'un talebelerinden olan Şeyhoğlu'nu, *Vikaye Tercümesi* adlı eseriyle tanınan Devletoğlu Yusuf gibi şairler anılmaya değer.[77]

Ayrıca XV. yüzyılın önemli şairlerinden olan Necati, atasözlerine, deyimlere ve halk kullanışlarına yer vermek suretiyle daha sade bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Necati'nin bu tutumu dönemin başka şairlerini de etkilemiş ve dilde bir çeşit yerli unsurlara dönüş hareketi diyebileceğimiz bir hareket başlamıştır.

XVI. yüzyılda daha da belirginleşen bu mahallîleşme hareketine "Türkî-i Basit" adı verilmektedir. Türkî-i Basitin amacı, XV. ve XVI. yüzyıllarda Arapça ve Farsçanın Türkçeyi kuşatmasına karşı, Türk dilini savunmak ve Türkçe kelimelerle de aruz ölçüsüyle şiirler yazılabileceğini göstermektir. Nihal Atsız, Aydınlı Visalî'yi bu hareketin ilk temsilcisi olarak kabul etmektedir[78]. Aydınlı Visali'nin 61 gazeli ile 1 murabbaını neşreden Ahmet Mermer, Visalî'nin pek çok sade dille yazılmış şiirinin bulunduğunu, bu şiirlerin Arapça Farsçaya

[77] Mustafa Özkan, "Aşık Paşa ve Çağdaşlarının Türk Diline Hizmetleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 37, (İstanbul 2008), s. 85-104.

[78] Nihal Atsız, "Edirneli Nazmi'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Ehemmiyeti", *Orhun Mecmuası* (İstanbul 1934), s. 9-16.

karşı bir tepki olarak değil, Divan şiirinin gelişim çizgisinde mahallîleşme anlayışının bir yansıması olduğunu ifade etmektedir.[79] Visalî'nin asıl adının İsa olduğu, II. Bayezid (1481-512) ve I. Selim (1512-1520) devirlerinde Edirne'de saray hocalığı yaptığı ve saray hocalığı yaparken Edirne'de vefat ettiği ifade edilmektedir.[80]

Türkî-i Basit anlayışı XVI. yüzyılda Mahremî ve Edirneli Nazmî ile temsil edilmiştir.

Mahremî 20 yıla yakın Galata'da naiplik ve kâtiplik görevinde bulunmuştur. Kaynaklarda sanatından övgüyle bahsedilmektedir. Ayrıca Mahremî'nin söz ve benzetmeleri tamamen Türkçe olan, içinde Arapça ve Farsça ibare bulunmayan *Basîtnâme* adında bir eserinin olduğu da belirtilmektedir. Fakat bu eseri henüz ele geçmiş değildir. Yalnız Âşık Çelebi *Basîtnâme*'den örnek olarak:

Gördüm seğirdir ol ala gözlü geyik gibi
Düşdüm saçı duzagına bön üveyik gibi

beytini anmaktadır. Mahremî'nin eserine *Basîtnâme* adı verilmesi, eserin sade bir Türkçe ile yazılmış olmasındandır. Tezkire yazarları Mahremî'nin sade Türkçe ile bir eser yazmasına kayıtsız kalmışlar ve hakkında ayrıntılı bilgi vermemişlerdir. Ancak Köprülü, Mahremî'yi millî dil ve edebiyat akımının öncülerinden biri olarak kabul eder.[81]

---

[79] Ahmet Mermer, *Türkî-i Basit ve Aydınlı Visali'nin Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 25.

[80] Ahmet Mermer, *a.g.e.*, s. 57-58.

[81] Fuat Köprülü, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmî", *Hayat Mecmuası*, V/107(1928), s. 42-44.

Türkî-i Basit hareketinin XVI. yüzyıldaki en güçlü temsilcisi, Edirneli Nazmi'dir. XV. yüzyılın sonlarına doğru Edirne'de doğan Nazmi, bir yeniçeri çocuğudur. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinde bulunmuştur. Vefatı 1559'dan sonradır. Nazmi, pek çok şiir yazmış, birçok tarihî hadiseye tarih düşürmüş olmakla birlikte, devrinde fazla tanınmamıştır. Nazmi'nin *Mecmau'n-nezâir* adında nazireler mecmuası, *Divanı* ve *Pend-i Attâr* tercümesi[82] adlı eserleri bulunmaktadır.[83] M. Fatih Köksal, *Mecmau'n-nezâir* üzerinde doktora çalışması yapmıştır.[84]

Nazmi'nin sade Türkçe ile yazdığı şiirler, ayrı bir divan hâlinde olmayıp, 45.000 beyitlik divanının arasına serpiştirilmiştir. Türkî-i Basit başlığı altında kaleme alınan bu şiirler, yabancı kelimelerden olabildiğince uzak, benzetmeleri Türk zevkine uyan şiirlerdir. Konuları bakımından bazen ahlâkî, bazen âşıkâne ve rindâne olan bu şiirlerin bir kısmında, o dönemin çeşitli olaylarına, bazı önemli kişilerin resmî ve özel hayatlarına ait bilgiler bulmak mümkündür. Ancak kaynakların hiçbirinde Nazmi'nin bu sade manzumelerinden bahis yoktur. Bu durum, belki de tezkire müelliflerinin Nazmi'nin divanını görmemelerinden veya görmüş olsalar bile, devrin

---

82 Hasibe Mazıoğlu, "Edirneli Nazmi'nin Pend-i Attar Çevirisi", *Türkooji Dergisi* VII (Ankara 1977), s. 47-43.

83 Nazmi'nin hayatı ve eserleri için bk. Mustafa Özkan, "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit (Sade Türkçe) Hareketi", *İlmî Araştırmalar*, 5, (İstanbul 1997), s. 183-196; Ziya Avşar, *Edirneli Nazmi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Türki-i Basit ve Gazeller Dışındaki Nazım Şekil ve Türleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998.

84 M. Fatih Köksal, Edirneli Nazmi, *Mecmau'n-nezâir* (inceleme-tenkitli metin), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2001.

şiir anlayışına uymayan bu manzumelere önem vermeyişlerinden kaynaklanmış olabilir.

Nazmi'nin Türkî-i Basit ile yazdığı şiirlerde hangi şairlerin etkisinde kaldığını kestirmek pek kolay değildir. Bununla birlikte, daha önce sade Türkçe ile şiirler yazan şairlerin etkisinde kalmış olması ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Bazı şiirlerinin Yunus Emre tarzında kaleme alınmış olması, bir kısım beyitlerinin Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'indeki bazı beyitlerle hemen hemen aynı olması, Nazmi'nin bu iki şairden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

Başum âhumla dumanlı yüce bir dağa dönmüşdür
Gözüm yaşumla su dolmuş iki bardağa dönmüşdür

Kara su olup akardı yaşum her çağ kaygudan
Bu çağ uş kan gelür olup Kızıl Irmağa dönmüşdür

Benüm bu varlığum kim var o yârüñ yolları üzre
Ayaklar tozına düşüp kara toprağa dönmüşdür

O servüñ gül yüzi ayrılığından bu benüm beñzüm
Kışın şol sararup solmış olan yaprağa dönmüşdür

Be Nazmî şehrümüz şol hûriye beñzer güzellerle
Güzellik birle hûriler dolu uçmağa dönmüşdür[85]

Türkî-i Basit hareketinin başarıya ulaştığı söylenemez. Bunda, devrin klasik edebî anlayışının yanında, hareketi başlatanların güçlü birer şair olmayışları da önemli rol oynamıştır. Ayrıca şu da var ki sırf Türkçe kelimelerle aruzlu şiir yazmak pek kolay değildi. Türki-i Basitçiler, Türkçe kelimeleri aruzun kıvrak kalıplarına uydurmakta zorlandıkları gibi, sırf Türkçe kafiyelerle uzun kasideler yazmanın da imkânı yoktu.

[85] Fuat Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, İstanbul 1928, s. 14.

Bu yüzden Türkî-i Basit hareketi, kişisel çabalar olarak kalmış, sürekli bir akım hâline gelememiştir.

Bununla birlikte, XVI. yüzyıl edebiyatında, halk deyimleri, halk söyleyişleri, yerli ve canlı tasvirler daha çok yer tutmaya başladı. Birinci sınıf şairlerin şiirlerinde bu yerli unsurlar şiire hem sadelik hem de güzellik katıyordu. Ayrıca XVII. yüzyılda Nabi'nin yanı sıra Şeyhülislam Yahya, Sabit gibi devrin önde gelen şairleri şiirlerinde sade, yalın bir dil kullanmışlar, şiirlerinde deyim ve atasözlerine bolca yer vermişlerdir.

XVIII. yüzyılda bu mahallî konular ve halkın günlük yaşayışı edebiyata daha çok yansımaya başlamıştır. Sadi Çelebi gibi şairler, Türk dilinin açık ve akıcı bir dil olduğunu söyleyerek şiirlerinde Türkçe söyleyişi de tercih ediyorlardı. Özellikle XVIII. yüzyılda Nedim'in şiirlerinde yerli unsurlar geniş ölçüde yer aldı. İstanbul'un eğlence yerleri, halkın âdetleri, giyim kuşamları, Türkçe deyimler ve konuşma dilindeki ifade şekilleri de Nedim'in şiirlerinde bir hayli fazladır. Denilebilir ki Nedim XVI. yüzyıldan beri edebiyatımızda görülmeye başlayan mahallîleşme ve yerlileşme düşüncesinin XVIII. yüzyıldaki en kuvvetli temsilcisidir. Bu yerlileşmenin dile de bir yenilik ve sadelik getirmesi kaçınılmazdı. Bu bakımdan konuşma dilinin şiirde geniş ölçüde kullanıldığı görülmektedir:

Gazel

Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir
Aman dünyayı yaktın âteş-i sûzan mısın kâfir

Kız oğlan nâzı nâzın şeh-levend âvâzı âvâzın
Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir

Ne ma'nî gösterir dûşundaki ol âteşîn atlas
Ki ya'nî şu'le-i cân-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir

Nedir bu gizli gizli âhlar çâk-ı giribânlar
Acep bir şûha sen de âşık-ı nâlân mısın kâfir

Sana kimisi cânım kimisi canânım deyü söyler
Nesin sen doğru söyle cân mısın canân mısın kâfir

Şarâb-ı âteşînin keyfi rûyun şu'lelendirmiş
Bu haletle çerâğ-ı meclis-i mestân mısın kâfir

Niçin sık sık bakarsın böyle mir'ât-ı mücellâya
Meğer sen dahi kendi hüsnüne hayrân mısın kâfir

Nedîm-i zârı bir kâfir esîr etmiş işitmiştim
Sen ol cellâd-ı dîn ol düşmen-i îman mısın kâfir[86]

Gazel

Murâdın anlarız ol gamzenin iz'ânımız vardır
Belî söz bilmeziz ammâ biraz irfânımız vardır

O şûhun sunduğu peymâneyi reddetmeziz elbet
Anınla böylece ahdetmişiz peymânımız vardır

Münâsibdir sana ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel
Beşiktaş'a yakın bir hâne-i vîrânımız vardır

Elin koy sîne-i billûra rahm et âşıka zîrâ
Beyâz üzre bizim de pençe-ber-fermânımız vardır

Güzel sevmekte zâhid müşkilin var ise bizden sor
Bizim ol fende çok tahkîkimiz itkânımız vardır

Kuçub her şeb miyânın cânına can katmada ağyâr
Behey zâlim sen insâf et bizim de cânımız vardır

[86] Hasibe Mazıoğlu, *Nedim*, Ankara 1958, s. 140.

Sıkılma bezme gel bî gâne yok da'vetlimiz ancak
Nedîmâ benderiz var bir dahi sultânımız vardır[87]

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında klasik edebiyatımızın en güçlü şairlerinden olan Şeyh Galib bile, şiirlerinde Türkçe söyleyişlere önem vermiş, sade Türkçeye önem verdiğini göstermek üzere hece ölçüsüyle ve sade Türkçeyle gazel yazmıştır.

Dökdi omuzdan poşu saçagını
Açdı gönüller deli bayrağını

Ay yenisi gökde ne ülker satar
Degmeyecek kestigi tırnagını

Gözcegizim boyamak ister benim
Al boyayup kan ile dudagını

Saldı gönül illerine âfeti
Kurdu göz ırmagına otagını

Niçe tabur dagıdır ol yosmanın
Saç tagıdıp egmesi kalpagını

İçüp içüp kendi elinden anın
Duramayup öpmişim ayagını

Çok sürünüp gözlemişim özleyüp
Ayagının izini topragını

Vermedi bir kimseye Galib geçit
Kanda çevirdiyse söz ırmagını

Hazret-i Monlayı bilenler bilür
Bilmeyenin kim çeke kulagını[88]

---

[87] Mazıoğlu, a.g.e., s. 130.

[88] 4 Naci Okçu, Şeyh Galib, *Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Ankara 1993, C. II, s. 869.

Ancak, Nedim gibi, Sadi Çelebi gibi şairlerin dili sadeleştirme konusundaki arzuları, ağır nesir dilini sadeleştirmeye kâfi gelmedi. Bunlar kişisel çabalardan öteye gitmeyen tutumlar olarak kalmışladır. Fakat aydınların halka iniş eğiliminde bulunuşu ve buna bağlı olarak da halkın diline dikkat etmeleri, XVIII. yüzyıldan itibaren Türk yazı dilinde millî benliğe dönüş ruhunun başlangıcı olarak düşünülebilir. Edebî dildeki sadeleşmenin bir akım hâlinde gelişme göstermesi, Tanzimat'tan sonra gerçekleşebilmiştir.

Türkçenin Yenileşme Ekseninde Yeni Lisan Hareketi

1. Giriş

Dil meselesinin esası; dilimizi yabancı kelimelerin hâkimiyetinden kurtarıp özleştirmek ve çağdaş medeniyetin her alandaki bütün kavramlarını karşılayabilecek bir duruma getirmektir. Bu ise, dili bir yandan millîleştirmek, bir yandan da büyük bir ilim ve kültür dili hâline getirerek çağdaş seviyeye ulaştırmak demektir.

Her dil içinde bulunduğu şartlara ve ihtiyaçlara göre yeni gelişmeler kaydeder. Dilimiz de bugüne gelinceye kadar, millî kültürümüzün ifade aracı olarak, iç ve dış yapısı bakımından birtakım yeni değişme ve gelişmeler kaydetmiştir.

Büyük medeniyet hamleleri, o medeni gelişmeyi yapan ve ona katılan milletlerin dillerinde bir kısım değişme ve gelişme kaydeder. İslâmiyet büyük bir medeniyet hamlesi gerçekleştirmiş ve bu medeniyet dairesine giren milletlerin dillerinde önemli ölçüde değişmelere yol açmıştır. Sonra Batı'da Rönesans ile bir medeniyet hamlesi olmuş ve Avrupa dillerinde

esaslı gelişmelere yol açmıştır. Türk milleti, her iki medeniyet dairesi içinde yer alması münasebetiyle, Türkçe her iki kültürden de etkilenmiştir.

Milletimiz önce İslâm kültür ve medeniyeti içinde yer alırken, XIX. yüzyıldan itibaren Batı ile yakınlaşınca, o medeniyete ait yeni kavramlar ve yeni düşünceler hayatımıza girmeye başladı. "Garplılaşmak", "Batılılaşmak", "çağdaşlaşmak" diye nitelendirilen bu dönem, dilimiz ve edebiyatımız için de birtakım yeni gelişmelere sahne oldu. Çağın medeni gelişmelerine uygun bir gidişi yakalayabilmek için ilimde, teknikte, sanatta, edebiyatta, gazetecilikte vb. alanlarda yeni bir terim sistemi ortaya koymak gerekiyordu. Oysa ki, o zamanki yazı dilimiz, konuşma dilinden tamamen ayrılmış, sunî bir görünüm kazanmış, çağın bu gelişmelerine ayak uyduramıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde devletin toplumla ilişkisi uzun süre aynı kaldığından, dil de büyük bir mesele olarak görülmedi. Ama devletin medeniyet değiştirme mecburiyetini hissetmesi, dilin de geniş olarak ele alınmasına ve tartışılmasına sebep oldu. Medeniyet değiştirmenin, sosyal yapıda ve düşünce hayatında meydana getirdiği yenilik ve değişiklik, dilde ve edebiyatta da kendini gösterdi ve dilde önemli değişikliklere yol açtı. Tanzimat, dil tartışmalarının yoğun biçimde yapıldığı ilk dönemdir, denilebilir.

Yüzyıllarca İslâm kültür çevresinin ve dillerinin etkisi altında kalan Türk toplumu, Tanzimat'la birlikte Batı dünyasındaki milliyetçilik akımları ve bunlarla ilgili fikirlerin etkisi altında kalmaya başladı. Bunun doğal sonucu olarak da kültür ve fikir alanında birtakım yeni düşünceler ortaya çıktı. Bu yeni düşüncelerin ortaya çıkışıyla da pek çok yeni kavramın ifade yolları bulunmaya çalışıldı. Doğal olarak edebiyatımız

ve dilimiz de da bu medeniyetin etkisi altında kaldı. Bu etkiyle biçim, ruh ve zihniyet bakımından öncekilerden farklı bir edebiyat teşekkül etti.

Batı medeniyetinin Tanzimat edebiyatındaki en belirgin izleri, yeni fikirlerin Türkiye'de yerleşmesini çabuklaştıran nesir alanında görüldü. Zaten Batı edebiyatlarından alınan edebî türlerin çoğu da roman, hikâye, tiyatro, makale, tenkit gibi nesir çeşitleriydi. Bununla birlikte Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu:

"Türk nesrinde değişiklik daha ziyade resmî dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar... Devletin içinde bulunduğu siyasî güçlük, yabancı devletlerle olan münasebetleri artırdığı gibi, zaman zaman olsa bile, hükümeti efkârıumumiyeden müzâheret istemeğe de sevk ediyordu.

Yavaş yavaş ıslahat işinin bu müzâherete ne kadar derinden muhtaç olduğunu anlayan hükümet, sık sık beyannâmeler ve fermanlarla halka müracaat ediyordu. Bu suretle ayıklanmış kolay anlaşılır bir yazı tarzına gittikçe daha fazla ihtiyaç görülüyordu. Bu devirde Bâbıâli memuriyetlerinde yapılan terfilerde hemen daima sade, etraflı, açık bir ifade tarzı meziyet olarak aranıyordu." [89]

Bu ifadelerden, artık, devletin halkla bir iletişim kurma ihtiyacını duymuş olduğu anlaşılmaktadır. Yani devlet resmî dilini sadeleştirip yenileştirmedikçe, kamuoyu ile anlaşma sağlayamamaktadır. Gazeteler geniş kitlelere hitap ettikleri için, yüksek Osmanlı edebiyatının dilini kullanamazlardı. Bu nedenle gazeteler, halka hitap eden bir dilin oluşmasında önemli rol oynadı.

---

[89] Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı, İstanbul 1967, s. 78.

Tanzimat'tan sonra yazı dilinin değişmesinde en önemli etken, konuların, anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin değişmesi olmuştur. Bu yeni fikirlerin ortaya çıkışı ile ilgili olarak birçok yeni kavramın ifade yolları bulundu. Yeni düşünce ve edebî hareketleri halka ulaştıracak en kısa yol gazetelerdi. Bu bakımdan Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu. Tanzimat edipleri gazeteciliği ön plana çıkardılar. Ancak mevcut yazı dili ile yeni fikirleri halka ulaştırmanın imkânı yoktu. Resmî dil gerek secilerle, gerekse zincirleme tamlamalarla anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hâl almıştı. Bu durum düzeltilmedikçe Tanzimat'ın fikir yönünün gelişmesi mümkün değildi. Çünkü herkesin aydınlanması ancak herkesin anlayabileceği bir dil ile olabilirdi. Bunun için yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması gereği vardı. Gazetelerin halk tarafından rahatça okunması ve yeni fikirlerin kolayca yayılabilmesi için sade bir dil kullanmak gerekiyordu. Büyük yazarların bu yolda emek harcamaları, Türkçenin sadeleşmesine ve bir gazeteci dilinin doğmasına sebep oldu ve yazı dilinin halkın anlayabileceği bir dil durumuna gelmesine yol açtı.

Tanzimat devri yazarları Türkçenin ilim ve edebiyat dili olarak yeni bir hüviyete girmesi gerektiği üzerinde önemle durdular. Batı hayatına yönelmiş olan imparatorlukta, düşünce hayatının ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, sade bir dilin kullanılması ile gerçekleştirilebileceğinden, bu devirde yazı dilini sadeleştirme fikri, daha önceki devirlerde olduğu gibi yazarların istek ve eğilimlerine bağlı kalmadı. Böylece dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeye önem verilmesi konusunda fikir ileri sürenler çoğaldı ve bu görüş artık sürekli bir akım hâlinde ortaya çıktı. Şinasi, Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Cevdet Paşa gibi sahsiyetler sade üsluplu yazıları ile

bu düşüncenin uygulanmasında öncülük ettiler. Şinasi'den başlayarak yazı dili gittikçe sadeleşmeye başladı. Bununla birlikte yazı dili ile konuşma dili arasındaki fark giderilmiş değildi. Sade bir dille yazmayı savunan yazarlar bile, özel yazışmalarında, mektuplarında konuşma diline yakın bir anlatım tarzını tercih etmelerine rağmen, resmî yazışmalarda ve edebî eserlerinde ağır bir dil kullanmaktan kendilerini alamıyorlardı. Böyle yazmak, eğitimli olmanın bir göstergesiydi. Bu yüzden de sade bir dille yazdıkları takdirde, bunun, kendilerini eğitimsiz, sıradan insanlar görünümüne düşüreceği endişesini taşıyorlardı. Çünkü bu ağır üslubun o devirde saygıyı, eğitimi gösterme gibi bazı toplumsal işlevleri vardı. Bu sebeple Tanzimatçıların sadeleşme isteklerine rağmen dilde sadeleşme tam gerçekleşemedi. Bu dönemde dilde meydana gelen değişim, Türkçenin anlama çabalarına ve değişen bir sürece girmesine zemin hazırladı.

1895-1901 yılları arasında Servet-i Fünun dergisi etrafında toplanan "Edebiyât-ı Cedîde" neslinin dil anlayışları, Tanzimatçılardan farklı oldu. Bu devir sanatkârlarının kendi sanat anlayışlarına uygun bir dil ve üslûp yaratma çabaları dili yeniden ağırlaştırdı. Fransız edebiyatını yakından tanıyan Servet-i Fünun yazarları, bu edebiyatın ürünlerini örnek alarak, duygu ve düşünceleri bütün incelik ve derinliği ile yansıtacak bir dil kullanmaya özen gösterdiler. Onlara göre dil, ince his ve engin tasavvurların ifade aracı idi. Öyleyse düşündürücü ve etkili olmalıydı. Bu yüzden dilin sanatlı olması gerekiyordu. Bu bakımdan Tanzimatçıların yolundan gitmeyip ihtiyaç duydukları dil malzemesini karşılayabilmek için sözlüklerden yabancı kelimeler seçip kullanmaya başladılar. Bunun sonucu olarak da Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri daha çok dilimize

sokmaya ve Tanzimat'la sadeleşmeye doğru yol alan yazı dilimizi yeniden konuşma dilinden uzaklaştırmaya başladılar. Eskiden beri kullanılanlara ek olarak yeni yeni Farsça tamlamalar ve birleşik sıfatlar meydana getirdiler. O zamana kadar hiç kullanılmamış Arapça, Farsça kelimeleri dile sokmaya çalıştıkları gibi, Fransızcadan aldıkları bazı kelime gruplarını ve deyimleri olduğu gibi aktararak, Fransız cümle yapısının Türkçeyi etkilemesine de yol açtılar.

Tanzimat'la birlikte toplum hayatımızda meydana gelen değişikliklere paralel olarak dilde de bir ıslahat ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyaç "sadeleşme" şeklinde kendini gösterdi ve Osmanlı Türkçesini daha sade ve anlaşılır bir dil durumuna getirme hedefine yöneldi. Ancak Türkçenin yapısında köklü bir yenileşme şeklinde kendini gösteremedi. Servet-i Fünûncuların meydana getirdiği edebiyat, daha ziyade bir yüksek zümre edebiyatı olduğundan, onlar sade dile rağbet etmediler. Bu yüzden Tanzimatçıların savunduğu sadeleşme hareketine karşı çıktılar. Bununla birlikte Servet-i Fünuncular ve onların dil anlayışlarını devam ettiren Fecr-i Âticilerin meydana getirdikleri yapay dil bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Türkçesinin bu devresinde karışık dilin koyuluğunu kaybedip çözülme yoluna girdiği görülür. Dil davasının şuurlu bir hareket hâline gelişi ise 1908'den sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.

II. Meşrutiyetin ilânı ile gelen serbestlik, pek çok değişimin uygulanmasına imkân sağladı. Bu bağlamda Tanzimat ve Servet-i Fünun devirlerini içine alan dili sadeleştirme kavgalarının daha güçlü ve belirli bir akım hâline gelmesi de II. Meşrutiyetin ilanından sonraki dönemde gerçekleşti. Bu devir, Meşrutiyet'in ilânı ile beliren elverişli siyasî ortam dolayısıyla, aydınlar arasında millî şuurun tomurcuklandığı bir uyanma

devresi oldu.[90] Böylece Tanzimat'tan beri daha çok fikir alanında kalan görüşler, bu devirde artık hem yoğunlaştı hem de uygulama alanı bulabildi. Bu serbestlik ortamı içerisinde dili sadeleştirme tartışmaları da daha belirgin bir akım hâline geldi ve dilde planlı ve programlı bir hareket olarak "Yeni Lisan" hareketi ortaya çıktı.

2. Yeni Lisan Hareketi

Yeni Lisan hareketi, 1911 yılında Selânik'te çıkmaya başlayan *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp, Kâzım Nami gibi yeni dil görüşünü benimsemiş olan genç kalemlerin başlattığı bir hareketti. Bunlar yazılarını eski dile bir tepki olmak üzere **Yeni Lisan** başlığı altında yazdıkları için **Yeni Lisancılar** diye ün yaptılar. Hareketin öncülüğünü ise Ömer Seyfettin yapmıştır. Yeni Lisan hareketi bir dil akımı gibi görünse de temelinde "millî bir edebiyat meydana getirerek" millî kültüre dayalı yeni bir hayat arama düşüncesi yatmaktaydı. Bu bakımdan Ömer Seyfettin, *Genç Kalemler*'in birçok sayısında yer alan "Yeni Lisan" başlıklı yazılarında, bu hareketin dayandığı fikir temelini ayrıntılı biçimde ele alarak millî bir edebiyata temel olacak millî bir yazı dilinin kuruluşunda büyük rol oynamıştır.

Millî bir edebiyat meydana getirmek için önce millî bir dile ihtiyaç vardı. Bunun için Yeni Lisancılar önce dilde sadeleşme düşüncesini ele alarak sadeleştirilmiş bir dil ve üslup için kurallar koyma yoluna gittiler. *Genç Kalemler*'de çıkan ve Ömer Seyfettin tarafından kaleme kaleme alındığı bilinen "Yeni

[90] Zeynep Korkmaz, "Ömer Seyfettin ve Yeni Lisan", *Milli Kültür*, C. II, sy. 1 (Haziran 1980), s. 6.

Lisan" başlıklı ilk yazıda, bir milletin bilimde, fende yükselmesinin ancak millî bir dil ile mümkün olabileceği dile getiriliyor ve eski dil hasta olarak nitelendiriliyordu:

"Eski lisan nedir? Aslâ konuşulmayan, Latince, İbranice gibi yalnız kendisi ile meşgul olanların zevk ve idrakine taalluk eden bir şey... Biz Asya'dan garba Anadolu'ya göç etmişiz... Hicretimizin ilk asırlarında Arapça ve Farsça birçok kelimeler lisanımıza girmiş. Bunun katiyen zararı yok. Lakin edebiyat yapma, sanat gösterme ve süsleme fikri Arapça ve Farsça kaideleri de beraberinde getirmiş ve Türkçe dengesini kaybetmiştir. Fakat nasılsa yine aslını, esası olan fiillerini ve fiil kiplerini koruyabilmiş ve istiklalini muhafaza etmiştir. İşte bu istiklaldir ki bugün bize Türkçeyi eski safiyet ve tabii şekline döndürme ümidini veriyor.

Millî bir edebiyat meydana getirmek için önce Şarka doğru, sonra da Garba doğru gidenler, dildeki sadeliği öldürmüş ve yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkları azaltmak yerine arttırmışlardır... Eski dili yaşatan Bugünkülerdir (Fecr-i Atîciler). Onların dünküleri taklit etmekten vazgeçtikleri dakika bir fecr olacak, onların sayesinde yeni bir lisanla terennüm olunan millî bir edebiyat doğacaktır.

Eskiler İran'a teveccüh etmiş, yeniler yani dünküler (Servet-i Fünûncular) kendileri için yeni bir lisan ibda etmeye lüzum görmeyerek ve mümkün olduğu kadar da bozarak hep eskilerin lisanlarını kullanmışlardır. Şimdi yeni bir hayata, yeni bir uyanış devresine giren Türklere yeni tabii bir lisan, kendi lisanları lazımdır. Millî edebiyat vücuda getirmek için evvela millî bir lisan ister. Eski lisan hastadır. Hastalıklar, içindeki lüzumsuz ve yabancı kurallardır. Evet, bugünkü dilimizde Arapça ve Farsça kurallarla yapılan çokluk şekilleri, isim ve sıfat tamlamaları ile, birleşik sıfatlar yaşadıkça bu dil millî bir dil sayılamaz. O dili kimse anlamaz. Çoğunluk o dile yabancı kalır." [91]

[91] *Genç Kalemler*, C. II, sy. I (8 Nisan 1911), s. 1-2.

3. Yeni Lisancıların Temel Prensipleri

Yeni Lisancılar, dili bu hastalıktan kurtarmanın yollarını gösterirken ileri sürdükleri belli başlı prensipler şunlardı:

1. Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak, mümkün olduğu kadar İstanbul halkının konuştuğu gibi yazmak. Kadınların bir dilin en iyi koruyucuları olduğu fikrinden hareketle, özellikle eski İstanbul hanımlarının yumuşak ve zarif Türkçesini yazı dili için esas almak.

2. Dilimizde Arapça, Farsça gramer kurallarını kullanmamak ve bunlarla yapılan isim ve sıfat tamlamalarını *-darb-ı mesel* (atasözü), *sevk-i tabiî* (içgüdü) gibi bazı kalıplaşmış yapılar dışında- atmak.

3. Dünyanın en mükemmel, en basit, en sade ve tabii bir grameri olduğu bütün dil âlimlerince iddia ve beyan olunan Türkçe gramerimizi tanımak, onun üzerine bozucu bir leke gibi düşen yabancı kuralları atmak. Dilimizde Arapça, Farsça kelimelerle kurulacak isim ve sıfat tamlamalarını mutlaka Türkçe kurallara göre yapmak. O zaman gereksiz birçok Arapça ve Farsça kelimelerin kendiliğinden savuşup gittikleri görülecektir.

4. Dilimizde kullanılan bütün Arapça, Farsça kelimeleri atmak gerekmediğinden, ilmî terimlerde bir yandan Türkçe tamlamalarla yapılmış terimlere yer verilirken, bir yandan da Arapça ve Farsça köklerden yapılmış terimlerin kullanılmasına devam etmek.

5. Çokluk şekli için yalnız *–lar / -ler* çokluk ekini kullanmak. *İhtimalât, mekâtib, memurîn, hastegân* yazacak yerde *ihtimaller, mektepler, memurlar, hastalar* yazmak. Burada da *kâinat, inşaat, ahlâk, müslüman* gibi kalıplaşmış şekilleri müstesna tutmak.

6. Konuşma diline geçmiş ve tamamen Türkçeleşmiş olan *ama, şâyed, şey, keşke, lâkin, nâşî, hemen, henüz, yâni* gibi edatlar dışındaki bütün Arapça, Farsça edatları atmak. *Eya, ez* (-den/-dan), *min-* (-den/-dan, dolayı), *an-* (den/dan) *ender* (içinde), *ya* (ey), *berây* (için), *bî* (-sız/-siz), *nâ-* (olumsuzluk eki), *ter-* (mukayese edatı) *-çe* (küçültme eki), *çend* (birkaç), *zihî; alâ* (üzere, ile) *fi* (içinde, de), *kâin, -kâr*, -âsâ (gibi) yabancı ek ve edatları asla kullanmamak.

7. *Makara* (bekere), *çerçeve* (çârçûbe), *merdiven* (nerdübân), *menekşe* (benefşe) *kalabalık* gibi Türkçeleşmiş Arapça, Farsça kelimeleri Türkçede söylendikleri şekliyle yazmak. Öteki Arapça, Farsça kelimelerin yazımını ise zamana bırakmak.

8. Öteki Türk lehçelerinden kelime almamak.

9. Bu prensiplerden hareket ederek millî bir dil ve millî bir edebiyat meydana getirmek.

Yeni Lisancıların savundukları bu görüşlerin yeni yazı dilimizin meydana gelmesinde çok önemli bir rol oynadığı ortadadır. Ziya Gökalp dil sahasında ileri sürülen bu görüşleri, bütün sosyal kurumları içerisine alan bir sistem şekline sokarak daha da genişletmiştir.

4. Yeni Lisan Hareketine Yöneltilen Eleştiriler

Yeni Lisancıların edebî dil anlayışlarına ve ileri sürdükleri görüşlere *Servet-î Fünûn* ve *Fecr-i Âtî* mensupları büyük bir tepki göstermişlerdir. Öncelikle Fuat Köprülü, Yakup Kadri ve Süleyman Nazif, Yeni Lisan davasına itiraz etmişlerdir. Daha sonra Cenap Şehabettin de Yeni Lisan hareketini eleştirenler arasında yer almıştır. Bu harekete karşı çıkanların tenkitleri genel olarak şu noktalarda toplanmaktadır:

1. Dilimizdeki tamlamaların özellikle vasf-ı terkibîlerin kaldırılması Osmanlı dilini tehdit eden en büyük tehlikelerden biridir. Çünkü Osmanlı dilini en güzel dillerden biri hâline getiren vasf-ı terkibîlerdir. Yeni Lisan akımını büyük bir mefkûre-i milliye olarak doğmuş saymak, dili siyaset icabı çirkinleştirmektir. Çin Türkistanı'nda anlaşılsın diye dilimizi cascavlak bırakmak da bu hesaba dâhildir. Bu bakımdan dilde yerleşmiş terkiplerin atılması doğru değildir.

2. Yeni Lisan'ın dilde yapmak istediği yeniliği kavrayamayanlar, onları Tasfiyecilerin yapmak istedikleri ile karıştırarak, Çağataycayı getirmekle ve eski Türk lehçelerine yönelmekle suçlamışlardır.

3. Dildeki Arapça ve Farsça tamlama şekillerini atarak yeni bir lisan ve millî bir edebiyat vücuda getirdikleri zannına düşenler, aldatıcı bir uyku sarhoşluğunun zevkine kapılmış olanlardır. Ona şimdiden bir yön vermeye kalkışmak, ne olursa olsun 600 yıllık bir sosyal varlığa birkaç kişinin keyfine bağlı olarak nitelik değiştirtmek olur ki, bu da tam bir hayalperestliktir.

4. Yeni Lisan, umumun isteğine tercüman olan bir hareket değil, beş-on gencin icadına dayanan bir heveskârlıktır.

5. Yeni Lisan bir sanat dili olamaz.

6. Dilde sürekli bir ikilik vardır. Avam diliyle havas dili bir olamaz; çünkü avam havastan anlamaz.

7. Yeni Lisancılar çevrenin inceliklerine de nüfuz edememişlerdir.[92]

---

[92] Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995, s. 131.

Yeni Lisan hareketine yöneltilen tenkitleri, bir yandan Ömer Seyfettin, bir yandan Ziya Gökalp, Ali Canip, Kâzım Nami gibi genç kalemler karşılayarak, yaptıkları açıklamalarla konuyu aydınlığa kavuşturmaya çalışmışlardır. Esasen Yeni Lisan hareketi çok kısa zamanda, geniş bir kitlenin ilgisini çekerek büyük bir kabul gördü. Hatta önceleri harekete karşı olanların başında bulunan Fuat Köprülü ve Yakup Kadri bile daha sonra sade Türkçe davasını benimsediler. Ayrıca Fecr-i Âtî topluluğu mensupları da sonradan millî edebiyat cereyanı içerisinde yer aldılar. Fakat Servet-i Fünuncular dil konusunda daima muhalif kaldılar.

Balkan Savaşı'nın felaketle sonuçlanması, milliyetçilik duygusunu kuvvetlendirdi. 1912 yılında faaliyete geçen Türk Ocağı Türkçülük akımının merkezi hâline geldi. Türk Ocağı *Türk Yurdu* dergisinin yanı sıra halka hitap eden ve çok sade bir dille hazırlanan *Halka Doğru* (1913) ve *Türk Sözü* (1914) dergilerini de yayımladı. Yeni Lisancılar Selanik'ten İstanbul'a döndükten sonra Yeni Lisan davasını bu dergilerde de geliştirip olgunlaştırmaya devam ettiler.

Yeni dil ve millî edebiyat görüşü 1917'de Ziya Gökalp'ın *Yeni Mecmua*'yı neşretmesiyle iyice kuvvetlendi. *Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmua* etrafında millî şekil ve vezinle, sade bir dille ve millî ruha bağlı olarak yazan yeni bir edebiyat nesli meydana geldi. Ömer Seyfettin, Refik Halit, Falih Rıfkı, Reşat Nuri, Yakup Kadri, Halide Edip nesir yazılarıyla; Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy, Enis Behiç Koryürek, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi şairler de şiirleriyle yeni ve millî bir edebiyatın doğmasında önemli rol oynadılar.[93]

[93] Faruk Kadri Timurtaş, "Yeni Dil ve Milli Edebiyat", *Tercüman*, 7 Nisan 1972.

Yeni Lisancıların dil konusunda ileri sürdükleri görüşleri bu dönemde sistematik bir düşünce hâline getiren ve Yeni Lisan hareketine millî bir renk ve anlam veren en önemli şahsiyet Ziya Gökalp'tır. Dili sadeleştirme işini millî bir mesele hâline getiren ve onu çözümlenmesi gereken bir kültür davası olarak gören Gökalp, dil hakkındaki görüş ve düşüncelerini çeşitli yazılarında ele almıştır. 1917'de yayımlanan *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinin "Lisan" bölümünde, dilimizi milliyetçilik ve asırcılık bakımından değerlendirmiştir. Burada Gökalp dilin Batı'dan geçen anlam ve kavram bakımından çağdaşlaştırılması, terim bakımından İslamlaştırılması ve imla ve gramer kuralları bakımından da Türkçeleştirilmesi görüşündedir. Ayrıca Türkçeyi de bütün Türkler için ortak ve umumi bir edebiyat ve ilim dili olarak düşünmektedir:

"Lisanımızı mâna itibariyle muasırlaştırmak, ıstılâh cihetiyle islâmlaştırmak lâzım olduğu gibi sarf, nahiv, imlâ hususlarında Türkçeleştirmek de lâbüddür. Türkçede ıstılâhların gayri bütün kelimeler mümkünse Türkçe olmalı, yahut Türkçeleşmiş bulunmalı. Arapça, Acemce terkipler, cemiler, edatlar, sıygalar lisanımızdan çıkarılmalı.

Mamafih, Türkçeleştirmeyi lügatlere hasretmek de doğru değildir. Mümkünse, bütün ıstılâhları da Türkçe kelimelerden yapmak daha iyidir. Fakat mümkün olmadığı takdirde ıstılâhlarımızın Fransızca, yahut Rusça olacağına Arapça ve Acemce olması daha hayırlıdır. Herhalde, bütün Müslümanlar arasında olmasa bile, bütün Türkler arasında –lügatler gibi- ıstılâhların da müşterek olması, yâni bütün Türklerin müşterek bir edebiyat ve ilim lisanına mâlik olması elzemdir.

O halde, lisanımızı Türkçeleştirirken, tedricen bütün soydaşlarımızın anlayacağı umumî bir Türkçeye doğru gitmek lâzım geldiğini

de unutmamalıyız. Fikrimizi hulâsa edelim: (Yeni mefhumlar) asrın, (ıstılâhlar) ümmetin, (lügatler) milletin nâtıkasıdır."[94]

Gökalp, 1916'da yayımladığı "Lisan" başlıklı şiiri ile de dil konusundaki düşüncelerini daha derli toplu ve sistemli bir şekilde yeniden ortaya koymuştur:

Lisan

Güzel dil Türkçe bize,
Başka dil gece bize;
İstanbul konuşması
En saf, en ince bize.
*

Lisanda sayılır öz
Herkesin bildiği söz,
Mânası anlaşılan
Lûgate atmadan göz.
*

Uydurma söz yapmayız,
Yapma yola sapmayız;
Türkçeleşmiş Türkçedir
Eski köke tapmayız.
*

Açık sözle kalmalı,
Fikre ışık salmalı,
Müteradif sözlerden
Türkçesini almalı.
*

Yeni sözler gerekse,
Bunda da uy herkese;
Halkın söz yaratmada,
Yollarını benimse.
*

---

[94] Faruk Kadri Timurtaş, *Dil Davası ve Ziya Gökalp*, İstanbul 1965, s .30.

Yap yaşayan Türkçeden,
Türkçeyi incitmeden.
İstanbul'un Türkçesi
Zevkini olsun yeden.
*

Arapçaya meyl etme,
İran'a da hiç gitme;
Tecvidi halktan öğren
Fasihlerden işitme.
*

"G"li sözler emmeyiz,
Çocuk değil memeyiz;
Birkaç dil yok Turan'da
Tek dilli bir kümeyiz.
*

Turan'ın bir eli var
Ve yalnız bir dili var.
"Başka dil var" diyenin
Başka bir emeli var.
*

Türklüğün vicdanı bir;
Dini bir, vatanı bir;
Fakat hepsi ayrılır
Olmazsa lisanı bir.

Ziya Gökalp dili sadeleştirmede ve özleştirmede aşırılığın aleyhindedir. Ona göre en saf ve en ince Türkçe İstanbul Türkçesi olup başka dillerden alınsa bile Türkçeleşmiş her kelime Türkçedir, onu değiştirmemek gerekir. Dilde sözün manasının lügate bakmadan anlaşılması ve herkesçe bilinmesi gerekir. Ayrıca yeni kelimeler yaparken de uydurma yola sapmadan halkın tuttuğu yol benimsenmelidir.

Ziya Gökalp öteki konularda olduğu gibi, dil konusundaki değerlendirmelerinde de sosyal realiteyi ve bu realitedeki değişme ve gelişmeleri ön planda tutmuştur.[95] Bu bakımdan o, dil konusundaki görüşlerini de Türk toplumunun geçirdiği siyasî ve sosyal değişme şartlarını ve bunların gerçekleşme imkânlarını da göz önünde bulundurarak zamanla olgunlaştırmıştır. Yeni Lisan hareketi içerisinde savunduğu dille ilgili görüşlerini, 1924 yılında yayımladığı *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, yeniden bütün ayrıntılarıyla ve sistemli bir şekilde ele almıştır. Burada "Lisanî Türkçülüğün Umdeleri" başlığı altında dilde Türkçülüğün prensiplerini maddeler hâlinde sıralamıştır:

1.Millî dilimizi vücuda getirmek için, Osmanlı dilini- hiç yokmuş gibi- bir tarafa atarak, Halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini aynıyla kabul edip, İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.

2.Halk dilinde Türkçe müteradifi bulunan Arapça ve Farsça kelimeleri atmak, tamamiyle müteradif olmayıp küçük bir nüansa malik olanları dilimizde muhafaza etmek.

3.Halk diline geçip söyleniş ve mana bakımından galatât adını alan Arapça ve Farsça kelimelerin bozulmuş şekillerini Türkçe saymak ve imlalarını da yeni söylenişlerine uydurmak.

4.Yerlerine yeni kelimeler konulduğu için, fosil hâline gelen eski kelimeleri diriltmemeğe çalışmak.

5. Yeni terimler aranacağı zaman, ilkin, halk dilindeki kelimeler arasında aramak; bulunmadığı takdirde, Türkçenin işlek edatlarıyla ve işlek terkip ve çekim usulleriyle yeni

[95] Zeynep Korkmaz, "Ziya Gökalp'ın Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. II, Ankara 1995, s. 75.

kelimeler yaratmak; buna da imkân bulunmadığı surette, Arapça ve Farsça -terkipsiz olmak şartıyla- yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususi hallerini gösteren kelimelerle, tekniklere ait âlet isimlerini yabancı dillerden aynen almak.

6. Türkçede Arap ve Fars dillerinin kapitülasyonları ilga olunarak, bu iki dilin ne sigaları, ne edatları, ne de terkipleri dilimize sokulmamak.

7. Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir, halk için mânis olan ve sunî olmayan her kelime millîdir. Bir milletin dili, kendisinin cansız köklerinden değil, canlı tasarruflarından kurulan, canlı bir uzviyettir.

8. İstanbul Türkçesinin fonetiği, morfolojisi ve leksiki, yeni Türkçenin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne kelime, ne siga, ne edat, ne de terkip kaideleri alınamaz. Yalnız mukayese yoluyla Türkçenin cümle yapısına ve hususi tâbirlerdeki şivesine nüfuz için, bu lehçelerin derin bir surette tetkikine ihtiyaç vardır.

9. Türk medeniyetinin tarihine dair eserler yazıldıkça, eski Türk müesseselerinin isimleri olmak dolayısıyla, çok eski Türkçe kelimeler yeni Türkçeye girecektir. Fakat bunlar terim olarak kalacaklarından, bunların hayata dönmesi, fosillerin dirilmesi mahiyetinde telâkki olunmamalıdır.

10. Kelimeler, delâlet ettikleri manaların tarifleri değil, işaretleridir. Kelimelerin manaları, köklerini bilmekle anlaşılmaz.

11. Yeni Türkçenin, bu esaslar dahilinde, bir lügatiyle bir de grameri vücuda getirilmeli ve bu kitaplarda, yeni Türkçeye girmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin ve tâbirlerin bünyelerine ve terkip tarzlarına ait bilgi, dilin fizyoloji kısmına

değil, paleontoloji ve jeneoloji bahsi olan türeme kısmına konulmalıdır.[96]

5. Sonuç

Tanzimat'la birlikte yöneldiğimiz Batı medeniyeti, toplum hayatımız üzerinde etki ederek Türk toplumunu yeni bir hayat anlayışına yöneltmiştir. Böylece ülkemizde toplumumuzu bu yeni hayat anlayışına göre düzenleme çalışmaları başlatılıp birtakım ihtiyaçlarla karşı karşıya kalınca, dilde de bir sadeleşme ihtiyacı doğmuştur. Şinasi ile başlayan ve çeşitli tartışmalarla 1910'lara kadar gelen sadeleşme hareketi, daha çok yazı dilini Osmanlı Türkçesi temelinde sadeleştirme ve onu daha anlaşılır bir dil hâline getirme şeklinde kendini göstermiştir. Yani bu dönemde dilde meydana gelen değişim, siyasal ve toplumsal gidişata hemen etkide bulunmamış, ancak dilin yeni bir değişim sürecine girmesine zemin hazırlamıştır.

İkinci Meşrutiyetin ilanı, pek çok değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu serbestlik ortamında dilde de "Yeni Lisan" adı verilen planlı ve programlı bir hareket ortaya çıkmıştır. Ömer Seyfettin tarafından ortaya atılan, Ali Canib ve Ziya Gökalp'ın da benimseyerek savundukları Yeni Lisan hareketinin temelinde "edebiyatta ve kültürde millî benliğe dönüş" tezi yatmaktadır. Millî bir dil oluşturmadan, millî bir edebiyat yaratmanın mümkün olamayacağını kavrayan Yeni Lisancılar, "millî bir edebiyat için millî bir dil gereklidir" görüşüyle dilde yabancılaşmaya şiddetle

[96] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (Haz. Mehmet Kaplan), 1000 Temel Eser Serisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 138-139.

karşı çıkmışlardır. Bu bakımdan dilimizin eski ağır niteliklerinden sıyrılarak yapı ve örgü bakımından modern Türkçeye geçişi bu hareketle sağlanabilmiştir. Yeni Lisancıların bu hareketi, modern Türkiye'nin doğuşundan önce, Türkçenin çağdaşlaşması ve kendi benliğine dönüş yolunda atılmış önemli bir adımdır.

Yenileşme Sürecinde Türk Dili

1. Giriş

Kültürümüzün en önemli meselelerinden biri, dil meselesidir. Bu meselenin can alıcı noktası ise, dilimizi yabancı dillerin etkisinden kurtarıp özleştirmek ve çağdaş medeniyetin her alandaki kavramlarını anlatabilecek bir duruma getirmektir.

Dilimizi sadeleştirme ve yabancı dillere karşı bağımsızlığını koruma isteği, çok eskiden beri mevcut olan bir düşüncedir. Daha XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut, Arapça karşısına Türkçeyi çıkarırken, XIII. yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey bir fermanla Farsçaya karşı Türkçenin istiklâlini korumaya çalışmıştır. XV. yüzyılda Çağatay edebî dilinin kurucusu Ali Şir Nevâî, Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü gösteren *Muhâkemetü'l-lugateyn*'i kaleme almıştır.

Dilimizde Eski Türkçe döneminde fazla yabancı kelime bulunmamakla birlikte, Uygur devresi Türkçesinde, Budizm'in etkisiyle Sanskritçeden geçme birçok kelime görülmektedir. Uzun yıllar bozkır kültür geleneğine sahip olan bir topluluk,

yerleşik hayata geçip yerleşik toplumlarla karşı karşıya gelince, bu hayat tarzının kelimelerini de almak zorunda kalmıştı. Ancak Türkçenin duruluğunu kaybetmesi, XII. yüzyıldan itibaren edebî lehçelerin oluşmasından sonradır.

Türklerin İslâm medeniyeti ile karşılaşmaları, onların sosyal hayatları ve düşünceleri üzerinde önemli değişikler yaptığı gibi, dilleri için de yeni bir merhale oldu. İslâm medeniyeti içerisine girilince, İslâm'ın kutsal kitabının Arapça olması dolayısıyla, birçok dinî ve İslâmî kavramın yanı sıra, pek çok Arapça kelime de Türkçeye girdi. Öte yandan, İran'la olan sıkı ilişkiler sonucunda, edebiyat dili kabul edilen Farsçadan da dilimize pek çok kelime ve gramer şekli geçti.

Karşı karşıya gelen diller, soyut yapılarıyla eşit olsalar bile, o dilleri konuşan topluluklar eşit olmadıkları için aralarındaki alış veriş de her zaman eşit olmamaktadır.[97] İslâm kültür ve medeniyetini iyi tanımak, onun ilim ve düşünce hayatını kavramak için din ve ilim dili olan Arapça, edebiyat dili olarak da Farsça kabul edilince, Türkçenin bir ilim ve edebiyat dili, hatta devlet dili olarak gelişmesi ihmal edildi. Günlük hayatta bu gibi alış verişlerin olması normal, ancak Türkçenin ihmal edilerek Arapça ve Farsçanın üstün tutulması ister istemez, millî duyguların zayıflamasına yol açtı.[98] Bu bakımdan dil konusu, yüzyıllar boyunca milliyetçilik duygusu ve Türklük şuuruyla birlikte ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu da doğal bir durumdur. Çünkü millî kültürü oluşturan unsurların başında dil gelmektedir.

---

[97] Murat Belge, "Türkçe Sorunu -I", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s. 89.

[98] Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995, s.2.

Selçuklular, İslâm kültür alanının gerektirdiği dinî, edebî, ilmî terimleri ve kelimeleri Türkçeyle karşılama yerine, Arapça ve Farsçayı ilim, edebiyat ve hatta devlet dili olarak benimseme yolunu tercih ettiler. Türkçe bu dönemde epey zaafa uğramış olmakla birlikte, edebî bir dil olma yolunda da büyük bir mücadele vermiştir. Bu mücadelede de galip gelerek XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da bir yazı dili hâlinde teşekkül etmiştir. Arapça ve Farsçanın yoğun baskısına rağmen Türkçenin bir yazı dili olarak varlığını devam ettirmesi, şüphe yok ki; Türkçenin İslâmiyet'ten önce de bir yazı dili geleneğine sahip olmasına bağlıdır.[99]

Selçuklular İran'a girip Müslüman oldular. Yani İran kültürü ile doğrudan doğruya, Arap kültürüyle ise Fars kültürü aracılığıyla temasa geldiler. İran'daki Selçuklu hükümdarı Müslümanlığı kabul edince, beraberindeki tüm Türkler de kabul etmişlerdi. Hükümdar bütün İranlıların da hükümdarı olunca, onlar gibi Arapçayı din ve ilim dili olarak tanıdı. Farsçayı da bir yazışma dili olarak kabul etti. Hatta Selçuklu hükümdarları, İran'ın ünlü şairlerini ve edebiyatçılarını korumak, cesaretlendirmek suretiyle, Fars dili ve edebiyatının gelişmesine de hizmet etmekten çekinmediler. Fakat şu da var ki Selçuklu hükümdarları, Türklerin kendi millî dillerini yasaklayıp Farsçayı da zorla kabul ettirmeye kalkışmadılar. Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu Selçuklularında da Arapça din ve ilim dili olarak kabul edildi. Farsça da saray ve yazışma dili durumunda kaldı. Türkçe ise konuşma dili olarak varlığını devam ettirdi.[100] Tabii Selçuklu sultanlarının Türkçeye karşı yüz

---

[99] Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş, I*, İstanbul 1970, s.86.

[100] Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 22-23.

çevirmeleri, Sarayın gölgesinde yaşayan din bilginlerini de, Türkçeyi hafif görmeye itti. Bu şekilde hareket edilmiş olmasını, yalnızca Farsçanın işlenmiş bir edebiyat dili olmasına bağlamamak gerek. Bunda, İranlıları hâkimiyetleri altında bulundurmak ve bu şekilde onları daha kolay yönetmek gibi siyasî bir düşüncenin varlığını da kabul etmek gerekir.[101]

XIII-XV. yüzyılları içine alan dönemde Türkçe, gramer şekilleri ve kelime haznesi bakımından oldukça sade ve katıksız bir dil durumunda idi. Siyasi varlıklarını XIII. yüzyılın sonuna kadar devam ettirmiş olan Anadolu Selçuklularında medrese dili, ilim dili ve resmî yazışma dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak da Farsça kullanılmaktaydı. Bu dillerin her türlü üstünlüğüne rağmen halkın konuşma dili Türkçe idi; devletin halkla olan münasebetlerinde Türkçe kullanılıyordu. Halka hitap eden bir kısım edebî eserlerin de Türkçe ile yazılmış olduğu eldeki mevcut kaynaklardan anlaşılmaktadır.[102] Ancak bu eserlerin sayısı XIV. ve XV. yüzyılların eserlerine göre çok azdır.

Selçuklu Devleti'nin yıkılması Anadolu'daki siyasî birliğin bozulmasına sebep olmakla birlikte, dil ve kültür açısından olumlu gelişmelere yol açtı. Selçuklu Devleti'nin yerine kurulan beyliklerde, başta bulunan beylerin Arap ve Fars kültürüne itibar etmeyerek kendi millî dillerine değer vermeleri, Türk diline dönüşü kolaylaştırmış ve Türkçenin bir yazı dili hâlinde filizlenmesine imkân sağladı. Hele bu beylerin Türkçe yazan ilim adamlarını ve şairleri koruyup teşvik etmeleri, filizlenmeye başlayan bu yazı dilinin gelişmesine yardım etti.

---

[101] Karal, a.g.m. s.26.

[102] Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2013, s.62.

Beylikler devri, Selçuklulardaki dil tutumuna karşı bir uyanma ve yerli dile dönüş devridir. Bu bakımdan eser sayısı açısından çok daha verimlidir. Selçuklu hükümdarları daha çok Farsçaya ve İran edebiyatına değer veriyorlardı. Çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Hâbuki Anadolu beyliklerini kuran Türk beyleri, Arap, Fars kültürüne yabancıydılar. Bu bakımdan kendi millî dillerine değer vererek pek çok Türkçe eser yazılmasına ve Arap, Fars edebiyatlarındaki önemli eserlerin Türkçeye çevrilmesine sebep oldular. Ayrıca kendileri, halk dilinin sınırlarını aşan bir dille kurulacak bir edebiyat akımına yabancı olduklarından, yapılan tercümelerde ve meydana getirilen eserlerde, yazarların ve mütercimlerin sade bir dil kullanmalarını istediler. Meselâ kendi zamanında edebî hareketleri destekleyerek birçok eserin Türkçeye çevrilmesini sağlayan II. Murat (ö.1451), *Kabusnâme*'nin ilk tercümesini açık ve anlaşılır bulmadığı için eseri Mercimek Ahmed'e yeniden tercüme ettirmiştir.[103] Aynı şekilde ilim ve sanat hamisi Germiyanoğlu Yakub Bey'in de (ö. 1429) Şeyhi'nin kendisini övmek maksadıyla yazdığı şiirleri anlamadığı için bunlara fazla ilgi göstermediği rivayet edilmektedir.[104] Bu bakımdan XIV. ve XV. yüzyılın ilk zamanlarında yazılan eserlerin çoğu, hem beylerin bu arzusu doğrultusunda hem de geniş halk kitlesine hitap etmelerinden dolayı sade bir dille kaleme alınıyordu. Bu dönemde

[103] Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I*, İstanbul 1971, s. 440; *Kâbusnâme* tercümeleri için ayrıca bk. Enfel Doğan, "Şeyhoğlu Sadreddün'in Kabusnâme Tercümesi ve Eserdeki Fonetik Unsurlar Üzerine Bazı Tespitler", *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları* Çalıştayı *Bildirileri (1-2 Aralık 2010)*, İstanbul 2013, s. 85-114.

[104] Mertol Tulum "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 423.

yazılan bazı eserlerin yalnızca mukaddime kısımlarında ağır, külfetli ifadelere rastlanmaktaydı. Böylece XIV. ve XV. yüzyılın başlarında meydana getirilen en sanatlı manzum eserlerde bile dil basit ve sade idi. Bununla birlikte yazılan eserlerde Arapça ve Farsça kelimelere de yer veriliyordu. Ama bunlar yaşayan dilde var olan halkın rahatça anlayıp kullandığı kelimelerdi. Yani eserlerde kullanılan dil halkın konuştuğu dildi.

XV. yüzyıl edebiyat tarihimiz açısından çok önemli bir devredir. II. Murat, Fatih, II. Bayezid gibi doğrudan doğruya edebiyatla uğraşan şair padişahlardan başka, sanatçıları, âlimleri koruyan devlet büyüklerinin yakın ilgileri ile dil ve edebiyat iyice gelişmiş, sayısız eserler yazılmış, İran edebiyatından pek çok tercümeler yapılmıştır. Bu yüzyılda saray şairleri üzerinde İran edebiyatının etkisinin artması üzerine Arapça, Farsça kelimeler, tamlamalar ve gramer şekilleri önceki dönemlerden daha çok dilimize girmiştir.[105]

Yabancı unsurların oranı XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice arttı. Özellikle Fetihle birlikte İstanbul'un yeni bir kültür ve medeniyet merkezi hâline gelmesi, âlimleri ve sanatçıları koruyan bir saray çevresinin oluşması, padişahların Farsçaya ve İran şairlerine göstermiş olduğu yakın ilgi, Türk şairlerini de İran örneklerine benzeyen eserler yazmaya yöneltti. Şair ve yazarların bu dillere olan ilgilerini arttırdı.[106] Bunun sonucu olarak da yazı dili konuşma dilinden uzaklaşarak bir aydın zümre dili hâlini almaya başladı. Özellikle XVI. yüzyılda bu durum doruk noktasına ulaştı.

---

[105] Hasibe Mazıoğlu, "Divan Edebiyatında Sadeleşme Akımı", *Türk Dili* 14 (1964-65), s.608.

[106] Zeynep Korkmaz, *Türk Yazı Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara 1963, s. 10.

XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş devridir Bu yüzyılda İmparatorluğun sınırları genişledi ve devlet, dünyanın üç kıtasına hâkim bir kudret ve azamet kazandı. İmparatorluğun maddi, manevi bütün kurumlarında görülen bu gelişme dil ve edebiyatta da kendini gösterdi. Ülkenin değişik yerlerinde birçok nesir yazarı, şair, mütercim, tezkire yazarı, tarihçi vb. yetişti. Türk dili büyük bir imparatorluğun "ilim ve sanat" dili olmak bakımından Arapça ve Farsça ile rekabet edebilecek bir seviyeye erişti. Bu gelişmeler Türkçenin bünyesinde de birtakım değişikliklere yol açtı. Çok önceden beri Türkçeye girmeye başlayan Arapça Farsça kelimeler gittikçe arttı. Edebiyat dili Arapça, Farsça ve Türkçenin karışımından meydana gelen yapay bir dil hâlini aldı. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Türkçeye giren bu unsurlar öylesine çoğaldı ki Türkçe arka plana düştü. Yazı dili konuşma dilinden tamamen ayrıldı. Öyle ki Türkçeyi bilenler değil, Arapça ve Farsçayı iyi bilenler bile bu dili anlamakta güçlük çektiler. Dildeki bu koyuluk ve ağırlığın nazım ve nesir alanındaki görünüşü farklı oldu. Divan şiiri muhteva ve şekil bakımından belli ölçülere bağlı olduğundan nazım dili o kadar ağırlaşmadı. Sadece basit terkiplerin yerini üçüzlü, dördüzlü ve daha geniş zincirleme tamlamalar aldı. Halbuki nesirde belli ölçüler yoktu. O yüzden ağırlık ve koyuluk içinden çıkılamaz bir hâle geldi. Hele edebî nesirde dil Türkçe olmaktan büsbütün çıktı; Türkçe bir sayfalık bir ibare içerisinde bir iki fiil ve zarf-fiil şekline münhasır kalarak adeta kayboldu.[107]

Esasen bu dönemde Türkçe günlük konuşma dilinden farklı olarak başlıca iki seviyede gelişme gösterdi. Bunlardan

[107] Faruk Kadri Timurtaş, "Osmanlı Türkçesi ve Osmanlıca", *Diller ve Türkçemiz* (Haz. Mustafa Özkan), İstanbul1996, s. 40.

birincisi "fayda" yı ön planda tutan ve daha çok dili "araç" olarak gören bir anlayışa dayanan yazı dilidir. Kelime kadrosu bakımından oldukça zengin olan dilin bu seviyesini, geniş bir okuryazar kitlesi rahatça okuyup anlayabilmekteydi. Bu bakımdan pek çok yazar dilin bu seviyesini tercih etmişlerdir.

Yazı dilinin ikinci seviyesi ise, daha çok sanat amaçlı bir anlayışa dayanan yüksek seviyede bir yazı dilidir. Bu yazı dili daha zengin bir kelime kadrosuna sahip olup, özellikle Arapça ve Farsçadan çok sayıda kelime, kural ve dil kalıbı alarak ortak İslâm kültürünün çeşitli unsurlarını kullanan bir "karma dil" niteliği taşır. Bu seviyede dil, artık bilginin ve düşüncenin aktarıldığı bir araç olmaktan çıkmış, kendisi doğrudan doğruya bir "amaç" hâline gelmiştir.[108] Osmanlı Türkçesindeki aşırılık da daha ziyade sanat göstermek özentisiyle yazılmış olan bu tür eserlerde kendini göstermekteydi.

2. Dilde Sadeleşme Arzusunun Belirmesi: Türkî-i Basit

Daha XV. yüzyılda dildeki bu ağırlaşmaya ve sunileşmeye, özellikle İran edebiyatı hayranlığına karşı divan şairleri arsında tepki gösterenler oldu. Bu şairlerin başında Aydınlı Visali sayılabilir. XV. yüzyılda Visali'den başka şairler de bazen sade Türkçe ile şiirler yazmışlardır. Bu şairlerin çoğu şiirlerinde halk tabirlerine, atasözlerine yer vermek, Türkçe kelimelerden yapılmış kafiye ve redifleri kullanmak suretiyle, yine aruz vezniyle ve divan edebiyatı nazım şekilleriyle şiirler yazmak suretiyle "sade Türkçe" anlayışını ortaya koymuşlardır. Dilde bir çeşit mahallîleşme de diyebileceğimiz bu sadeleşme anlayışına "Türkî-i Basit" adı verilmektedir. Türkî-i

[108] Mertol Tulum, a.g.m. s. 423 vd.

Basit eğiliminin amacı XV. ve XVI. yüzyıllarda dildeki ağırlaşmaya karşı, Türk dilini savunmak ve Türkçe kelimelerle de aruz ölçüsüyle şiirler yazılabileceğini göstermektir.

Türkî-i Basit XVI. yüzyılda Mahremî ve Edirneli Nazmî ile temsil edilmiştir.

Mahremî 20 yıla yakın Galata'da naiplik ve kâtiplik görevinde bulunmuştur. Kaynaklarda sanatından övgüyle bahsedilmektedir. Mahremi'nin *Şehnâme*, *Mecmau'l-letâif*, *Basitnâme*, *Şütürnâme* ve *Tarabü'l-mecâlis* adlarında eserlerinin olduğu ve çeşitli mecmualarda çok sayıda kaside, gazel ve başka şiirlerinin bulunduğu ifade edilmektedir.[109] Mahremî'nin söz ve benzetmeleri tamamen Türkçe olan, içinde Arapça ve Farsça ibare bulunmayan *Basîtnâme* adlı eseri henüz ele geçmiş değildir. Yalnız Âşık Çelebi *Basîtnâme*'den örnek olarak:

Gördüm seğirdir ol ala gözlü geyik gibi
Düşdüm saçı duzagına bön üveyik gibi

beytini anmaktadır. Mahremî'nin eserine *Basîtnâme* adı verilmesi, eserin sade bir Türkçe ile yazılmış olmasındandır. Tezkire yazarları Mahremî'nin sade Türkçe ile bir eser yazmasına kayıtsız kalmışlar ve hakkında ayrıntılı bilgi vermemişlerdir. Ancak Köprülü, Mahremî'yi millî dil ve edebiyat akımının öncülerinden biri olarak kabul eder.[110]

Türkî-i Basit anlayışının XVI. yüzyıldaki en güçlü ismi, Edirneli Nazmi'dir. XV. yüzyılın sonlarına doğru Edirne'de

[109] Hatice Aynur, "Türkî-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies, Volume 4/5* , Summer 2009, s.43: aynı yazar, "Mahremi", DİA, 27, s. 390-391.

[110] Fuat Köprülü, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmî", *Hayat Mecmuası*, V/107(1928), s.42-44.

doğan Nazmi, bir yeniçeri çocuğudur. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinde bulunmuştur. Vefatı 1559'dan sonradır. Nazmi, pek çok şiir yazmış, birçok tarihî hadiseye tarih düşürmüş olmakla birlikte, devrinde fazla tanınmamıştır. Nazmi'nin *Mecmau'n-nezâir* adında nazireler mecmuası, *Divanı* ve *Pend-i Attâr* tercümesi adlı eserleri bulunmaktadır. [111]

Nazmi'nin sade Türkçe ile yazdığı şiirler, ayrı bir divan hâlinde olmayıp, 45.000 beyitlik divanının arasına serpiştirilmiştir. Türkî-i Basit başlığı altında kaleme alınan bu şiirler, yabancı kelimelerden olabildiğince uzak, benzetmeleri Türk zevkine uyan şiirlerdir. Konuları bakımından bazen ahlâkî, bazen âşıkâne ve rindâne olan bu şiirlerin bir kısmında o dönemin çeşitli olaylarına, bazı önemli kişilerin resmî ve özel hayatlarına ait bilgiler bulmak mümkündür. Ancak kaynakların hiçbirinde Nazmi'nin bu sade manzumelerinden bahis yoktur. Bu durum, belki de tezkire müelliflerinin Nazmi'nin divanını görmemelerinden veya görmüş olsalar bile, devrin şiir anlayışına uymayan bu manzumelere önem vermeyişlerinden kaynaklanmış olabilir.

Nazmi'nin Türkî-i Basit ile yazdığı şiirlerde hangi şairlerin etkisinde kaldığını kestirmek pek kolay değildir. Bununla birlikte, daha önce sade Türkçe ile şiirler yazan şairlerin etkisinde kalmış olması ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Bazı şiirlerinin Yunus Emre tarzında kaleme alınmış olması, bir kısım beyitlerinin Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'indeki

---

[111] Nazmi'nin hayatı ve eserleri için bk. Mustafa Özkan, "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit (Sade Türkçe) Hareketi", *İlmî Araştırmalar*, 5, (İstanbul 1997), s. 183-196; Ziya Avşar, *Edirneli Nazmi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Türki-i Basit ve Gazeller Dışındaki Nazım Şekil ve Türleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998.

bazı beyitlerle hemen hemen aynı olması, Nazmi'nin bu iki şairden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

3. Yerli Unsurların Dile Yansıması: Mahallîleşme

Türkî-i Basit anlayışı bir dil hareketi olarak değerlendirilmese bile, bu anlayışın dilde sadelikten uzaklaşmanın ve bir ağırlaşmanın olduğunu göstermesi bakımından önemi büyüktür. Bu anlayışın başarıya ulaştığı söylenemez. Bunda, devrin klasik edebî anlayışının yanında, hareketi başlatanların güçlü birer şair olmayışları da önemli rol oynamıştır. Bu yüzden Türkî-i Basit eğilimi, kişisel çabalar olarak kalmış, sürekli bir akım hâline gelememiştir.

Bununla birlikte, XVI. yüzyıl edebiyatında, halk deyimleri, halk söyleyişleri, yerli ve canlı tasvirler daha çok yer tutmaya başladı. Birinci sınıf şairlerin şiirlerinde bu yerli unsurlar şiire hem sadelik hem de güzellik katıyordu. Ayrıca XVII. yüzyılda Nabi, XVIII. yüzyılda Sadi Çelebi gibi şairler, Türk dilinin açık ve akıcı bir dil olduğunu söyleyerek şiirlerinde Türkçe söyleyişi de tercih ediyorlardı. Özellikle XVIII. yüzyılda Nedim'in şiirlerinde yerli unsurlar geniş ölçüde yer aldı. İstanbul'un eğlence yerleri, halkın âdetleri, giyim kuşamları, Türkçe deyimler ve konuşma dilindeki ifade şekilleri de Nedim'in şiirlerinde bir hayli fazladır. Denilebilir ki Nedim XVI. yüzyıldan beri edebiyatımızda görülmeye başlayan mahallîleşme ve yerlileşme düşüncesinin XVIII. yüzyıldaki en kuvvetli temsilcisidir.[112] Bu yerlileşmenin dile de bir yenilik ve sadelik getirmesi kaçınılmazdı. Bu bakımdan konuşma dilinin şiirde geniş ölçüde kullanıldığı görülmektedir.

[112] Hasibe Mazıoğlu, *Nedim*, Ankara 1958, s. 64

Ancak, Nedim gibi, Nabi gibi şairlerin dili sadeleştirme konusundaki arzuları, ağır nesir dilini sadeleştirmeye kâfi gelmedi. Bunlar kişisel çabalardan öteye gitmeyen tutumlar olarak kalmışladır. Fakat aydınların halka iniş eğiliminde bulunuşu ve buna bağlı olarak da halkın diline dikkat etmeleri, XVIII. yüzyıldan itibaren Türk yazı dilinde millî benliğe dönüş ruhunun başlangıcı olarak düşünülebilir.[113]

4. Yenileşme Sürecinin Başlaması: Tanzimat

Türk edebiyatının İslam medeniyeti kadrosu içinde doğmuş ve gelişmiş olan Divan edebiyatından sıyrılarak, Batı medeniyetinin tesiri altında Avrupaî bir karaktere bürünmeye başlaması, XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlar.[114]

İslâm medeniyeti olgunluk kazandıktan ve yüzyıllarca düşünce ve sanat âlemine hâkim olduktan sonra, yavaş yavaş bir durgunluk devrine girmişti. Bu durgunluk sanatın her bölümünde uzun zaman devam ettikten sonra tamamen zayıfladı. İslâm âlemi bu sarsıntıyı geçirirken Avrupa'da kurulan yeni bir medeniyet gittikçe ilerleyip genişliyor ve her tarafa yayılıyordu.

İşte Tanzimat, Osmanlı Devletinin bünyesindeki sarsıntıların giderilmesi, onun birlik ve bütünlüğünün her türlü tehlikeden korunması, her bakımdan yıkılma tehlikesi ile karşılaşmış bulunan İmparatorluğun bu çöküşünün frenlenebilmesi için girişilmiş çok yönlü bir reform hareketidir. Bu hareket, İmparatorluğun XVIII. yüzyıldan beri devam edegelen Batılılaşma

---

[113] Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.* s.11

[114] Kenan Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Türkoloji Dergisi*, II. Cilt, 1. Sayı (Ankara 1969), s. 3.

yolundaki gayretlerinin geniş bir halkasını teşkil etmektedir.[115] Yeni medeniyetin gidişine ayak uydurmak ihtiyacından doğmuş olan bu hareket, Batı'dan akıp gelen yeni düşüncelerin kolayca ülkeye girmesine ve daha çabuk yayılıp yerleşmesine de imkân vermiştir.[116]

1839 yılında Tanzimat Fermanı adıyla anılan Gülhane Hattı Hümâyunu'nun ilânı, ülkede toplum açısından olduğu kadar dil açısından da yeni bir gelişmenin başlangıcı kabul edilebilir. Asırlarca yalnız İslâm kültür çevresinin ve dillerinin etkisi altında kalan Türk toplumu, Tanzimat ile değişik bir kültür çevresi olan Batıya yönelmiştir. Batı dünyasındaki milliyetçilik akımlarıyla ilgili düşünceler yavaş yavaş Türk toplumunu etkilemeye başlamış, kültür ve düşünce alanında birtakım düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ancak mevcut yazı dili, yeni düşüncelerin kolayca yayılmasına ve düşünce hayatının genişleyip ilerlemesine büyük engeldi. Resmî dil secilerle, gereksiz zincirleme tamlamalarla anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Bu durum düzeltilmedikçe Tanzimat'ın düşünce yönünün gelişmesine imkân yoktu.[117]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde devletin toplumla ilişkisi uzun süre aynı kaldığından, dil de büyük bir mesele olarak görülmedi. Ama devletin medeniyet değiştirme mecburiyetini hissetmesi, dilin de geniş olarak ele alınmasına ve

---

[115] Enver Koray, *Türkiyenin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, İstanbul 1991, s.17.

[116] Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Üçüncü Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, 80.

[117] Agâh Sırrı Levend, *a.g.e.* s. 81.

tartışılmasına sebep oldu. Medeniyet değiştirmenin, sosyal yapıda ve düşünce hayatında meydana getirdiği yenilik ve değişiklik, dilde ve edebiyatta da kendini gösterdi ve dilde önemli değişikliklere yol açtı. Tanzimat, dil tartışmalarının yoğun biçimde yapıldığı ilk dönemdir, denilebilir.

Batı medeniyetinin Tanzimat edebiyatındaki en belirgin izleri, yeni fikirlerin Türkiye'de yerleşmesini çabuklaştıran nesir alanında görüldü. Zaten Batı edebiyatlarından alınan edebî türlerin çoğu da roman, hikâye, tiyatro, makale, tenkit gibi nesir çeşitleriydi. Bununla birlikte Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu. Bunu Tanpınar şöyle ifade etmektedir:

"Türk nesrinde değişiklik daha ziyade resmî dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar... Devletin içinde bulunduğu siyasî güçlük, yabancı devletlerle olan münasebetleri artırdığı gibi, zaman zaman olsa bile, hükümeti efkârıumumiyeden müzâheret istemeğe de sevk ediyordu.

Yavaş yavaş ıslahat işinin bu müzâherete ne kadar derinden muhtaç olduğunu anlayan hükümet, sık sık beyannâmeler ve fermanlarla halka müracaat ediyordu. Bu suretle ayıklanmış kolay anlaşılır bir yazı tarzına gittikçe daha fazla ihtiyaç görülüyordu. Bu devirde Bâbıâli memuriyetlerinde yapılan terfilerde hemen daima sade, etraflı, açık bir ifade tarzı meziyet olarak aranıyordu." [118]

Tanpınar'ın bu sözlerindeki en önemli nokta, artık, devletin halkla bir iletişim kurma ihtiyacını duymuş olmasıdır. Yani devlet resmî dilini sadeleştirip yenileştirmedikçe, kamuoyu ile anlaşma sağlayamamaktadır.

---

[118] Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı 1967, s.78

Nitekim ilk Türkçe gazete olan *Takvîm-i Vekayi* 1831 yılında çıkmağa başladığında, halka devletin iç ve dış işleri hakkında bilgi sunmak, özellikle girişilen yenilik hareketlerinin hayırlı sonuçlarını tanıtmak, bu şekilde milleti padişahın icraatına ısındırmak amacını taşıyordu.[119] Yani devletin propaganda aracı idi. Bu yüzden yeni düşünceleri halka açıkça anlatmak zorundaydı. Bunun için de sade bir dil kullanmaları gerekiyordu. Sadeleşme hareketi hız kazanınca, gazetenin "havadis lisanı"nın da buna paralel olarak sadeleştiği görülmektedir.[120]

Böylece resmî yazı dili sadeleşmekte, bu da tabii olarak nesir diline yansımaktaydı. İşte Tanzimat edipleri yeni düşünce ve edebî hareketleri halka ulaştıracak en kısa yol olan gazetecilikle işe başladılar. Ancak mevcut yazı dili ile yeni fikirleri halka ulaştırmak mümkün değildi. Bu bakımdan, medeniyet değişikliğinin mücadele alanlarından biri olan dil, Tanzimatçılar için önemli bir sorundu. Bu sorun halledilmedikçe Tanzimat'ın fikir yönünün gelişmesi imkânsızdı. Bu yüzden devrin güçlü yazarlarının yönettiği gazeteler dilde önemli gelişmelere sahne oldu.

1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra çıkan gazete ve dergilerin sayısında bir hayli artış olur. *Cerîde-i Havadis* (1840), *Tercümân-ı Ahvâl* (1860), *Tasvîr-i Efkâr* (1862), *Mecmûa-i Fünûn* (1862), *Muhbir* (1867), *İstanbul Gazetesi* (1867), *Terakkî Gazetesi* (1868), *Dağarcık* (1871), *Musavver Medeniyyet* (1874), *Sabah Gazetesi* (1876) gibi gazeteler, bu dönemde çıkan belli başlı gazetelerdir. Bu artış, Tanzimat aydınının yönünü halka döndürmesini sağladı.

---

[119] Yusuf Ziya Öksüz, *a.g.e.* s.16

[120] Ragıp Hulusi Özdem, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz, Fikrî Nesir Dilimizin Gelişmesi", *Tanzimat-I*, İstanbul 1940, s. 859-931.

Edebî yeniliğin öncüsü sayılan Şinasi, *Tercümân-ı Ahvâl'e* yazdığı mukaddimede herkesin anlayabileceği bir dille yazmak ihtiyacını ortaya koyuyordu:

"Tarife hacet olmadığı üzere, kelâm, ifâde-i merâm etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillû, en güzel îcâd-ı akl-ı insânî olan kitâbet dahi, kalemle tasvîr-i kelâm eylemek fenninden ibarettir. Bu itibar-ı hakikata mebni, giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi, makam münasebetiyle şimdiden ihtar olunur." [121]

(Tarife hacet olmadığı üzere, söz isteklerimizi ifade etmeye ait bir kudretin hediyyesi olduğu gibi, insan aklının en güzel icadı olan yazmak sanatı da sözün kalemle canlandırılmasından ibarettir. Bu gerçeğin kıymetine dayanarak gittikçe bütün halkın kolayca anlayabileceği seviyede işbu gazeteyi kaleme almak lazım olduğu da makam münasebeti ile şimdiden hatırlatılır).

Şinasi, bu düşünceden hareket ederek hem dildeki Arapça, Farsça kelimeleri azaltmış, hem de eski şiirin uzun cümlelerine karşılık kısa cümleler kullanmıştır. Şiirlerinde de konuşma dilini tercih etmiş ve günlük dilde kullanılmayan kelimelere pek yer vermemiştir. Onun bu şekilde davranmasının sebeplerini, millî kültür anlayışında aramak gerek. Şinasi'nin dilde sadeleşme konusunda bir öncü olduğu muhakkaktır. Bu hususu Halit Ziya bir mülâkatında şöyle ifade etmektedir: *"Lisanı yeni ihtiyacât-ı medeniyye ve ictimaiyyeye göre sdeleştirmek, tabiileştirmek lâzım geldi. Tanzimat nbize, Avrupa medeniyetine lüzûm-ı duhulün perde-i şekki yırtarak, parlak bir güneş gibi tahkik ettiğini gösteren bir zamandı. Avrupa medeniyetine girip ve medeniyet içinde*

[121] Agâh Sırrı Levend, *a.g.e.*, s.83.

yaşayabilmek için Avrupa ihtiyacatına elverebilecek bir lisan bulmak icab ediyordu. Bunu görüp anlamak meziyeti, Avrupa'da uzun müddet yaşamış olmak itibariyle Şinasi'ye nasip oldu." [122]

Tanzimat devrinde dilin sadeleştirilmesi konusunu ilk olarak ele alan ve adeta bir sadeleşme akımı hâline getiren Şinasi'nin ardından N. Kemal, Şinasi'nin "halka halkın diliyle hitap etmek" yolundaki çalışmalarını daha geniş ölçüde devam ettirdi. Halk için yazdığı tiyatrolarda sade ve tabii bir dil kullanan N. Kemal, roman ve makalelerinin büyük bir kısmını da halkın anlayacağı bir dille kaleme aldı

N. Kemal, daha çok Divan edebiyatının zorlama ve yersiz benzetmelerle gülünç bir hal alan diline dokunurken, bu dilin yeni hayat karşısındaki eksiklerini ve yetersizliklerini belirtmeye çalışmıştır:

"Elfazda garabet o kadar muteberdir ki meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir te'lîf-i edîbanesinden istihrâc-ı meâl etmek bize göre ecnebi bir lisanla yazılmış olan Gülistan'ı anlamaktan müşkildir. Türkçenin eczâ-yı terkîbi olan üç lisan, ki, telaffuzda oldukça ittihat bulmuşken, tahrirde hâlâ hey'et-i asliyyelerini muhafaza ediyor; ekânim-i selâse gibi sözde güyâ müttehid ve hakikatte zıdd-ı kâmildir" [123] diyerek Türkçenin üç ayrı dilden oluştuğunu ifade etmektedir. Üç dilden meydana gelen bir dilin de öğrenilip yazılmasının da birçok güçlükleri vardır. N. Kemal'e göre, bir insanın imlâsı ve manası yerinde bir mektup yazabilmesi için Arap ve Acem dillerini öğrenmesi gerekir. Bunun için de altı yedi sene gibi uzun bir süre hazırlık yapmalıdır. Bu ağır dil insan ömrünün büyük bir kısmını almaktadır.

---

[122] Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*!... İstanbul 1918, s. 59.

[123] Agah Sırrı Levend, *a.g.e.*, s.113.

Tanzimat devri yazarları, Türkçenin ilim ve edebiyat dili olarak yeni bir hüviyete girmesi gerektiği üzerinde fikir beyan ettiler. Şinasi ve Namık Kemal'in ardından Ziya Paşa, Muallim Naci, Ahmet Mithat, Ali Suavi, Şemseddin Sami, Veled Çelebi, Ahmet Vefik Paşa, Necip Asım, Süleyman Paşa gibi Tanzimat aydınları dil konusu üzerinde önemle durdular. Ne var ki Tanzimat aydınları, Osmanlı Türkçesini bir yana bırakıp konuşulan Türkçeden modern bir Türkçe oluşturmak yolunu tutmayıp, sorunu Osmanlı Türkçesinin kendi içinde çözmeye çalıştılar. Meselâ tıp terimleri, hukuk terimleri gibi Batı'dan gelen yeni kavramları karşılamak için başlıca iki yola başvurdular: Ya Fransızca kelimeleri olduğu gibi kabul ettiler, ya da Arapça, Farsçaya dayalı yeni kelime ve şekiller türettiler. Böylece Tanzimat dilinin lügati bir yandan Fransızca kelimelere kapılarını açarken, bir yandan da özellikle Arapça köklerden türetilmiş yeni kelimelerle genişlemeye başladı.

Esasen devrin şartlarına göre Tanzimatçıların yaptıkları yanlış sayılmazdı. Batı dillerinin istilâsına karşı dili, hiç olmazsa kendi bütünlüğü içerisinde geliştirmeye çalışıyorlardı. Çünkü Türk milleti büyük bir tarihin ve zengin bir kültürün sahibi idi. Böylesine büyük bir zenginliğe sahip bir millet, elbette kendi benliğini koruyacak ve kültürünü yaşatacaktı.

Kısaca belirtmek gerekirse, Tanzimat yıllarında toplum hayatımızda meydana gelen değişikliklere paralel olarak, dilde de bir yenileşme ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyaç da daha ziyade, sadeleşme hareketi şeklinde kendini gösterdi. Şinasi ile başlayan bu hareket, Osmanlıcayı daha sade ve anlaşılır bir dil hâline getirme hedefine yöneldi. Bundan da "*Yeni Osmanlıca*" denilen yeni bir yazı dili doğdu. Bu dil eskisine bakarak konuşma diline biraz yaklaştı, fakat Türkçenin

yapısında köklü bir yenileşme şeklinde kendini gösteremedi.[124] Tanzimat devri dilde yenileşme hareketi için bir arayış ve deneme devri oldu.

Tanzimat'tan sonra Servet-i Fünun ve Fecr-i Atîciler bir kenara bırakılırsa dildeki esas gelişme II. Meşrutiyet'ten sonra meydana geldi. Tanzimat'la birlikte güçlenen dilde sadeleşme düşüncesi, 1911'de Selanik'te Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve arkadaşları tarafından çıkarılmakta olan *Genç Kalemler* dergisinde ilk defa sistemli bir şekilde ortaya kondu ve konuşulan dil ile yazı dili arasını kapatarak sade bir yazı dili meydana getirmek yoluna gidildi. Yeni Lisan hareketinin belli başlı prensipleri şunlardı:

1. Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak, mümkün olduğu kadar İstanbul halkının konuştuğu gibi yazmak.

2. Dilimizdeki Arapça, Farsça gramer kurallarını kullanmamak ve bu kurallarla yapılan isim ve sıfat tamlamalarını- bazı istisnalar dışında- kaldırmak.

3. Dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerle kurulacak isim ve sıfat tamlamalarını Türkçe kurallara göre yapmak.

4. Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçede söylendikleri gibi yazmak. Dilde kullanılan bütün Arapça ve Farsça kelimeleri atmak gerekmediğinden, ilmî terimlerle Arapça kelimelerin kullanılmasına devam etmek.

5. Öteki Türk lehçelerinden kelime almamak.

6. Türkçeleşmiş olan *ama, şâyed, lâkin, hemen, henüz, yani* gibi edatlar dışındaki bütün Arapça ve Farsça edatları atmak.

[124] Tahsin Banguoğlu, "Yeni Osmanlıcanın Oluşması", *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1987, s.231, 232.

7. Bu prensiplerden hareket ederek millî bir dil ve millî bir edebiyat meydana getirmek.

Yeni Lisancıların ortaya attıkları bu görüşlerin yeni yazı dilimizin oluşumunda çok önemli rol oynadığı ortadadır. Ancak, melekesi kazanılmış bir yazı dilinin bütün geleneklerinden sıyrılmak sanıldığı kadar kolay olmadı. Yalnız şurası muhakkak ki Yeni Lisancılar bu işte büyük mücadele verdiler, Osmanlıcayı iyice Türkçeleştirdiler ve kısa zamanda yepyeni bir yazı dili oluşturmayı başardılar.[125] Fakat terimler meselesinin çözümüne dayanan ilim dili, kanun dili, devlet dili alanlarında sorun o kadar da basit değildi.

Bütün bu dil tartışmaları içinde Ziya Gökalp Türkçe üzerinde derinlemesine düşünerek dil konusundaki görüşlerini *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde sistemli biçimde ifade etti. Hatta kendisi de Arapça köklerden *"mefkûre, şe'niyet"* gibi pek çok kelime türetmek zorunda kaldı. Ayrıca ilmî terimlerin Türkçeye alınmasına da karşı değildi. Çünkü Gökalp'a göre önemli olan, dilin anlaşmasından çok, çağdaş medeniyetin ortaya çıkardığı anlamları ifade edebilecek bir kelime kadrosuna ve güce sahip olmasıydı.[126]

İşte Tanzimat'tan Cumhuriyet öncesi yıllara uzanan dönemde dili sadeleştirme çabaları kısmen başarıya ulaşmış olmakla birlikte, istenilen ve beklenilen seviyeye erişilememişti. Bu devrede sadeleşme hareketi, müdahaleden uzak gönüllü bir hareket olarak görünmektedir. Ayrıca dil konusunda da üç farklı görüş kendini hissettirmektedir. Bunlar Süleyman

---

[125] Tahin Banguoğlu, a.g.e., s. 234.

[126] Murat Belge, "Türkçe Sorunu -I", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s100.

Nazif gibi eski "Osmanlıca"yı devam ettirmek isteyenler, Yeni Lisancıların "sade Türkçe" anlayışını benimseyenler ve Fuat Köseraif'in öncülük ettiği "dilde tasfiyecilik" anlayışını savunanlar.

S. Cumhuriyet Döneminde Türk Dili: Atatürk'ün Dil Politikası

Millî Edebiyat akımı, Türk dilini yabancı etkilerden kurtarıp onu kendi benliğine kavuşturacak uygun bir ortam hazırlamıştı. Atatürk, Türk toplumunun tarihî ve sosyal değişimler ile ulaştığı ve içinde bulunduğu şartları derinlemesine biliyordu. Daha okul sıralarında iken güzel yazı yazmaya karşı gösterdiği merak ve Türk edebiyatının Tanzimat sonrası ünlü şahsiyetlerine karşı duyduğu ilgi, Atatürk'ün dil sevgisinin ilk belirtileri olarak kabul edilebilir. Daha sonra ilk gençlik yıllarını Selânik ve İstanbul gibi kültür merkezlerinde geçirmiş olması, onun dil devrimindeki tasarısının hazırlık yılları sayılabilir.[127]

Namık Kemal'in idealist görüşleri, Genç Kalemler'in kendi ülkülerini dile getirmeye çalışan yayınları, Mehmet Emin'in memleket gerçeklerini anlatan şiirleri, Ziya Gökalp'ın etkisi, onun kafasında önceleri seziş hâlinde yer almış belirtileri geliştirip olgunlaştırarak birer tasarı hâline getirmiştir.[128]

Atatürk 1923 yılından sonra devrim tasarılarını birer birer uygulamaya başlamıştı. Ancak, onları Türk milleti için belirli bir sıraya koyuyor ve zamanı gelmeden ortaya atmıyordu.

---

[127] Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları : 147, Ankara 1963, s. 34.

[128] Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 251, Ankara 1974, s. 49.

Böylece devrim yolunda atılan her adım, ancak kıvamına gelmiş bir tasarının uygulanması biçiminde ortaya çıkıyordu. Bu ilkeyi Nutuk'ta şu sözlerle açıklamıştır: "*Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vekâyi' ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek halka vasıl olmağa çalışmak lâzım geliyordu.*"[129] Bunun için Atatürk, dil devrimini öteki devrimlerden sonraya bırakmıştır. Dil devriminin kendi içindeki ilk başlangıcı da yazı devrimidir.

Türkçenin ses ve söyleyiş kuralları göz önünde bulundurularak hazırlanmış olan Lâtin alfabesi 1928 yılında kabul edilince, dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin atılması da kolaylaşmıştır. Ayrıca 1 Eylül 1929'dan itibaren okullarda Arapça ve Farsça dersleri de kaldırılmıştı.[130] Böylece yazı devrimi, dil devrimine geçişi kolaylaştıran bir köprü oldu. Yazı yazanlar mümkün olduğu kadar Arapça ve Farsça kelimelerden kaçınmak istiyorlardı. Bu durum ve Latin alfabesinin kabulü dil konularını su yüzüne çıkarmış; memlekette bir sözlüğe de ihtiyaç duyulmuştu. Başbakan İsmet Paşa'nın direktifi ile bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda bir sözlüğün hazırlanması karara bağlandı. Ancak bu sözlüğün hazırlanabilmesi için:

a) Dilin sınırlarını belirleyecek söz hazinesinin ortaya konması;

b) Dilimize ve kabul edilen yazıya uymayan yabancı kelimeleri Türkçe karşılıkları ile değiştirecek çalışmaların yapılması gerekiyordu.

Daha önce alfabe üzerinde çalışan ve "Dil Heyeti" adını taşıyan komisyon henüz dağılmamıştı. Sözlük işi de bu komisyona

[129] Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara 1956, s. 42.

[130] Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s. 59.

bırakıldı. Ayrıca komisyona Celal Sahir (Erozan), Reşad Nuri (Güntekin), İbrahim Alâeddin (Gövsa), Besim Atalay ve İsmail Hikmet (Ertaylan) de katıldılar. Komisyon üyeleri, Türk dili üzerinde özel hazırlığı olan kimseler değillerdi. Üyelerin hemen hepsi bu işe dil sevgisiyle katılmış idealist şair ve ediplerdi. Bu bakımdan bu ilk dönem çalışmaları, dilcilik ölçülerine uygun, sistemli bir çalışma dönemi olmadı. Dil heyetine, halk ağzından derlemeler yapmak üzere Ragıp Hulusi (Özdem) de katılmıştır. Heyetin çalışmaları ve derlenen malzemeler Hamit Zübeyr (Koşay) ve İshak Refet (Işıtman)'in kontrol ve ayıklamalarından geçtikten sonra *Anadilden Derlemeler I* adıyla yayımlandı. Dil heyetinin çalışmaları 2 yıl sürdü. Bu süre zarfında bir yandan tarım terimleri Türkçeleştirilmeye çalışılıyor, bir yandan da *Larousse* esas alınarak kimi yabancı kelimelere karşılıklar bulunmağa gayret ediliyordu. Bu çalışmalar sonrasında karşılıklar aranan Türkçe kelimelerde dil estetiği mi ön plana geçecekti, yoksa eklerin görevleri mi? gibi bazı görüş ayrılıkları beliriyordu. Bu arada eskimiş kimi Arapça-Farsça kelimelerin bırakılmasını istemeyenler de vardı. Heyet pek verimli çalışmalar yapamadığı için Temmuz 1931'de dağıldı.[131]

Heyet dağılmıştı, ancak dil işlerini düzene sokmak için, büyük bir gayrete ve temelli bir organizasyona ihtiyaç vardı. İmlâ, gramer ve terim konuları acil olarak çözüm yolları beklemekte idi.

1930 yılına gelindiğinde harf devrimi başarılalı 2 yıl olmuştu. Türk dilinin yüzyıllarca küçümsenmesi ve hor görülmesi, milletin de kendisini küçük görmesine ve horlanmasına yol açmıştı. Batılıların tarafsız görüşe dayanmayan incelemeleri

[131] Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s.60.

de buna yardım etmişti. Öyle ise önce manevî gücü tazelemek ve millete cesaret vermek için millî benliğin üzerinde durarak tarihten yararlanmak gerekiyordu. Ancak bu yolla, geçmişten gelen pürüzler yok edilebilecekti.

Tarihe karşı daha okul sıralarında büyük bir saygı ile bağlanmış olan Atatürk 1928'den sonra, Türk kültürünün temelini atacak olan Türk tarihine ve Türk diline merakla eğilmiş bulunuyordu. Türk tarihinin derinliğine incelenmesini, Türk medeniyet ve kültürünün üstünlüğünü ve büyüklüğünü ortaya koyacak araştırmaların yapılmasını bir görev sayıyordu. Ayrıca dilimizin tetkik edilerek eksikliğinin ve zenginliğinin ortaya çıkarılmasını istiyordu. Dilimizin sadeleşmesini, öz benliğine kavuşmasını ve gelişmesini ülkü edinen Atatürk, bu konuya duyduğu ilgiyi 1930 yılında Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı kitabına ön söz olarak yazdığı şu sözlerle belirtmektedir:

"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki, bu dil şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarılmalıdır. [132]

Atatürk'ün bu sözlerinde iki önemli hususu dile getirilmiştir: Bunlardan biri dilin şuurla işlenmesidir. Şuurla işlenme demek dilin gelişmesini ve geçmişini çok iyi bilerek, onu bilimsel metotlarla ele almak demektir. Bu sözlerdeki ikinci önemli konu da dili yabancı diller boyunduruğundan kurtarmaktır. Bir dilin yabancı dillerin boyunduruğunda olması demek, o dilin gramer kurallarını ve kendi dilinde karşılığı olan

[132] Sadri Maksudi Arsal, *Türk Dili İçin*, Ankara 1930.

kelimeleri kullanmak demektir. Meselâ Türkçede "güneş" varken şems, âfitab, *mihr*, *hurşîd*; "su" kelimesi varken *mâ*, *âb*; "gece" kelimesi varken *leyl*, *şeb*; "ekmek" kelimesi varken *nan*, *hubz*; "göz" kelimesi varken *ayn*, *çeşm* kelimelerini kullanmak Arapça ve Farsçanın boyunduruğunda bulunmak demektir.[133]

İşte Atatürk dil konusunda incelemeler yapmak, yabancı kelimelere karşılıklar bulmak, terimleri Türkçeleştirmek, dilimizin tarihî ve karşılaştırmalı büyük sözlük ve gramerlerini meydana getirmek üzere daha önce kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine kardeş bir müessese kurmak istiyordu. I. Türk Tarih Kongresi'nin kapandığı akşam Çankaya köşkünde yapılan görüşmeler sırasında Atatürk **"Dil işlerini düşünecek zaman geldi, ne dersiniz?"** sorusunu ortaya atarak, görüşleri bu konuya çekmişti. Üyelerin, bu durumu sevinçle karşılamaları üzerine, hemen Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulması emrini vermiştir. Böylece 12 Temmuz 1932 tarihinde bütün resmî işlemleri tamamlanmış olarak Türk Dili Tetkik Cemiyeti adında bir dernek kurulmuştur. Derneğin Başkanlığına Samih Rıfat, Genel Yazmanlığına da Ruşen Eşref getirilmiştir. Cemiyetin kurulması, Türkçenin yapısının ve özelliklerinin araştırılması yönünde atılmış önemli bir adım oldu.

Atatürk, uyguladığı her inkılapta olduğu gibi, nasıl bir çalışma yoluna girilmesi gerektiğini belirleyebilmek için, konunun yeterince olgunlaştırılması gereğini duyuyordu. Ayrıca daha önceki Dil Heyeti'nde olduğu gibi, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurucu üyeleri de bu alanın uzman kişileri

[133] Faruk Kadri Timurtaş, "Atatürk'ün Dil Üzerine Sözleri", *Diller ve Türkçemiz* (Haz. Mustafa Özkan), Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s.137.

değillerdi. Dil uzmanlarının sayısı bir iki kişiyi geçmiyordu. Bu bakımdan Türk dili ile ilgili konuların bir kurultayda tartışılması yerinde olacaktı. Bunun için Atatürk, Ruşen Eşref'e eylül ayında bir kurultay toplaması emrini verdi.

Birinci Türk Dil Kurultayı 26 Eylül-6 Ekim 1932 tarihleri arasında toplandı. Kurultayda okunan tezler, yapılan tartışmalar Türk tarih tezine uygun bir yönde yürütüldü ve Kurultay'ın son gününde kabul edilen çalışma programında şu konulara yer verildi:

1. Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski dillerle, gerekse Hint-Avrupa ve Samî dilleriyle karşılaştırılması.

2. Türkçenin tarihî gelişmesi izlenerek karşılaştırmalı bir gramerinin yazılması.

3. Türk lehçelerindeki kelimelerin derlenmesiyle bir lehçeler sözlüğünün, daha sonra da bir bütün Türk dili sözlüğünün ve deyimler sözlüğünün hazırlanması.

4. Türkçenin tarihî gramerinin yazılması.

5. Doğu ve Batı ülkelerinde yayımlanmış olan Türk dili ile ilgili eserlerin derlenmesi ve bunlardan gerekli olanlarının dilimize kazandırılması.

6. Derneğin, kendi çalışma ve araştırmaları ile dış ülkelerde bu konu ile uğraşanların araştırmalarının yayımlanacağı bir dergi çıkarılması.

7. Memleket gazetelerinde dil işlerine özel bir yer verilmesi.

Programda yer alan bu maddelere bakılınca bunların, bugünün modern dilcilik anlayışına göre de gerçekleştirilmesi yerinde olan konular olduğunu görürüz.

I. Türk Dil Kurultayı'nda Atatürk'ün özellikle üzerinde durmak istediği konulardan biri de, halk ile aydınların dilleri arasındaki ayrılığı giderecek; Türkçeyi öz benliğine kavuşturacak ve her seviyede düzgün bir anlatım gücüne kavuşturacak olan çalışmaların yapılmasıydı. Kurultayca seçilmiş olan yönetim kurulu, bir bildiri ile bu hususları da üç madde hâlinde tespit etmiştir. Bu programa göre:

1. Türk dilini millî kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı olabilecek ve çağdaş uygarlığın gereklerini karşılayabilecek bir olgunluk seviyesine yükseltmek.

2. Bunun için yazı dilindeki, Türkçeye yabancı kalmış unsurları atarak halk ile aydınlar arasındaki dil ayrılığını gidermek.

3 Bu işi başarmak için:

a) Halk ağzından derlemelere dayanan bir sözlük ile Türk lehçeler sözlüğünü hazırlamak.

b) Türkçedeki terimleri, Batı dillerindeki yüksek kavramları karşılayabilecek biçimde ortaya koymak.

c) Bunları yaparken de güzel Türkçeye bağlı kalmak ilkesinden uzaklaşmamak.

I. Türk Dil Kurultayınca çizilmiş olan bu programın uygulanmasına tarama işiyle başlandı. Demek bir yandan tarama seferberliğini yürütürken bir yandan da dilimizde kullanılan yabancı sözlere, bütün okur yazarların ortaklaşa çalışmaları ile karşılıklar bulabilmek için bir karşılıklar soruşturması açmıştı. Böylece elde edilen tarama ve derleme malzemesi, 1934 yılında *"Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi"* adıyla yayımlandı.

Atatürk 1 Kasım 1932'de Meclis'i açış konuşmasında *"Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması*

için bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz." [134] diyerek devletin bütün kuruluşlarını özleştirme işiyle görevlendirmişti. Bu dönemde, yani 1932-1934 arasında kendisi de, yapılan derleme ve tarama işleriyle yakından ilgilenmiş, öz Türkçe kelimelerin kullanılmasını isteyerek özleştirme hareketini bizzat desteklemiş, hatta kendi konuşmalarında da öz Türkçe kelimelere yer vermiştir. Bunun ilk denemesini de İsveç veliahdının Ankara'ya gelişi dolayısıyla yaptığı konuşmada gerçekleştirmiştir:

"Altes Ruvayâl:

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı, özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir.

Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

---

[134] *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1946, s. 35.

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erk sürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız yüksek kıralınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl Prenses İngrid'in esenliğini; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum."[135]

1933-34 yılları derleme ve tarama yolu ile elde edilen malzemenin yazıda kullanıldığı bir dönem oldu. Gerek gazetelerde ayrılmış dil köşelerinde, gerekse başka yazılarda yeni kelimelerle denemeler yapılıyordu. Ancak bu deneme devresinde, dil malzemesini yazıya geçirerek değerlendirmede tutulan yolun yanlışlığı yüzünden, bir süre sonra büyük bir uygulama sakatlığı doğmuş ve özleştirme hareketi bir çıkmaza sürüklenmeye başlamıştır: *Tarama Dergisi*'ne yaşayan bir Arapça veya Farsça kelimenin yerine birkaç "öz Türkçe" kelime konulmuştur. Meselâ ***kalem*** yerine *"çızgıç, kamış, kavrı, yazgaç, yuvaş"*, ***akıl*** yerine, *"añ, bilik, bögüs, kapar, oy, ök, sağ, us, uz"* gibi karşılıklar verilmişti. Her kelimeye birden fazla karşılık verildiği için yazarlar bunlardan istediklerini kullanıyor, bu yüzden yazdıkları yazıları halk anlamıyordu. Bunları halk anlamadığı gibi, yazıyı yazanlar bile kendi yazılarını anlamakta güçlük çekiyorlardı. Çünkü bunlar önce normal dille yazıyor, sonra *Tarama Dergisi*'ne bakarak kelimeleri değiştiriyorlardı.

Ayrıca derlenen malzemeler, Türkiye Türkçesinin yapı ve işleyiş kurallarına uygunluğu açısından da değerlendiriliyordu. Türk Dili Tetkik Cemiyeti bu iki yıl içinde tamamen

[135] Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Üçüncü Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.s. 424..

tasfiyecilik istikametinde faaliyet gösterdi. İnkılapçı tutumu icabı, tasfiyecilerin gösterdiği yolda bir denemeye girişen Atatürk'ün dil anlayışı da, bu ilk dönemde aşırı özleşmeyi hedef alan bir doğrultuda idi. Sonuçta tasfiyecilik işinde çok aşırıya gidilmiş ve dil bir çıkmaza saplanmıştı.

Dilin bir çıkmaza saplandığını gören Atatürk, Falih Rıfkı Atay'a *"Türkçenin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Dili bir çıkmaza saplamışızdır. Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ben de işi başkalarına bırakmam. Çıkmazdan biz kurtaracağız."* [136] diyerek dili bu çıkmazdan kurtarma yollarını araştırmaya başladı. 18-25 Ağustos 1934 tarihleri arasında II. Türk Dil Kurultayı toplandı. Kurultayda Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin adı Türk Dili Araştırma Kurumu olarak değiştirildi. Daha sonraki yıllarda da bu ad bugünkü şekli olan Türk Dil Kurumu'na çevrilmiştir.

İkinci Kurultayın karar konusu yaptığı en önemli hususlar 1932-34 yılları arasındaki çalışma tarzının, *Tarama Dergisi*'nde meydana getirdiği karışıklığı önleyici tedbirlerin alınması oldu. Bu karışıklığın giderilmesi için bir "Karşılıklar Kılavuzu"nun hazırlanmasına karar verildi. Bunun için bir komisyon seçildi ve bu komisyon 24 Aralık 1934 tarihinde *Ulus* gazetesinde çalışmalarına başladı. Seçilen komisyon yabancı kelimelerin *Tarama Dergisi*'ndeki Türkçe karşılıklarını inceleyip, her yabancı kelimeye bir tek Türkçe karşılık koymakta karar kıldı. Türkçe karşılığı bulunamayan Arapça Farsça kelimeler ise bırakılıyordu. Ayrıca Türkçe kök ve eklerden yeni kelimeler de türetiliyordu. Bu çalışmaların sonucu 1935 Haziranında *Osmanlıcadan Türkçeye*, 26 Eylül 1935

[136] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1998, s. 477.

Dil Bayramında ise *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlarıyla yayımlandı. Kılavuz Komisyonunu oluşturan üyeler Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmet Aykaç ve Naim Hazım Onat'tan ibaretti. Falih Rıfkı Atay komisyon başkanı olarak Türk Dili Araştırma Kurumu Merkez Heyeti üyelerini kılavuz komisyonu dışında tutunca, bu üyeler Atatürk'e, komisyon üyelerinin Osmanlıca taraftarı olduklarını telkine çalışmışlar; Atatürk de Merkez Heyeti üyelerinin komisyona alınmasını arzu etmişti. Bu iki grup müşterek çalışmaya başlayınca, münakaşalar da başlamıştır. Uzun münakaşa ve çalışmalardan sonra işte yukarıda adlarını belirttiğimiz iki cep kılavuzu ortaya çıkmıştır. Bu durumu gören Atatürk; Falih Rıfkı'ya *"Memleketimizin en büyük bilginlerini ve yazarlarını bir komisyon hâlinde aylarca çalıştırdık. Elde edilen netice şu bir küçücük lügatten ibaret. Bu Tarama Dergileri ve Cep Kılavuzları ile bu dil işi yürümez. Falih Bey, biz Osmanlıcadan da Batı dillerinden de istifadeye mecburuz."* diyerek artık özleştirme işinin çok sınırlı kalması gerektiğini ifade etmiştir. Bu devrenin sonunda "öz Türkçe" kelime kullanmaktan vazgeçerek tabiî ve yaşayan Türkçeyi kullanmaya başlamıştır.

Atatürk'ün dil anlayışındaki 2. aşama Güneş-Dil Teorisinin uygulamaya konulduğu devredir. Bu da 24 Eylül 1936 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda III. Türk Dil Kurultayı'nın toplanmasıyla başlayan ve 1938'e kadar süren dönemdir.

Güneş-Dil Teorisiyle Türkçenin eskiliği ve öteki dillere kaynaklık ettiği esası üzerinde durulmuştur. Atatürk bu teori ile dilde ırkçılığa, tasfiyeciliğe ve uydurmacılığa son vermek ve Türkçeleştirme çalışmalarında ılımlı ve orta bir yola dönmek istemiştir. Bilimsel bir nitelik taşımayan bu teorinin kabulünden sonra, dil konusunda normal ve orta yola

dönülmüştür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu hususu şöyle anlatmaktadır:

"Atatürk'ün bu teoriyi tam olarak benimsediğini söyleyenlerin yanında, tam bir özleştirmenin olamayacağını anlayınca, işi kestirip atmak için bu yola başvurduğunu söyleyenler de olmuştur. Atatürk yetişişi bakımından en koyu Osmanlıcadan gelmiş, yıllar yılı bu ağdalı, terkipli dili kullanmıştı. Bunun arkasından Türkçedeki bütün yabancı kelimeleri atmak isteyen tasfiyecilerin yanını tutmuştu.Güneş –Dil Teorisi evresinde ise dil konusundaki tutumuna yeni bir biçim, bir orta yol arama endişesi görülmektedir." [137] Nitekim daha önce meclisi açış konuşmalarında öz Türkçe kelimelere oldukça iltifat eden Atatürk 1936 yılındaki açış nutkunda Tarih ve Dil Kurumlarının görevlerine işaret ederken konuşmasını yaşayan Türkçe ile yapmıştır:

"Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun her gün yeni hakikatlere ufukları açan, ciddî ve devamlı mesaisini takdirle yâd etmek isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, reddolunmaz ilmî belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk milleti için değil, fakat bütün ilim âlemi için dikkat ve intibakı çeken, kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyleyebilirim. Birçok Avrupalı âlimlerin iştirâkiyle toplanan son Dil Kurultayı'nın ışıklı neticelerini görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler halini almasını temenni ederim. Bunun için çalışkan tarih ve dil âlimlerimizin, dünya ilim âleminde tanınacak, orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmanızı dilerim." [138]

---

[137] Türk Dil Kurumu, *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara 1936, s. 110.

[138] Faruk Kadri Timurtaş, "Atatürk'ün Dil ile İlgili Görüşleri", *Diller ve Türkçemiz* (Haz. Mustafa Özkan),İstanbul 1996. s. 140.

6. Dilde Aşırı Tutumlar ve Öztürkçecilik

Daha Atatürk'ün sağlığında Güneş-Dil Teorisinin ve tasfiyecilik hareketinin dil için bir yarar sağlamadığı anlaşılmış ve bunlardan dönülmüş olmasına rağmen, Atatürk'ün ölümünden sonra dil davası siyasî bir renk aldı. Planlanan ilmî çalışmalara bir düzen verilemedi. Dilde uydurmacılık ve tasfiyecilik hareketi şiddetlenerek devam etti. Bu hareketle, dilde eskiden beri var olan ne varsa bırakılıp onun yerine yeni kelimeler, veya eski devirlerde var olup da terk edilmiş olanlar konuluyor, ya da başka şivelerde kalmış olanlar getiriliyordu. Böylece dilin mevcut haznesi değiştiriliyordu.

Ayrıca bu tasfiyeci düşünce, kamuoyunun serbest düşüncesine başvurularak değil, bütün kurumlara devlet eli ile zorla sokulup hâkim kılınmağa çalışılmıştır. Okul kitaplarında dil bir çırpıda değiştirilmiş, okullara "Arı Dil Kolları" kurdurulmuş[139] ve bu kollar yeni kelimeler türetmekle görevlendirilmiştir. Öğrenciler, yazılarında "arı dil"i kullanmaya zorlanmışlardır. Bir kısım hocalar, öğrencilerin bilgi ve seviyelerine göre değil, bu kelimeleri kullanıp kullanmadıklarına göre not vermişlerdir.

Devlet eliyle yapılan bu geniş cepheli baskıya hem kuruluşlar hem de şahıslar boyun eğdiler. Bu müdahalelerle pek çok uydurma kelime resmî dile, öğretim diline yerleştirildi. Bu durum gerek aydınlarımızda gerekse yeni nesillerde ana dili duygusunu ve dil şuurunu köreltip dil üzerindeki hassasiyetlerini yok etti. Gerçi bu hareketle Türkçenin söz varlığına pek çok yeni kelime kazandırıldı, ama bunun yanında

[139] Faruk K. timurtaş, "Arı Türkçe", *Diller ve Türkçemiz*(Haz: Mustafa Özkan), s.154-166, Alfa, İstanbul 1996

kültürümüze mal olmuş binlerce kelime de zorla unutturuldu. Ayrıca "sürekli tasfiye", "sürekli değişim" zihinlerde bir parola hâline getirilerek Türkçenin imlâsı, grameri iyice sarsıldı ve dil disiplini kayboldu. Böylece dil bilincinin uğradığı sarsıntı sonucunda Türk insanı bir dil karmaşasının içine düştü.

Her millet dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurarak oluşturur. Yani kültür denilen servet zaman içinde oluşan bir birikimdir. Bu bakımdan kültür ve dil bir milletin tarihi ile yakından ilgilidir. Bundan dolayı bunları tarihî perspektif içinde ele alıp değerlendirmek gerekir. Zira sosyal, politik, ekonomik, kültürel bütün meseleler tarihî perspektif içinde anlaşılabilir. Bütün çağdaş toplumlar, gençlerinin dillerini, kendi kültür eserlerini okuyup anlayacak bir seviyeye çıkarmak için çalıştıkları ve kelime hazinelerini zenginleştirdikleri halde, bizde maalesef tam tersi yapılmaktadır. Bugün Cumhuriyet döneminin eserleri bile yeni nesiller için kapalı bir kutu hâline gelmiştir. Yeni nesillerin, Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay, Yahya Kemal, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi en sade bir Türkçeyle yazan Cumhuriyet devri yazarlarının eserlerini dahi sözlüğe bakmadan anlamaları mümkün olmamaktadır. Çünkü sahip oldukları dil dağarcığı, bu yazarların eserlerini anlamağa yeterli gelmemektedir. Şunu açıkça ifade edebiliriz ki bugün millî kültür varlığını ifade eden eserlerle, yeni nesiller arasındaki irtibat kopmuştur. Genç nesiller kendi kültür değerlerine karşı yabancılaşmışlardır.

Bu gün ülkemizde kendini "aydın" diye nitelendiren insanlar arasında bile millî kültür kaynaklarına gidebilenlerin sayısı çok azdır. Millî kültürlerine bu kadar yabancı kalan insanların, kendi milletlerinin tarihini, dilini, dinini, edebiyatını, örf ve âdetini anlaması, doğru olarak değerlendirmesi

ve onlardan yararlanarak, toplumun geleceğini kuracak yeni eserler ortaya koyması mümkün değildir. Büyük eserler, yüzyılların tecrübesinden geçmiş, sağlam ve zengin anlamlı kelimelerle yazılır. Yunus Emre'nin, Fuzuli'nin, Baki'nin Mehmet Akif'in, Faruk Nafiz'in, Yahya Kemal'in şiirlerinde derin anlamlar buluyorsak, bunu yüzyılların tecrübesine borçluyuz.

Tasfiyecilik hareketinin ilim hayatımıza yaptığı en önemli tahribat, onun siyasî iktidarla birlikte yürümesinden doğdu. O dönemde iktidarı elinde bulunduran parti, devlete ait olan her şeye hâkim durumda bulunduğundan, tasfiyecilik hareketi hem resmî bir hüviyet kazandı, hem de rakipsiz kaldı. Böylece tasfiyeciler rekabetsiz bir ortamda istedikleri her şeyi yaptılar. Halbuki daha önceki Türkçecilik hareketinin bilimsel ölçüleri içerisinde devam edilmiş olsaydı, dilimizde önemli gelişmeler kaydedilebilirdi. Maalesef tasfiyeciler böyle bir gelişmenin önünü tıkadılar. İlim hayatının gelişmesi için asıl yapılması gereken şey, terimleri Türkçeleştirmekti. Halbuki tasfiyeciler, günlük hayatta kullanılan, ortak dilde canlı bir şekilde yaşayan kelimelerin tasfiyesine gittiler. Tatil yerine *dinlence*, şart yerine *koşul*, cevap yerine *yanıt*, kuvvet yerine *erk*, hürriyet yerine *özgürlük*, macera yerine *serüven*, hikâye yerine *öykü*, asil yerine *soycul*, hâkimiyet yerine *egemenlik*, hayal yerine *imge*, hafıza yerine *bellek*, zekâ yerine *anlak* gibi kelimeleri koymakla uğraştılar.

Bu hareketin dile önemli yansımaları da oldu: Öz Türkçe denilen bu dili konuşanların ve yazanların sayısı arttı. Pek çok edebiyatçı bu dili kullanmaya özen gösterdi. Dil Kurumu da dilin sadeleşmesine bu yolla önemli katkılarda bulundu.

1980'den sonra tasfiyecilik hareketi hızını kesmekle birlikte son yıllara kadar devam etti. Ne var ki eski gücünü yitirmiş

görünmektedir. Bunda biraz da Tercüman gazetesi tarafından 1979 yılında başlatılan ve birkaç ay davam eden "Yaşayan Türkçemiz" hareketinin önemli rolü olmuştur. Yaşayan Türkçemiz hareketiyle, üniversitelerin dil, edebiyat, felsefe, estetik ve sanat hocaları gazetede Türkçenin gerçeklerini ve inceliklerini anlatan, basında ve TRT'de görülen dil yanlışlarını düzelten pek çok yazı neşrettiler.[140] Bu yayın karşısında tasfiyeciler paniklemişler ve eski hızlarını yitirmişlerdir. Ayrıca daha önceleri tasfiyeci hareketin içinde bulunan kimi aydınlar da, yapılan hareketin yanlışlığının farkına vararak, tasfiyeciliğin dilde nüansları ortadan kaldırdığını ve dilin ifade gücünü zayıflattığını itiraf etmişlerdir:

"Çok zaman birden fazla kelimeyi sözlüklerden kovup onların yerine bir tane öz Türkçe karşılık bulduk. Türkçeleştirmenin gerekliliğine, yararlılığına, sonuçta ortaya çıkarılan kelimenin kullanılışlılığına inandığım durumlarda bile, bu zorla yoksullaştırma çabasına katılmıyorum. Nitekim şimdiye kadar bu arınma uğruna epeyce şey feda ettik. Örneğin "hayat" kelimesinin ne suçu vardı? Türkçe ses uyumuna uygun, bütün halkın yüzlerce yıldır milyonlarca kere söylediği bir kelime. Kullanıldıkça anlamı zenginleşmiş, bir yığın deyime girmiş. Bunların yerine koyduğumuz kelimelerin ne kadarı o çağrışım zenginliğini kazanabilir? Ve ne kadar zamanda? Örneğin İsmet Özel'in "Sevgilim Hayat " şiiri "Sevgilim Yaşam" olabilir mi? Gerçi biz "yaşam sevisi" filan gibi laflarla bir edebiyat ürettik ama, o edebiyat da o dil kadar yapay oldu.

İlkin Gökalp söylemişti, daha sonra Ataç iyice perçinledi. Bir nüans iletmeyen eş anlamlı kelimeler dil açısından zenginlik sayılmaz.

[140] Bk: *Yaşayan Türkçemiz I-III*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1980,

Ama özleşme uğruna var olan nüansların harcanması çok yanlı bir zarardır, edebiyat dilinde de, bilim dilinde de. "Cemiyet" yerine "toplum" dedik, alıştık da bu yeni türetilmiş kelimeye. Ama "cemaat"ı ne yapacağız? "Topluluk" demek her zaman kurtarmıyor, hele dinî çağrışımı hiç vermiyor. Ayrıca "toplum"un türevlerini kullanamadığımız alanlar var ki, o zaman da birtakım tutarsızlıklar oluyor. "Toplumsal kalkınma", "toplumsal düşünce" ve daha birçokları rahatça kullanılıyor, ama "toplumsal demokrat" diyemiyoruz.

Ataç gibi yazarlar, öz Türkçeyi Yunan –Latin temeline geçmek için istiyorlardı. Türkçe köklerden türetildiği için anlaşılır olan ve aralarında bağlantı kurulabilen kelimelere sahip olmamız gerektiğini savunuyorlardı. Gelgelelim, özellikle yabancı dillerde var olan terimlere öz Türkçe karşılık bulma çabasında, birçok yanıltıcı kelime uydurduk. Geçenlerde biri yazmıştı, psikolojideki "ana evre" için "dışkısal" deniyormuş; bu terimin anlattığı şeyin ne ilgisi var "dışkı" ile? "Uydur uydur söyle" olmuyor mu böyle bir dil arınması? Ne yazık ki tek örnek de değil bu. "Kelime için bulduğumuz "sözcük" son derece yanıltıcı: "söz"ün küçüğü anlamını veriyor. Büyüyememiş söz gibi bir şey. "Edebiyat" için "yazın" demek de bir tuhaf: "sözlü yazın" ne demek oluyor? Ben de, öz Türkçecilik dönemimde neler yaptım, hatırladıkça yüzüm kızarır: Diyalektik maddeciliği "eytişimsel özdekçilik" bile yapmıştım, ve zavallı Russell'a söyletmiştim bu lafı." [141]

Bu gün tasfiyecilik hareketi sönmüştür, fakat bu kez de Türkçe Batı kökenli kelimelerin dilimizi kuşatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Her gün yüzlerce kelime dilimize girmektedir. Bunun sebeplerinden biri, toplumumuzun, Batı toplumlarıyla geniş çaplı bir münasebet içinde bulunmasıdır. Tabii

[141] Murat Belge, "Türkçe Sorunu -II", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s. 95-98.

olarak girişilen siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel ilişkiler diller üzerinde de etkisini göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyet'le birlikte başlatılan dili sadeleştirme çalışmaları sırasında, dilimizde yerleşmiş bulunan Arapça, Farsça kelimeler dilimizden atılarak yerine yeni kelimeler teklif edilirken, Batı dillerinden gelen kelimelerin dilimizi kuşatmasına göz yumulmuş olmasıdır. Bu gün de bazen ihtiyaç, bazen özenti, bazen yenilik arzusu, bazen bilgisizlik ve gösteriş merakı, en önemlisi de yabancı dille öğretimin yaygınlaşmış olması yüzünden dilimize binlerce kelime hatta yabancı dil kuralları girmektedir. Bu yabancı dil kurallarının ve kalıplarının dilimize girmesinde televizyon yayınlarındaki filmler ve çeviri özensizlikleri de büyük rol oynamaktadır. Meselâ İngilizce *I am afraid*'den çeviri "korkarım", *I hope so*'dan çeviri "umarım" gibi anlatım biçimleri dikkat edilmeksizin Türkçe metinlere aktarılmaktadır.

7. Sonuç

Her dil içinde bulunduğu şartlara ve ihtiyaçlara göre yeni gelişmeler kaydeder. Dilimiz de bu gün çağın gelişmelerine paralel olarak yeni birtakım gelişmeler kaydetmektedir.

Milletimiz önce İslâm kültür ve medeniyeti içinde yer alırken, XIX. yüzyıldan itibaren Batı ile yakınlaşınca, o medeniyete ait yeni kavramlar ve yeni düşünceler hayatımıza girmeye başladı. "Batılılaşmak" diye nitelendirilen bu dönem, dilimiz için de birtakım yeni gelişmelere sahne oldu. Çağın medenî gelişmelerine uygun bir gidişi yakalayabilmek için ilimde, teknikte, sanatta, edebiyatta, gazetecilikte vb. alanlarda yeni bir terim sistemi ortaya koymak gerekiyordu. Oysa o zamanki yazı dilimiz, konuşma dilinden tamamen ayrılmış ve yapay bir görünüm kazanmış, çağın bu gelişmelerine ayak uyduramıyordu.

Tanzimat aydınları Batı'dan gelen kavramları karşılamak için Arapça ve Farsçaya başvurmuşlar ve tercüme bir terim sistemi meydana getirmişlerdir. Ayrıca Tanzimat'tan sonra Batı ile ilişkilerde Fransızca da önemli bir rol oynamıştır. Edebiyattan, hukuk, siyaset ve çeşitli bilim dallarına varıncaya kadar birçok alanda Fransızca etkili olmuştur. Batı hayat tarzının ve yaşantısının varlıklı ve aydın kesim aracılığıyla toplumumuza yansıması, pek çok Fransızca kelimenin Türkçeye girmesine yol açmıştır. Bu gün de bu kelimelerin pek çoğunu yaygın olarak kullanmaktayız: *abajur, abone, amatör, ambalaj, amorti, asansör, bagaj, bale, bluz, büfe, büro, dans, defo, dekor, enstrüman, esans, fasikül, fayans, kostüm, manto, mesaj, mersi, pardon* gibi.

Meşrutiyet'ten sonra konuşulan dil ile yazılan dil arasını kapatmak ve sade bir yazı dili meydana getirmek yoluna gidildi. Bunda başarılı da olundu. Türkçenin yenileşme süreci içerisinde 1910- 1932 yılları arsındaki dönem en önemli dönemdir. Bu devrede, yazı dili, bütün milletin kullandığı bir dil durumuna geldi. Türkçe yatağına oturdu. Bunda da şüphesiz "yeni lisan ve milli edebiyat" düşüncesi etkili oldu.

Atatürk dilin gelişmesine bir hız vermek teşebbüsüne geçince, tasfiyecilik hareketi güç kazandı. Böylece Atatürk, devrimci tutumu gereği, tasfiyecilerin gösterdiği yolda bir denemeye girişti (1932-1936). Sonradan gerçekçi bir anlayışla bu akımı durdurdu, ama pek çok uydurma kelimenin dile yerleşmesine de mani olamadı. Esasen tasfiyecilik hareketinin dilde kökleşmesi, Atatürk'ün ölümünden sonra olmuştur.

İstiklâl Savaşı'nın ardından kendi millî değerlerimize döneceğimiz yerde, sınırsız bir Batı hayranlığı ile oraya yöneldik. Bu yönelmede Batı'nın örf, âdet, ahlâk anlayışlarına varıncaya kadar bütün kurumlarını örnek olarak aldık. Ayrıca

geleneksel değerlere karşı düşmanca bir tavır takınılmaya başlandı. Yerli ve geleneksel değerlerimiz hep kötü olarak değerlendirildi. Bu anlayış dile de hâkim oldu. Cumhuriyet'ten sonra liselerde Arapça ve Farsça öğretimi kaldırıldı. Arap harfleri yerine Latin harfleri kabul edildi. Yeni nesillerin geçmiş değerlere ulaşma yolları kapatıldı. Tarihî ve millî değerler kayboldu. Böylece dilimiz de sahip olduğu değer ve imkânlardan yararlanamaz duruma düştü. Bu defa kapılar Batı dillerine karşı sonuna kadar açıldı ve tasfiyecilik hareketi ivme kazandı. Dilimizde Arapça, Farsça kaynaklı ne kadar kelime varsa dilden çıkarılmaya başlandı. Çıkarılan bu kelimelerin yerine ise ya Batı kaynaklı kelimeler, ya da nasıl türetildikleri belli olmayan binlerce uydurma kelime konmaya çalışıldı. Bu yöndeki devlet müdahalesi de tasfiyecilik hareketini ve yabancılaşmayı büsbütün hızlandırdı

Bu gün tasfiyecilik hızını kesmiş görünmektedir. Ancak bu sefer de dilimiz Batı dillerinin özellikle İngilizcenin istilasına uğramış durumdadır. Özellikle 1950'den sonra İngilizce'nin Türkçe üzerindeki etkisi artmış görünmektedir. 1950'lere kadar dilimizin İngilizce ile ilişki çok sınırlı olup bunlar da daha ziyade spor terimleriyle ilgilidir: *futbol* (football), *basketbol* (basketball), *korner* (corner) *ofsayt* (off-side) gibi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizce bütün dünyada yaygın bir yabancı dil durumuna gelince Türkiye'nin Batı dünyası ile olan ilişkilerinde ön plana geçmiştir. Ayrıca eğitim ve öğretimde İngilizceye ağırlık verilmesi bir yığın İngilizce unsurun Türkçeye girmesine sebep olmuştur. Son yıllarda İngilizcenin dilimiz üzerindeki etkisi daha da artmış ve dilimiz ölçüsüz bir kelime akınına maruz kalmıştır: *banknot, bar, barmen, çekup (check-up) dipfiriz (deep-freeze) lobi,*

market, patent, pleybek (play-back), rantabl, reyting, star, talkşov (talk-show), trend, terminal vb.

Kısaca belirtmek gerekirse, dilimizin gelişmesi ve yenileşmesi, insanımızın dile olan ilgisine bağlıdır. Bu ise eğitimle gerçekleşecek bir husustur. İnsanlarımızın zihnine dil sevgisini, dil şuurunu, kendi diline sahip çıkma anlayışını yerleştiremezsek, dilimizi içine düştüğü karmaşadan kurtarmamız mümkün değildir.

TÜRKÇENİN
BAZI KULLANIM BOYUTLARI

Türkçede Deyimleşme Olgusu ve İkilemelerde Deyimleşme Dereceleri

1. Giriş

Bireylerden oluşan her bir insan topluluğu belli çevre şartları içerisinde kendine özgü bir yaşama düzeni tutturmakta ve bu düzeni devam ettirme yolunda gerekli iş birliğini sağlamak üzere de belli bir bildirişme düzeni geliştirmektedir. Doğal biçimde yaratılmış olan çevreye tüm insan katkılarının bileşkesi ise, böyle bir topluluğun "kültür" değerlerini oluşturmaktadır. Böylece toplumdaki bireylerin irsî (kalıtsal) özellikleri ile, çevredeki doğal şartlar arasında belli bir etkileşim doğmakta, böylece bir yandan doğal çevre yeni bir dengeye yönlendirilirken, öbür yandan o toplumun ortak bir dünya görüşü biçimlenmektedir.[1]

Her dilin söz varlığı içinde atasözü, deyim, terim, kalıp sözler gibi birden çok sözcükten kurulan kalıplaşmış ögeler

[1] Özcan Başkan, "Türkçede Dil-İçi Dünya Görüşü", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara 1983, s. 151.

bulunmaktadır. Dil içinde kullanılan bu kalıplaşmış dil kullanımları, toplumdaki yaşama düzenini, dünya görüşünü, gelenek görenek ve inançlarını, toplumun önem verdiği varlık ve kavramları, kısaca toplumun maddî ve manevî kültürünü yansıtan sözlerdir. Ayrıca bu ögeler dilin iç yapısını, anlam özelliklerini de yansıtır. Bu bakımdan özellikle deyimler dilin kendine özgü bir anlatım gücünü oluştururlar.

Dilin söz varlığı içerisinde yer alan bu dil kullanımlarından atasözleri *paremioloji* (paremiologie) denen çalışma alanında ele alınıp incelenmektedir. Deyimler ve öteki kalıplaşmış birimler ise *idyomatik* (idiomatics) ya da *frazeoloji* (phraseologie) denen çalışma alanı içinde ele alınmaktadır. Bunlardan *idyomatik*, doğrudan doğruya deyimlerin söz varlığı içindeki durumlarını ele alıp incelemektedir.[2]

2. Deyimleşme Olgusu

Deyimler genellikle gerçek anlamı dışında kullanılarak, bir düşünceyi dile getirmek üzere, birden çok kelimeden kurulan kalıplaşmış ögelerdir. Deyimleşme olgusunda esas olan, kalıplaşmaya uğrayan kelimelerin, kendi anlamlarından sıyrılarak yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmeleridir. Deyimleşme olgusunun işleyişinde dil, genellikle aktarmalardan, somutlaştırmalardan ve benzetmelerden yararlanmaktadır.

Dillerde çok anlamlılığı doğuran etkenlerin başında gelen anlam olayı aktarmalardır.[3] Aktarmalarda anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı

---

[2] Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara 1996, s. 171.

[3] Doğan Aksan, *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara 1999, s. 62.

bulunan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır, böylece kelime (gösterge) yeni bir anlam kazanır. Örnek: *Başında torbası eksik* deyimi ile "hayvan (at, eşek)" kavramı; *nüfus kağıdı eskimek* deyimi ile "yaşlanmak, ihtiyarlamak" kavramı ince ve nükteli bir biçimde anlatılmaktadır. Aynı biçimde *yükü yıkmak* deyimi "doğum yapmak" kavramını biraz argolaştırarak dile getirmektedir. *Bir ayağı çukurda olmak* deyimi "ölüme yaklaşmış olma"yı; *yol vermek* deyimi ise "işten çıkarma"yı anlatmaktadır. Yunus Emre'nin:

Ağaç ata bindüreler sinden yana göndereler
Yir altına indüreler kimse ayruk görmez ola[4]

Biçimindeki ölümü anlatan beytinde ise *ağaç ata binmek* kalıplaşması "tabuta konma"yı ifade etmektedir.

1) Deyim aktarmalarında somutlaştırma ve kişileştirme ön plandadır. Bu aktarma olayında soyut, anlatımı güç durumlar, olaylar, kavramlar, somut kavramlar aracılığıyla örneklendirilerek dile getirilir. Soyut duygu ve düşünceler somutlaştırılır. Cansız varlıklar kişileştirilir ve konuşturulur. Kelimelerin anlamları zenginleşir; az sözle çok anlam ifade etme imkânı doğar. Böylece anlatılması güç durumlar, tanımı zor duygular bu yolla somut olarak ortaya konur:

Doluya koydum almadı, boşa koydum dolmadı deyimi, bir çözüm, bir çıkış yolu bulunamayan durumu çok rahat bir biçimde ifade etmektedir.

Armudun sapı, üzümün çöpü var demek deyimi, her şeye kusur bulan birinin tutumunu anlatmaktadır.

---

[4] Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 380, Ankara 1980, s. 174.

Kızım sana söylüyorum; gelinim sen anla deyimi, uyarmak istediğimiz kimseye doğrudan doğruya değil, onun da etkilenmesini sağlayacak yolda, incitmeden söyleme durumunu anlatmaktadır.

Ağzıyla kuş tutsa deyimi, bir kimse olmayacak bir işi başarsa bile izin verilemeyeceğini anlatır.

Eşeğe gücü yetmeyip semerini dövmek deyimi ile güçlü birine kızınca, ona gücü yetmeyip hıncını başkalarından (çevresinden) çıkarmayı belirtir.

Dilimizde somutlaştırmaya dayalı deyim aktarmalarının pek çok örneği bulunmaktadır:

Aba altından sopa göstermek: Gözdağı vermek, üstü kapalı olarak korkutmak.

Ayağını yorganına göre uzatmak: Giderini gelirine uydurmak.

Çayı görmeden paçaları sıvamak: Bir işe zamanından önce hazırlanmak.

Çivisi çıkmak: Düzeni bozulmak.

Diken üstünde oturmak: Tedirginlik duymak.

Ensesinde boza pişirmek: Çok çalıştırmak, çok sıkıştırıp tedirgin etmek.

Etekleri zil çalmak: Çok sevinmek.

Gâvura kızıp oruç yemek: Başkasına kızıp kendine zararlı bir iş yapmak.

İpin ucunu kaçırmak: Ölçüyü kaybedip duruma hâkim olamamak.

Kaş yapayım derken göz çıkarmak: Bir işi düzelteyim derken iyice bozmak.

Öküz altında buzağı aramak: Olmayacak sebeplerle suç bulmaya çalışmak.

Taşı gediğine koymak: Sözü tam sırasında söylemek.

Topal eşekle kervana karışmak: Yetersiz olduğu halde büyük işe yeltenmek.

Topun ağzında olmak: Tehlikeye en yakın yerde bulunmak.

2) Deyimleşme olgusunda anlam aktarımı olaylarından birisi de benzetmedir.[5] Benzetme, aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyden birini ötekine benzetmektir. Bir nesnenin, bir varlığın niteliğini daha güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere, niteliği belirgin olan varlıktan yararlanma biçimindeki bu eğilim dilimizde yaygın olarak kullanılmaktadır:

At hırsızı gibi "İri yarı insan"

Ay parçası gibi "Güzel kız, çocuk"

Kar gibi "Beyaz"

Koyun gibi "Yumuşak başlı, yönlendirilen kimse"

Kösele gibi "Sert yiyecek"

Limon gibi "Sarı"

Sırım gibi "İnce yapılı güçlü insan"

Tilki gibi "Kurnaz"

Damdan düşer gibi "Bir söze, bir konuya birden girmek"

Dilenci çanağı gibi "İçinde her şeyden biraz bulunan"

Kör değneğini beller gibi "Hep aynı işi yapmak"

Nalıncı keseri gibi "Hep kendi çıkarına çalışan"

---

[5] Benzetme sanatı hakkında bk. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi, Belâgat*, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 118-130.

Koyun kaval dinler gibi "Anlamadan, dinlemeden"

Tere yağından kıl çeker gibi " Bir işi kolayca çözümlemek"

Yangından mal kaçırır gibi "Bir işi çok aceleyle yapmak"

Kedi ciğere bakar gibi bakmak "İmrenerek bakmak"

Arpacı kumrusu gibi düşünmek "Ne yapacağını bilmeyerek derin derin düşünmek"

Gözleri kan çanağına dönmek "Uykusuzluk vb. sebeplerden gözleri kızarmak "

Dut yemiş bülbüle dönmek "Neşe ve konuşkanlığını kaybetmek, susmak"

Suyu çekilmiş değirmene dönmek "İşlemez duruma gelmek"

Ağzı çiriş çanağına dönmek "Ağzı kuruyup acılaşmak"

Eşekten düşmüş karpuza dönmek "Çok şaşırmak; kötü bir duruma düşmek"

3) Bir kısım deyimleşme olgusunda ise anlam aktarımının daha önce yaşanan bir olaya bağlı olarak gerçekleştiği görülmektedir. *Alüzyon* (allusion)[6] olarak da nitelendirilen bu anlam yapılanması, daha önceki bir olayın veya durumun somutlaştırılması, ona gönderimde bulunulması biçiminde gerçekleştirilmektedir. Bu tür deyimleşmelerde kastedilen olay bilinmezse anlamın kavranması güçleşir:

Abayı yakmak.

Ağzından baklayı çıkarmak

Ateş pahası

Cemaziyelevvelini bilmek

---

[6] Aluzyon (allusion) bir çeşit telmih sanatıdır. Telmih sanatı hakkında bk. Yekta Saraç, *a.g.e.*, s. 253.

Diş bilemek

Pabucu dama atılmak

Anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi

Yumurtaya kulp takmak

Ateş pahası "Çok pahalı" anlamında:

Kanuni Sultan Süleyman adamlarıyla bir köyün yakınında avlanırken, aniden yağan yağmurdan ıslanır. Isınıp üstünü başını kurutmak için bir eve girer.

Köylünün yaktığı ateşte ısınırken, ateşten çok hoşlanır ve ateşin o andaki önemini anlatmak için:

"Şu ateş bin altın eder doğrusu" der.

Yağmurun uzun sürmesi üzerine, padişah ve adamları geceyi köylünün evinde geçirmek zorunda kalırlar.

Ertesi gün evden ayrılırken padişah köylüye borçlarının ne kadar olduğunu sorar. Köylü de:

"Bin bir altın" cevabını verir.

Misafirler şaşırırlar. Sebebini sorunca da:

"Ateşin bin altın ettiğini siz söylediniz, bir gecelik yer ücreti de bir altındır, eder bin bir altın" der. Bu olaydan sonra "*ateş pahası*" kalıp sözü çok pahalı şeyleri ifade etmek için kullanılan bir deyim niteliği kazanır.

Pabucu dama atılmak "Değerden düşmek" anlamında:

Eskiden esnaf, aralarında teşkilat kurar, mesleklerinde hiçbir hilenin, yolsuzluğun olmamasına gayret eder; satılan malların çürük, yırtık, bozuk olmamasına özen gösterirlermiş.

Yapılan ayakkabıların da aynı şekilde sağlam, zarif olması şartmış. Günün birinde bir müşteri gelerek pabucunun çabuk

yırtıldığını, sağlam yapılmadığını söyleyince, müşterinin parası geri verilmiş ve beğenilmeyen pabuç da dama atılmış.

Bu olaydan sonra artık işe yaramayan veya önemli bir mevkiden düşen kimseler için *"pabucu dama atılmak"* deyimi kullanılmaya başlamış.

Anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi "İşin iç yüzü, gerçeği anlaşıldı" anlamında:

Vehbi adında bir kadı'nın çapkınlığa gittiği evi basan zaptiyeler, kadı'nın kerrakesini görünce "Anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi" derler. Bu söz halk arasında sonradan "işin iç yüzü meydana çıktı" anlamında gizli yanı ortaya çıkan olayları anlatmak için kullanılan bir deyim olmuştur. (**kerrâke:** *a.* İnce softan veya yünlüden yapılmış hafif, vücuda yapışık elbise).

4) Bir kısım deyimleşme olgusunda ise kalıplaşmaya uğrayan sözcükler hem gerçek anlamlarında kullanılmakta, hem de deyimleşme niteliği taşımaktadır:

avuç açmak "Dilenmek; yardım istemek"

baş eğmek "Direnmekten vazgeçip emir altına girmek; saygı göstermek için başını eğerek selamlamak"

baş kaldırmak "İsyan etmek, ayaklanmak"

başını bağlamak "Birini nişanlamak veya evlendirmek"

bıyık burmak "Çalım yapmak, kabadayılık taslamak"

göz yummak "Görmezlikten gelmek, hoş görmek, bağışlamak"

hesap görmek "Alacakla vereceği karşılaştırıp ödeşmek"

hizaya gelmek "Aykırı gitmeyi bırakıp davranışlarını düzeltmek, yola gelmek"

işini bitirmek "Öldürmek"

kafa sallamak "Her şeye evet demek"

3. Deyimlerde Kalıplaşma Dereceleri

Deyimlerde, grubu oluşturan kelimelerin anlamlarından farklı bir anlam aktarılmaktadır. Bu anlam aktarmalarında da genellikle benzerlik ve kalıplaşma önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan deyimler birden çok ögeden oluşmuş bile olsalar, tek kavrama karşılık olarak kalıplaşırlar. Bu kalıplaşmanın da kendine göre dereceleri vardır.[7]

1) Birinci dereceden ya da tam kalıplaşmalarda deyimi oluşturan ögelerin anlamları ile deyim anlamı arasında hiçbir ilişki bulunmaz, bunlar tam deyimdir:

Delik büyük, yama küçük "Eldeki imkânlar ihtiyaçtan az"

Her delikten kıç göstermek "Olur olmaz her şeye karışmak"

İğneyle kuyu kazmak "Yetersiz araçlarla zor bir işi başarmaya çalışmak"

Kız girip dul çıkmak "İlişkilerde çok hırpalanmak"

Sıçan deliğe sığmamış, götüne süpürge bağlamış" İstenmediği yere bir başkasını da getiriyor; elindeki işi başaracağı belli değilken bir başka iş üstleniyor.

2) İkinci dereceden deyimleşmelerde, grubu oluşturan ögelerden bir kısmı anlam değerini korur. Bu da deyimleşmeyi zayıflatır. Bu bakımdan bu tür oluşumlarda deyimleşme tam değildir:

adını bağışlamak "Adını söylemek"

ağız değiştirmek "Önce söylediğinin tersini söylemek"

araya soğukluk girmek "Dostluk bozulmak"

el kapısı "Yabancı yer"

---

[7] Leyla Subaşı Uzun, "Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri", *Dilbilim Araştırmaları 1991*, s. 29-39.

3) Bir de kalıplaşmaya uğramakla birlikte anlam aktarımını gerçekleştirmeyen dil kullanımları vardır. Bunlar daha ziyade yardımcı fiillerle oluşturulmuş birleşik fiil yapısındaki birleşiklerdir. Burada da birleşiği oluşturan ögelerin yan anlamından yararlanılmakta, ancak dolaylı bir anlatım söz konusu olmamaktadır:

ağız açmak "Konuşmak, söz söylemek"

göz gezdirmek "Fazla incelemeden şöyle bir bakmak, kabaca okumak"

gözden geçirmek "Okumak; kontrol etmek, denetlemek"

haber uçurmak "Acele haber göndermek"

hatır sormak "Birisinin durumuyla ilgilenmek"

hasret kalmak "Özlem duyduğu birine, bir şeye kavuşamaz olmak"

yemin etmek "Bir şeyi yapmaya veya yapmamaya Allah'ı şahit tutarak söz vermek"

4. Söz Dizimi Açısından Deyimler

Söz dizimi açısından deyimler, kelime gruplarının kalıplaşmasıyla oluşmaktadır (bu gruplardan da birleşik isim grubu, sayı grubu, ilgi grubundan deyimleşme pek olmamaktadır). Bunun yanında cümle biçiminde kalıplaşanlar da vardır. Deyimler anlam bakımından çoklukla yargı gruplarından meydana gelirler, çünkü bu dil kullanımları cümle veya cümlelerle aktarılabilecek anlamların şifreleri gibidir. Bu bakımdan en çok kalıplaşmaya uğrayanlar da fiil gruplarıdır.

1. Fiil Grubu Biçiminde Kalıplaşanlar:

a) İsim-Fiil Grubu Kalıbında

Bu yapıda grup bir mastara (isim-fiile) bağlanır. Bunlar kullanım esnasında tam yargılı anlatımlara dönüşerek cümle biçimine dönüşebilmektedir:

Aba altından değnek göstermek "Birini imalı bir şekilde tehdit etmek"

Abanoz kesilmek "Kirden dolayı rengini kaybetmek; sertleşerek dayanıklılığı artmak"

Abayı yakmak "Birine *âşık olmak, tutulmak, gönül vermek*"

Ağırdan almak "*İsteksiz davranarak işi yavaşlatmak*"

Akıntıya kürek çekmek "Olmayacak bir iş için boşuna uğraşmak"

Altını üstüne getirmek "Bir şey bulmak için aramadık yer bırakmamak; söz veya davranışıyla çevreyi birbirine düşürmek"

Ayağını yorganına göre uzatmak "Giderini gelirine uydurmak"

Başı göğe ermek "Beklenmeyen bir mutluluğa kavuşmak"

Başına devlet kuşu konmak "Beklemediği büyük bir fırsatı elde etmek"

Boyunun ölçüsünü almak "İddialı girdiği bir işte başarısız olmak"

Bulanık suda balık avlamak "Karışık bir durumdan yarar sağlamaya çalışmak"

Cemaziyelevvelini bilmek "Bir kimsenin geçmişteki herkesçe bilinmeyen kötü bir durumunu bilmek"

Çanak yalamak "Dalkavukluk etmek"

Çoban kulübesinde padişah rüyası görmek "İçinde bulunduğu duruma uygun düşmeyen hayaller kurmak"

Çürük tahtaya basmak "Tedbirsiz davranıp sonu tehlikeli olabilecek bir işe girişmek"

Deveye hendek atlatmak "Birine yapılması imkânsız olan bir işi yaptırabilmek"

Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak "Daha iyisini elde edeyim derken eldekini de kaybetmek"

Düğün pilavıyla dost ağırlamak "Herkesin yararlanabileceği bir şeyi, özel hazırlanmış gibi sunmak"

Ensesinde boza pişirmek "Birini bir iş yapıp bitirmesi için sürekli sıkıştırmak; birini tedirgin etmek, çok üzmek"

Eşekten düşmüş karpuza dönmek "Kötü bir duruma düşmek; çok şaşırmak, donup kalmak"

Fitil vermek "Kızdırmak, azdırmak, kışkırtmak"

Foyası meydana çıkmak "Bir kimsenin gizlediği kötü bir niteliği bir olay dolayısıyla ortaya çıkmak"

Gemi azıya almak "Söz dinlemez olmak"

Gözünü dört açmak "Aldanmamak için çok dikkatli olmak"

Ham armut gibi boğaza durmak "Bir işi yarattığı engellerle zorlaştırmak"

Hindi gibi kabarmak "Büyüklük taslamak, kurumlanmak

İçine kurt düşmek "Şüphelenmek"

İpin ucunu kaçırmak "Yönetimde veya bir şeyi kullanmada gereken ölçüyü kaçırmak"

Kılı kırk yarmak "Titiz ve ayrıntılı bir şekilde incelemek, üstünde önemle durmak"

Kuzu postuna bürünmek "Karşısındakini aldatmak için gerçek kişiliğini saklamak"

Leyleği havada görmek "Çok gezmek, uzun yolculuklar yapmak"

Mürekkep yalamak "Çok okumuş yazmış olmak"

Nalıncı keseri gibi kendine yontmak "Yaptığı işlerde hep kendi çıkarını düşünmek"

Ocağı kör kalmak "Soyu tükenmek, soyunu devam ettirecek bir çocuğu olmamak"

Ok yaydan çıkmak "Geri dönülemeyecek bir iş yapmak"

Öküz altında buzağı aramak "Olmayacak sebeplerle suç ve suçlu bulmaya çalışmak"

Pabucu dama atılmak "Daha iyiye kavuşunca, eskisi gözden düşmek"

Pişmiş aşa su katmak "Yoluna girmiş bir işi bozacak davranışta bulunmak"

Rüyasında görse hayra yormamak "Olacağına inanmadığı güzel bir durumla karşılaşmak"

Sinekten yağ çıkarmak "Olmayacak şeylerden yararlanmaya çalışmak"

Suyu görmeden paçaları sıvamak "Olup olmayacağı kesinleşmemiş bir iş için çok önceden hazırlanmaya çalışmak"

Tek kürekle mehtaba çıkmak "Eksik hazırlıkla bir işe kalkışmak"

Tohuma kaçmak "Yaşlanmak, evlenme çağı geçmek"

Topal eşekle kervana katılmak "Yetkisi ve yeteneği olmadığı halde önemli bir işe katılmaya yeltenmek"

Uyuyan yılanın kuyruğuna basmak "Kötü bir kimsenin kötülük yapmasına fırsat vermek"

Üstüne toz kondurmamak "Bir şeyin veya bir kimsenin kusurlu olabileceğini kabul etmemek"

Vız gelip tırıs gitmek "Önemsememek, aldırış etmemek"

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak "Kötü bir durumdan kurtulayım derken daha kötüsüne yakalanmak"

Yakayı ele vermek "Yakalanmak"

Yangına körükle gitmek "Gerginliği, uzlaşmazlığı arttıracak biçimde davranmak"

b) Sıfat-Fiil Grubu Biçiminde

Benim diyen "Kendine güvenen, güçlü olduğuna inanan"

Çanak yalayıcı "Dalkavukluk eden"

Dokuz köyden kovulmuş "Davranışları çevresini rahatsız ettiği için sık sık yer değiştirmek durumunda kalan"

Feleğin çemberinden geçmiş "Çok tecrübesi olan, çok tecrübe edinmiş"

Göz alıcı "Alımlı"

Kuş uçmaz kervan geçmez "Kimsenin uğramadığı ıssız, sapa yer"

Öksüz sevindiren "Değersiz ama gösterişli"

Su götürmez "Başka bir şekilde yorumlanamayan"

Yüzü kasap süngeriyle silinmiş "Hiç utanmayan"

c) Zarf-Fiil Grubu Biçiminde

Balık kavağa çıkınca "Gerçekleşmesi mümkün olmayan bir iş olunca"

Göz kırpmadan "Hiç uyumaksızın; hiç çekinmeden"

Kıçına bakarak "Başvurduğu yerden olumlu sonuç alamayarak"

Mürekkebi kurumadan "(Bir şeyin) yazılmasından hemen sonra"

Saçına başına bakmadan "İlerlemiş yaşına yakışmayacak biçimde"

Yaradana sığınıp "Bütün gücüyle"

Yol yakınken "Beliren veya sezilen kötü duruma düşmeden"

2. Cümle Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler

Bu yapıdaki kalıplaşmada anlam bir cümle olarak ifade edilmektedir. Cümleler ise yapıları bakımından karşılıklı konuşma biçiminde, eksiltili anlatım şeklinde değişik kurgularda olabilmektedir. Bu yönüyle deyimler atasözlerine yaklaşmaktadır, ancak atasözlerinde yargı kişiye göre değişmez ve çoğu zaman da fiil 3. şahıs ekini taşır. Halbuki cümle hâlinde kalıplaşmış deyimlerde fiil üç türlü şahıs kavramına bağlanabilir, yani herkes kendine göre bir çekim kullanabilir:

Adam sandım eşeği, kaba serdim döşeği.
Bacak kadar boyu var türlü türlü huyu var.
Bayram değil, seyran değil; enişte beni niye öptü?
Beni ister ensesi bitli, ben isterim beli divitli.
Benim derdim inek ile dana, karımın derdi sürme ile kına.
Bir şinik darısı var, beş değirmende un öğütmek ister.
Boyacı küpü değil ki hemen daldırıp çıkarasın.
Cami yıkılmış, ama mihrabı yerinde.
Çiğ yemedim ki karnım ağrısın.
Dağ fare doğurdu.
Deveye "boynun eğri" demişler, "nerem doğru ki" demiş.
Durdu durdu, turnayı gözünden vurdu.
Eski çamlar bardak oldu.
Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış.
Herif kazansın, kaltak bezensin.

Kestane kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş.
Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.
Köpeksiz köy bulmuş da çomaksız geziyor.
Ne kızı veriyor, ne dünürü küstürüyor.
Ne kokar, ne bulaşır.
Ne şiş yansın ne kebap.
Öküz öldü ortaklık bozuldu.
Ölüyü görür ağlar; davulu görür oynar.
Takke düştü, kel göründü.
Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş.
Tut kelin perçeminden.
Üç günlük seyis olmuş, kırk yıllık gübre karıştırıyor.
Yediği naneye bak.
Yorgan gitti; kavga bitti.

3. İsim Tamlaması Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler:

alt yanı "Geriye kalanı; işin sonu; değeri ne ki.."

boş gezenin boş kalfası "İşsiz güçsüz dolaşan kimse"

hamam anası "İriyarı, şişman kadın."

kavga kaşağısı "Ara bozup kavga çıkartan, kavga arayan kimse"

kör dövüşü "Aynı işi yapacak kişilerin birbirinden habersiz ve birbirine uymayan çabaları"

kuyruk acısı "Öç alma isteği, hınç"

laf ebesi "Çok konuşan, herkese laf yetiştiren kimse"

mahalle karısı "Görgüsüz, kavgacı, kaba kadın"

ömür törpüsü "Uzun ve üzücü iş"

piç kurusu "Soysuz ve yaramaz kimse"

sidik yarışı "Önemsiz ve değersiz konularda inatlaşarak birbirinden üstün gelmeye çalışma"

sinir küpü "Çok sinirli"

sokak süpürgesi "Evinde durmayıp çok gezen kadın"

şamar oğlanı "Adam yerine konulmayan, yerli yersiz azarlanan kimse"

şeytan çekici "Hareketli ve becerikli çocuk"

temcit pilavı "Bıktırıncasına, sürekli tekrar edilen söz"

yılan hikâyesi "Uzayıp giden, bir türlü sonuca bağlanamayan sorun"

yürekler acısı "Çok acıklı, çok üzücü."

4. Sıfat Tamlaması Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler

ağır kanlı "Davranışları yavaş; tembelce, uyuşuk"

alçak gönüllü "Kendi değerini olduğundan aşağıda gösteren, başkalarını küçük görmeyen, büyüklenmeyen (kimse), mütevazı"

biçilmiş kaftan "Bütünü ile uygun, elverişli"

çatal kazık "Sonuçta ne olacağı belirsiz, karışık ve karanlık durum"

çetin ceviz "Yola getirilmesi güç olan kimse; yapılması zor olan iş"

çöpsüz üzüm "Sıkıntı vermeyen, kazançlı iş"

deli fişek "Atak, delidolu, gözü pek, delişmen (kimse)"

demir leblebi "Çok güç ve çetin iş"

dilli düdük "Çok konuşan kimse"

dünkü çocuk "Tecrübesi az, toy, acemi"

eski toprak "Yaşlandığı halde dinç kalan kimse"

fermanlı deli "Deli olduğu herkesçe bilinen kişi"

iğneli fıçı "Çok sıkıntı ve üzüntü veren durum veya iş"

kirli çıkı "Züğürt görünmesine rağmen birikmiş çok parası bulunan kimse."

kör ocak "Çocuksuz aile"

uzun boylu "Uzun süre; derinlemesine, ayrıntılarıyla"

yedi canlı "Ölebileceği birçok olaydan sağ çıkan kimse veya hayvan"

yumuşak başlı "Kolay yola gelen, uysal kimse"

5. İsimleme Grubu Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler

a) İsnat Grubu Kalıbında

ağzı kalabalık "Bilir bilmez, anlamlı anlamsız, yerli yersiz konuşan (kimse)"

ağzı pis "Sövmeyi huy edinmiş (kimse)"

ayağı uğurlu "Girdiği yere uğur getirdiğine inanılan (kimse)"

bağrı yanık "Çok dert, acı ve sıkıntı çekmiş"

bahtı açık "Talihli, şanslı (kimse)"

bahtı kara "Talihsiz, mutsuz (kimse)"

başı bozuk "Karışık, içinden çıkılamayan; düzensiz topluluk"

başı dumanlı "Efkârlı; sarhoş"

burnu büyük "Kibirli (kimse)"

canı tatlı "Sıkıntıya ve acıya katlanamayan, zorluklarla uğraşmaktan kaçınan"

cebi delik "Kazandığını harcayan, tutumlu olmayan, savurgan kimse"

çenesi düşük " Çok gereksiz şeyler konuşan, boşboğaz, geveze"

dili uzun "İncitici sözler söyleyen, saygısız (kimse)"

eli açık "Cömert"

eli kulağında "Neredeyse olacak, olmak üzere, oldu olacak"

eli maşalı "Kavgacı, şirret, saldırgan, edepsiz"

eli sopalı "Şirret *ve* kavgacı, edepsiz"

geçmişi kandilli "Yaramaz, kötü, Allah'*ın belâsı (kimse)*"

gönlü bol "Cömert, kendinde var olanı vermekten çekinmeyen, eli açık"

gönlü zengin "İmkânları ölçüsünde parasını ve malını esirgemeden veren"

gözü kara "Korkusuz, gözünü daldan budaktan esirgemeyen"

gözü tok "Paraya, mala düşkünlük göstermeyen, açgözlülük etmeyen"

işi tıkırında "İşi çok uygun, çok iyi"

tuzu kuru "Bir işten zarar görmeyen, işleri yolunda olan"

yıldızı dişi "Herkesçe sevilen, sempatik"

yüreği katı "Acıması olmayan, merhametsiz"

yüzü soğuk "Hoş karşılanmayan, sevimsiz ürkütücü"

b) Yönelme Grubu Kalıbında

ağzına lâyık "Çok lezzetli, tatlı, beğenilecek durumda"

akla yakın "Aklın kabul edebileceği nitelikte olan"

ayağına çabuk "Bir yere alışılandan daha kısa sürede gidip gelen, hızlı"

babana rahmet " Çok doğru söylüyorsun, yaptığın çok yerinde, Allah senden razı olsun"

başına buyruk "Kimseden izin almaksızın dilediği gibi davranan"

boğazına düşkün "Yiyip içmeyi çok seven"

cana yakın "Sevimli"

canına minnet "Hiç beklemiyordu, arayıp da bulamadığı şey"

çeneye kuvvet "Durmadan konuşup söyleyerek"

dikine tıraş "Karşısındakini sinirlendirecek nitelikte söylenen yalan, aşırı palavr

dile kolay "Anlatılması kolay, ama yapılması çok güç"

dişe dokunur "Önemli, işe yarar, belirtilmeye değer"

ele alınmaz "Çok kötü durumda, berbat"

eline ağır "Elinden çabuk iş çıkmayan"

eline çabuk "Çabuk iş gören"

evlere şenlik " [Böyle bir felaket evlerden uzak olsun, kimsenin başına böyle bir felâket gelmesin] anlamında olumsuz karşılanan bir durum karşısında alay yollu söylenen bir söz"

ömrüne bereket "Ömrün uzun olsun, çok yaşa"

sürüsüne bereket "Pek çok, pek bol"

şerrine lânet "Kötü bir kimse ile uğraşmak istenilmediğini veya kaçınıldığını anlatmak için kullanılan bir söz"

tabana kuvvet "Bir yere yaya olarak gitmek zorunda kalındığında söylenen bir söz"

yüzüne bakılır "Çirkin sayılmaz, güzelce"

c) Bulunma Grubu Kalıbında

arada bir "Seyrek olarak, ara sıra"

ayda yılda bir "Çok seyrek olarak"

binde bir "Az bulunan, nadir; seyrek"

çantada keklik "Ele geçirilmesi, elde edilmesi kolay olan"

devede kulak "Bütüne göre ufak bir parça; çok az, önemsiz"

elde bir "Kesinlikle gerçekleşecek şey"

elde bulunan "Hazırda ne varsa, o an sahip olunan"

ikide bir "Sıklıkla, sürekli."

ömürde bir "Çok seyrek olarak, bunca zaman içinde bir defa"

solda sıfır "Hiçbir değeri ve önemi olmayan"

torbada keklik "Ele geçirilmesi, elde edilmesi kolay olan"

yükte hafif pahada ağır "Taşınması kolay olan değerli (eşya)"

d) Uzaklaşma Grubu Kalıbında

anadan doğma "Çırılçıplak"

ateşten gömlek "Çok sıkıntılı durum"

çekirdekten yetişme "Bir işe küçük yaşta başlayan"

çöpten çelebi "Çok zayıf, güçsüz kimse"

efendiden adam "Davranışlarıyla kibar ve terbiyeli görünen kimse"

her tarladan bir kesek "Birbiriyle ilgili olmayan konulardan birer parça, karışık (konuşma)"

kafadan kontak "Budala, düşüncesiz"

kökten sürme "Atadan gelme, meslekten yetişme"

kulaktan dolma "Şundan bundan duyularak edinilen (bilgi)"

Nuh nebiden kalma "Çok eskimiş, modası geçmiş"

sonradan görme "Fakir iken zenginleşip kibarlık taslayan"

sudan ucuz "Çok ucuz"

tepeden inme "Yüksek bir makamdan gelen emir"

uzaktan merhaba "Pek sıkı fıkı olmayan dostluk"

yandan çarklı "Bir omzunu düşürerek, kollarını sallayarak yürüyen"

yerden bitme "Çok kısa boylu"

6. Edat Grubu Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler

ağız tadıyla "Gönül hoşluğuyla, rahatlıkla"

bacak kadar "Küçücük, çok kısa"

bulut gibi "Çok sarhoş"

dişine göre "Gücünün yeteceği şekilde, istediği gibi"

dünya kadar "Pek çok"

el yordamıyla "Bulunduğu yeri tahmin edip elle yoklayarak"

iğneden ipliğe kadar "Her şey"

karınca duası gibi "Ufak, karışık, okunaksız (yazı)"

kelle götürür gibi "Çok hızlı"

sapına kadar "Üstün nitelikte, tam anlamıyla"

süt dökmüş kedi gibi "Suçluluğun korkaklığı ve çekingenliği içinde, sessiz"

sütçü beygiri gibi "Çok tembel ve miskin"

tepeden tırnağa kadar "Her yönüyle, bütünüyle"

tımarhane kaçkını gibi "Delice işler yapan kimse"

turp gibi "Çok sağlam, sağlığına diyecek yok"

yüzüne karşı "Bir kimsenin önünde ve ondan çekinmeden"

7. Bağlama Grubu Kalıbında

Bağlama grubu, sıralama, bağlama karşılaştırma ve denkleştirme bağlaçları ile kurulan kelime grubudur. Fazla sık olmamakla birlikte bu yapıda da deyimleşmelerin olduğu görülmektedir:

Edi ile Büdü "Yıllardır birbirinden ayrılmayan ikili; sevimli iki kafa dengi"

Hem nalına hem mıhına "Birbirine zıt iki yanı da destekleme durumu"

Hem suçlu hem güçlü "Kendi kabahatini başkalarına yüklemeye yeltenen"

Ya huyundan ya suyundan "Özelliklerini bir yerden veya bir kimseden almış"

8. İkileme Biçiminde Kalıplaşmış Deyimler

Dilimizde kelime bilimi ve anlam bilimi açısından önemli anlatım özelliği gösteren öbekleşmelerinden birini de ikilemeler oluşturmaktadır. Yunanca *hendiadyoin* terimiyle adlandırılan bu kuruluşların, Türkçede çok zengin örnekleri bulunmaktadır.

İkileme (*reduplication*), anlamı güçlendirmek, ifade gücünü arttırmak, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle oluşan kelime grubudur. İkilemede yan yana gelen iki kelimeyi anlam veya şekil ilişkisi birbirine yaklaştırır. Bu yüzden ikilemeler, ya aynı kelimenin tekrarlanması veya anlamları birbirine yakın ya da karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana gelmeleriyle oluşur.

İkilemelerin başlıca işlevleri söze pekiştirme, süreklilik, kuvvetlendirme, abartma, çokluk gibi anlamlar ve ahenk

katmaktır. Bu yolla aynı zamanda anlatım da kolaylaşmaktadır. Çünkü anlatımda tekrarın ve ahengin öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir etkisi vardır. Özellikle ses benzerliğine dayalı olarak kurulan ikilemeler hem anlamı pekiştirmekte, hem de ahengi artırmaktadır. İkilemeler ses bakımından kulağa da hitap ettiklerinden, dil şiirsel bir nitelik kazanmaktadır. Bu anlatım özelliklerinden dolayı dilimizde ikilemeler çok eski dönemlerden beri yaygın biçimde kullanılmıştır[8] (örnek: *at kü*: isim şöhret; *teblüg kürlüg*: aldatıcı; *yok çıgay*: fakir, sefil; *ed tavar*: servet, mal vb.)

İkilemelerin önemli özelliklerinden biri kalıplaşmış dil anlatımları olmalarıdır. Yüzyıllardan beri birlikte kullanılan kelimeler, biçim ve anlam yönünden öylesine kalıplaşmışlardır ki, ikilemede kullanılan kelimelerin sırası değiştirilemeyeceği gibi, bazen bu kelimeler tek başlarına bile kullanılmamaktadır (örnek: *tek tük, yamrı yumru, çoluk çocuk, eski püskü, gürül gürül, tiril tiril, tıklım tıklım vb.).* Bu kalıplaşmada iki kelime anlamca kaynaşarak farklı bir kavramı ifade ederek deyimleşme özelliği de gösterirler. Özellikle zihinde kalıcılığı sağlaması bakımından atasözlerinde ve deyimlerde ikilemelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Bazı ikilemelerdeki deyimleşmede anlam aktarımı bir fiile bağlı olarak gerçekleşmektedir. Özellikle yansımalı ikilemelerde hareketliliği sağlamak ve kavramı fiilleştirmek için *et-, eyle-, ol-* yardımcı fiillerinden yararlanıldığı gibi (örnek: *mır mır et-, gacur gucur et-, çan çan et-, ham hum et-kem küm et-*), yardımcı fiiller dışında anlama uygun düşen başka fiiller

[8] Saadet Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1978, s. 29-66.

de kullanılmaktadır (*avaz avaz bağır-, gevrek gevrek gül-, çiğ çiğ ye-, yerden yere vur-, kucaktan kucağa dolaş-, yere göğe koyama-*).

Biz burada Türkiye Türkçesinde deyimleşme özelliği gösteren ikilemeleri ele alacağız. Bunun için *Türkçe Sözlük*'ün 9. (1998) baskısı kullanılmıştır. Sözlükte çoğu madde başı olarak yer alan bazen de madde içinde bulunan yaklaşık 1200 (1154) ikileme belirlenerek, deyimleşme açısından değerlendirilmişlerdir (pekiştirmeli ikilemeler değerlendirme dışı tutulmuştur).

a) Aynı Kelimenin Tekrarlanmasıyla Kurulan İkilemeler

Bu ikilemeler bazen iki ismin, bazen iki sıfatın, bazen iki zarfın, bazen iki zarf-fiilin, kimi zaman da çekimli iki fiilin arka arakaya gelmesiyle meydana gelmektedir. Bu yapıda grubu oluşturan kelimeler çoklukla yalın olarak tekrarlanmaktadır, ancak ismin hal eklerini alarak veya araya başka bir öğe alarak oluşturulmuş ikilemeler de vardır. Sözlükte en çok bu yapıda (747 adet) ikilemelerin yer aldığı görülmektedir. Bu bakımdan deyimleşme açısından da bu ikilemeler ön sırada gelmektedir. 747 adet aynen ikilemenin 328 adedinde deyimleşme eğilimi bulunmaktadır. Bu 328 adedin 171 adedi eksiz kalıplaşma biçimindedir. Bunların 41 adedi iki sıfatın, 51 adedi iki ismin, 55 adedi iki yansıma sözcüğün, 14 adedi iki zarf-fiilin, 6 tanesi iki zarfın, 2 tanesi iki fiilin, 2 tanesi de iki ünlemin yan yana gelmesiyle oluşmaktadır:

acı acı "Dokunaklı, üzücü olarak, üzüntü içinde"

açık açık "İçtenlikle"

adım adım "Ağır ağır, yavaş yavaş"

ağır ağır "Acele etmeden, yavaş yavaş"

akın akın "Arkası kesilmeksizin, kalabalık gruplar halinde"

alay alay "Kalabalık olarak, pek çok"

anlata anlata (bitirememek) "Övmek, bir şeyden çok söz etmek"

ateşli ateşli "Heyecanlı bir biçimde"

aval aval "Aptal bir biçimde, aptal aptal"

avaz avaz (bağır-) "Olan gücüyle bağırmak"

başlı başına "Kendi başına, tek başına, başka şeylerden ayrı olarak"

baygın baygın (bak-) "Hayranlıkla seyretmek"

bayıla bayıla "Çok istekli bir biçimde, severek"

bıcı bıcı (yap-) "Yıkanmak"

bir bir "Eksiksiz, tamı tamına"

boş boş (bak-) "Anlamsız ve bilinçsiz bir biçimde bakmak"

bön bön (bak-) "Şaşkın şaşkın, saf bir biçimde bakmak"

bucak bucak "Her yerde, her tarafta"

canlı canlı "Heyecanla"

cayır cayır "Şiddetli etkili olarak"

cıvık cıvık "Soğuk ve can sıkıcı olarak"

cıvıl cıvıl "Canlı hareketli olarak; canlı neşeli"

çan çan (et-) "Yüksek sesle sürekli gevezelik etmek"

çarşaf çarşaf "Uzun uzun"

çatır çatır "Güçlük çekmeden, rahatlıkla"

çır çır (çırpın-) "Ne yapacağını bilememek, üzüntü içinde olmak"

çiğ çiğ (ye-) "Birine çok kızmak"

çok çok "En çok, en son, olsa olsa"

dalgın dalgın "Düşünceli olarak"

derin derin (düşün-) "Çok fazla düşünmek"
dik dik (bak-) "Sert sert, öfkeli öfkeli bakmak"
durup durup "Ara sıra, zaman zaman"
fellik fellik "Telaşla, koşuşturmayla"
fersah fersah "Pek çok, bol bol"
fıkır fıkır "Cilveli, oynak"
fısır fısır "Gizli olarak, alçak bir sesle"
gere gere "Kendine güvenerek"
gerile gerile "Kendini önemli göstererek"
gerine gerine "Övünçle"
gevrek gevrek (gül-) "Karşısındakini hafife alarak gülmek"
gıcır gıcır "Tertemiz, yepyeni, pırıl pırıl"
göz göz (ol-) "Üzerinde birçok delik oluşmak"
güle güle "Gönül rahatlığı ile"
hararetli hararetli "Yoğun ve heyecanlı biçimde"
harıl harıl "Bütün gücüyle durmadan"
için için "Gizli gizli"
kabara kabara "Böbürlenerek, gururlanarak"
kakır kakır (gül-) "Sesli ve sürekli gülmek"
kala kala "En sonunda"
kalkıp kalkıp (otur-) "Çok öfkelenmek, kızmak"
kapış kapış "Büyük bir istek göstererek"
kara kara (düşün-) "Çok üzüntülü olmak"
kardeş kardeş "Dostlukla, sevgiyle"
karış karış "İnceden inceye, her tarafını"

kesik kesik "Ara vererek, kısa kısa"
kıpır kıpır "Çok hareketli, hamarat"
koyu koyu (düşün-) "Derin derin düşünmek"
köy köy "Her taraf, pek çok yer"
kucak kucak "Bol bol"
kuzu kuzu "Hiç ses çıkarmadan, karşı gelmeden"
kütür kütür "Taze"
nice nece "Pek çok"
nok*ta nokta* "Belli belirsiz"
oluk oluk "Pek çok"
oynaya oynaya "Büyük bir sevinçle"
paşa paşa "Uslu uslu, güzel güzel"
pırıl pırıl "Kusursuz, eksiği olmayan"
pis pis "Hoşa gitmeyecek yolda"
sapır sapır "Çok sayıda ve kendiliğinden"
sıkı sıkı "İyice"
sürü sürü "Pek çok"
şakır şakır "İyi bir biçimde, kolaylıkla, akıcı olarak"
taksit taksit "Az az, bölüm bölüm, kısım kısım"
tıkır tıkır "Düzenli bir biçimde, aksamadan"
tıngır tıngır "Bom boş"
tın tın "Bilgisiz, cahil"
tırıs tırıs "Utanmış, mahçup bir şekilde"
tiril tiril "Tertemiz"
topu topu "Aşağı yukarı"

ufak ufak "Yavaş yavaş"

üstüne üstüne (git-) "Sonucu tehlikeli olabilecek bir şeyle uğraşmak"

vızır vızır "Ara vermeksizin, sürekli"

yapış yapış "Islak"

yer yer "Birçok yerde"

yudum yudum "Azar azar, yavaş yavaş"

zırt zırt "Sık sık ve uygunsuz zamanda"

Aynen İkilemeler (Eksiz) - 171 adet						
sıfat	**isim**	**yansıma**	**zarf-fiil**	**zarf**	**fiil**	**ünlem**
acı acı	adım adım	cıvık cıvık	bayıla bayıla	daha daha	bak bak	Allah Allah
açık açık	avuç avuç	çatır çatır	durup durup	hemen hemen	olsa olsa	haydi haydi
ağır ağır	bucak bucak	fingir fingir	gere gere	pek pek		
bir bir	fersah fersah	gıcır gıcır	gerine gerine	şimdi şimdi		
boş boş	kuzu kuzu	hanı hanı	kabara kabara	zaman zaman		
çiğ çiğ	paşa paşa	pırıl pırıl	oynaya oynaya			
dik dik	tıklım tıklım	şakır şakır	kalkıp kalkıp			
kesik kesik	yer yer	tın tın	serpe serpe			
ufak ufak		tiril tiril				
41 adet	**51 adet**	**55 adet**	**14 adet**	**6 adet**	**2 adet**	**2 adet**
%24	**%30**	**%32**	**%8**	**%3.6**	**%1.2**	**%1.2**

İkilemeyi oluşturan ögelerden her bir ayrı kaldığı için, ayrı ayrı çekim eki alabilmektedir. Böylece deyimleşmeye uğrayan ikilemelerden bazen kelimelerden biri bazen de her ikisi isim çekim eklerinden birini alarak deyimleşmektedir. Bu yapıda 157 adet ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan 113'ü isim, 39'u sıfat, 4'ü zarf, 1'i de zamirle kurulmuştur:

ağız ağıza (ver-) "Başkaları işitmeyecek biçimde konuşmak"

ardı ardına "Ara vermeden, aralıksız"

baş başa "Birlikte, beraber, iki kişi yalnız olarak"

baş başa (ol-) "Beraber yaşamak, birlikte olmak"

biz bize "Aramızda yabancı olmaksızın"

boğaz boğaza (gel-) "Zorlu kavga etmek, birbirini öldürmek istercesine kavga etmek"

boku bokuna "Yok yere"

boşu boşuna "Gereksiz yere"

burun buruna "Birbirine çok yakın"

dakikası dakikasına "Tam zamanında"

dar darına "Güçlükle ve son anda"

dengi dengine "Uygun olanıyla"

dip dibe "Yan yana sıkışmış olarak"

dirsek dirseğe "Çok kalabalıkta sıkışık durumda"

el ele (ver-) "Bir konuda birleşmek"

elifi elifine "Tam olarak"

göğüs göğüse "Karşı karşıya, yüz yüze"

günü gününe "Tam vaktinde"

kaçan kaçana "Peş peşe kaçma"

kapan kapana "Alacısı çok"

kılı kılına "Tamı tamına"

kıran kırana "Çok mücadeleli, öldürürcesine yapılan"

koyun koyuna "Birbirine sarılmış durumda"

körü körüne "Nasıl sonuçlanacağını bilmeden, düşünüp taşınmadan"

kulak kulağa "Gizlice, başkası duymaksızın"

kuru kuruya "Boşu boşuna, yararsız yere"

kuruşu kuruşuna "Hesap tam çıkartılarak"

omuz omuza "Dayanışarak, birlikte, yan yana"

pençe pençeye (gel-) "Kıyasıya dövüşmek"

pisi pisine "Boş yere, boşuna"

saati saatine "Tam vaktinde"

sıcağı sıcağına "Vakit geçip unutmadan, hemen"

sıkı sıkıya "İyice"

soluk soluğa "Yorgun, bitkin veya telaşla"

ucu ucuna "Ancak, en son kertede"

yana yana "Döne döne, tekrar"

ağızdan ağıza "Herkes birbirine söyleyerek"

arkadan arkaya "Gizlice belli etmeden"

baştan başa "Hepsi"

bayramdan bayrama "Çok seyrek olarak, nadiren"

bir günden bir güne "Hiçbir zaman"

birden bire "Ansızın, hemencecik"

daldan dala "Düzensiz, kararsız"

daldan dala (kon-) "Sık sık iş, fikir değiştirmek"

derinden derine "Uzaklardan"

dilden dile (dolaş-) " Üzerinde çok konuşulmak, uzun süre bahsedilmek"

doğrudan doğruya "Dolaysız"

elden ele (geç-) "Sahip değiştirmek"

içten içe "Gizli gizli, belli etmeden"

inceden inceye "Ayrıntılara inerek, önem vererek"

kucaktan kucağa (dolaş-) "Pek çok kişi ile ilişki kurmak"

kulaktan kulağa "Ondan ona gizlice söyleyerek"

ufaktan ufağa "Azar azar"

uzaktan uzağa "İlgisi az olan"

yerden yere (vur-) "Birine çeşitli yönlerden saldırarak çok hırpalamak"

yıldan yıla "Her yıl"

başa baş "Denk, eşit durumda"

bire bir "İstenildiği gibi, uygun"

dara dar "Güçlükle, ancak, son dakikada"

dişe diş "İyi, kötü bir şeyin karşılığını isteme"

üstüne üstlük "Fazladan, artırarak"

cet be cet "Soyca"

gün be gün "Günden güne, her gün"

tıpatıp "Her bakımdan uygun"

hiç mi hiç "Kesinlikle"

dört dörtlük "Tam, kusursuz, mükemmel"

git gide "Zaman ilerledikçe"

oldu olacak "Artık çekinilecek bir şey kalmadı"
oldum olası "Var olduğundan beri, vuku bulduğundan beri"

Aynen İkilemeler (Ekli) - 157adet			
sıfat	**isim**	**zarf**	**zamir**
boşu boşuna darı darına körü körüne sıkı sıkıya açıktan açığa ufaktan ufağa bire bir dara dar	ağız ağıza (ver-) ardı ardına boku bokuna burun buruna dip dibe elifi elifine kol kola omuz omuza daldan dala içten içe başa baş	karşı karşıya peş peşe nereden nereye	kendi kendine
39 adet **%25**	**113 adet** **%72**	**4 adet** **%2.5**	**1 adet** **%0.5**

b) Değişik Kelime Türlerinden Eş ya da Yakın Anlamlılarla Kurulan İkilemeler

Sözlük'te eş ya da yakın anlamlılarla kurulan ikilemelerin de deyimleşme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu yapıda 260 adet deyimleşmiş ikileme belirlenmiştir: Bunlardan 48 adedi eş anlamlı, 212 adedi ise yakın anlamlıdır.

ağır aksak "pek yavaş olarak"

abuk sabuk "akla mantığa uymayan, düşünülmeden söylenen, saçma sapan"

abur cubur "işe yaramayan, boş"

açık seçik "çok açık, belirgin"

adlı sanlı "ünlü"

ak pak "tertemiz, parlak"

akça pakça "güzel"

aksırıklı tıksırıklı "yaşlı, hastalıklı"

alım çalım "gösteriş, çekici hareket"

allı pullu "göz alıcı renklerle süslenmiş"

ana avrat (düz git-) "küfretmek"

ara sıra "seyrek olarak, bazen"

aslı astarı "esassı, doğrusu"

atlaya zıplaya "isteyerek"

bağırış çağırış "gürültüyle"

baş göz (et-) "evlendirmek"

bayramda seyranda "seyrek olarak"

bir don bir gömlek "yarı çıplak"

bitmez tükenmez "sonu gelmeyen, uçsuz bucaksız"

bok püsür "hoşa gitmeyen, can sıkan şey"

boy bos "gösteriş, geçerlilik, değer"

canla başla "seve seve, var gücüyle"

çerden çöpten "zayıf, narin, çelimsiz"

çul çaput "dokunmuş eski elbise"

dağ taş "çok fazla"

dallı budaklı "karışık bir duruma girmiş olan, çapraşık"

dayalı döşeli "bütün eşyası tam, eksiksiz"

dereden tepeden "gelişigüzel, rast gele"

derme çatma "önemsiz, değersiz"

doğru dürüst "tam olarak, eksiksiz olarak"

don gömlek "yarı çıplak durumda"

döl döş "çocuklar ve torunlar, soy sop"

düşünüp taşınmak "konuyu her yönüyle inceleyip ona göre davranmak"

eksik gedik "ufak tefek ihtiyaçlar"

el âlem "herkes, başkaları"

enine boyuna "her yönüyle, ince ayrıntılarıyla"

etli butlu "şişman"

ev bark "aile, çoluk çocuk"

evire çevire "iyice istediği gibi"

evsiz barksız "işsiz güçsüz, baş boş"

ezile büzüle "utanarak, sıkılarak"

falan filan "önemsiz, değer verilmeyen (şeyler)"

feryat figan "bağırarak (ağlama)

giyim kuşam "üst baş"

güçlü kuvvetli "maddi ve manevi yönden gücü olan, torpilli"

hadsiz hesapsız "sayılamayacak derecede çok"

halis muhlis "katıksız, öz"

haşir neşir "kaynaşma, bir arada olma"

hesapsız kitapsız "sorumsuz, ölçüsüz"
hoplaya zıplaya "büyük bir sevinçle"
ipsiz sapsız "birbirini tutmayan, yersiz ve anlamsız"
ite kaka "güçlükle"
kaba saba "özensiz"
kanlı bıçaklı "birbirine düşman"
kanlı canlı "sağlıklı"
kenarda köşede "dikkat çekmeyen yerlerde"
kör topal "yarım yamalak, iyi kötü idare edecek biçimde"
kurt kuş "bütün yaratıklar"
namaz niyaz "ibadet"
odsuz ocaksız "çok yoksul, aç ve bakımsız"
özene bezene "istekle"
pılı pırtı "eşya"
saçma sapan "çok tutarsız"
sağ salim "hiçbir zarar görmeden"
salkım saçak "dağınık bir durumda"
senli benli "teklifsiz bir biçimde"
sere serpe "serbest, rahat bir biçimde, çekinmeden"
ses seda "haber, iz, belirti"
ses soluk "patırtı, gürültü"
sille tokat "döverek"
sıkı fıkı "birbirine bağlı ve teklifsiz"
şen şakrak "neşeli"
şöyle böyle "yaklaşık olarak"

takım taklavat "hep birlikte"
tek tük "az, seyrek"
tıka basa "hiç boş kalmayacak biçimde"
ufacık tefecik "küçük yapılı, çelimsiz"
yağ bal "hoş tatlı, istenir bir şekilde"
yağlı ballı "araları çok iyi, içli dışlı"
yalan dolan "dalavereli davranış"
yanar döner "daldan dala atlanan, konudan konuya geçilen"
yana yakıla "sızlanarak, şikâyet ederek"
yarı buçuk "baştan savma"
yaşlı başlı "tecrübeli, görgülü, olgun"
yıkık dökük "harabe, eski"
yırtık pırtık "parça parça olmuş, eski püskü"
yol erkan "usul, yöntem, davranış bilgisi
yorgan döşek (yat-) "ağır hasta olmak"
zar zor "güçlükle"
zehir zıkkım "acı"
zil zurna "aşırı ölçüde"

Eş veya Yakın Anlamlı İkilemeler - 260 adet				
Eş Anlamlı - 48 adet		**Yakın Anlamlı - 212 adet**		
adlı sanlı	feryat figan	abur cubur	börtü böcek	kör topal
ak pak	güçlü kuvvetli	açık saçık	canla başla	kurt kuş
akıllı uslu	kir pas	ağır aksak	cıncık boncuk	özene bezene
alet edevat	sağ salim	aksırıklı tıksırıklı	çoluk çocuk	para pul
ayan beyan	ses seda	alaca bulaca	dağ taş	pılı pırtı
bağırış çağırış	sille tokat	alavere dalavere (yap-)	delik deşik	senli benli
bitmez tükenmez	sorgu sual	alım çalım	derme çatma	soy sop
deli divane	temiz pak	allem kallem (et-)	don gömlek	şöyle böyle
doğru dürüst	yanar döner	aslı astarı	eğri büğrü	şu bu
el gün	yara bere	ara sıra	eş dost	utana sıkıla
eme	yorgun argın	atik tetik	ezik büzük	yalan yanlış
seme (yara-)	zayıf nahif	atlaya zıplaya	falan filan	yalan dolan
ev bark	zehir zıkkım	baldır bacak	giyim kuşam	yarım yamalak
evire çevire		bayramda seyranda	gizli kapaklı	yaş baş
eza cefa		birer ikişer	halim selim	yol yordam
		bok püsür	ipsiz sapsız	yorgan döşek
		borç harç	kaba saba	zil zurna
		boy bos	kanlı bıçaklı	zor belâ
			kayıtsız şartsız	
48 adet		**212 adet**		
% 18		**% 82**		

c) Zıt Anlamlılarla Kurulan İkilemeler

Zıt anlamlı olarak 75 deyimleşmiş ikileme tespit edilmiştir. 25 adet isimlerden, 30 adet sıfatlardan, 10 adet zarflardan, 7 adet zarf-fiillerden, 2 adet de zamirlerden kurulmuştur:

acı tatlı "iyi kötü"

akşama sabaha "pek yakında, kısa bir zaman içinde"

alt üst (ol-) "çok karışık hale gelmek"

aşağı yukarı "yaklaşık olarak"

aygın baygın "çok yorgun, bitkin, güçsüz"

bata çıka "güçlükle"

bir aşağı bir yukarı "amaçsız olarak gidip gelme"

bilir bilmez "yarım bilgi ile"

can alıp can vermek "ölüm acısı içinde bulunmak"

dost düşman "herkes"

düşe kalka "güçlükle"

er geç "her ne zaman olsa"

gece gündüz "ara vermeden, aralıksız"

girintili çıkıntılı "karışık"

ileri geri "herhangi bir konuda dikkat etmeme"

iyi kötü "şöyle böyle, ortalama"

olur olmaz "rast gele, sıradan; önemsiz, yersiz"

sabah akşam "her zaman, daima, sürekli"

tepeden tırnağa "her şey, her yan"

uzaktan yakından "herhangi bir bakımdan ilgili"

vakitli vakitsiz "uygun zaman gözetmeden, gelişigüzel rest gele"

yatıp kalkıp "her zaman, hep, daima"

yaz kış "bütün yıl boyunca"

yere göğe (koyama-) "çok önem vermek"

Zıt Anlamlı İkilemeler - 75 adet				
sıfat	**isim**	**zarf**	**zarf-fiil**	**zamir**
aygın baygın bilir bilmez denli densiz eksik artık geceli gündüzlü girintili çıkıntılı olur olmaz sebepli sebepsiz vakitli vakitsiz	alt üst (ol-) dost düşman gece gündüz sabah akşam tepeden tırnağa yaz kış yere göğe (koyama-)	aşağı yukarı er geç ileri geri orada burada öteden beriden uzaktan yakından	bata çıka dala çıka düşe kalka yatıp kalkıp	anhâ minhâ öteki beriki
30 adet **%40**	**25 adet** **%34**	**10 adet** **%14**	**7 adet** **%9.3**	**2 adet** **%2.6**

d) Ses Benzerliğine Dayalı Olarak Kurulan İkilemeler

Bunlar daha ziyade yansımalardan ses eklemesiyle kurulan ikilemelerdir. Bu yapıda deyimleşmiş ikileme çok değildir, 65 adet tespit edilmiştir:

ahım şahım "beğenilecek nitelikte"

allak bullak "karmakarışık"

apar topar "aceleyle"

aşna fişna "gizili dost, gizli dostluk"

car cur "gelişigüzel, rest gele"

cart curt "lüzumlu lüzumsuz yerde söylenen, abartılı söz"

çakıl çukul "ne dediği belli olmaksızın, karışık biçimde"

çangıl çungul "kulağa hoş gelmeyen"

çat pat "biraz, yarım yamalak"

dangul dungul "kaba saba, yersiz ve lüzumsuz"

eciş bücüş "hiçbir yeri doğru olmayan, eğri büğrü"

eften püften "özensiz, baştan savma yapılmış"

fart furt "anlamsız, boş sözlerle"

fasa fiso "önemi ve değeri olmayan"

ham hum (et-) "anlaşılmayan bir takım sözler söylemek"

hık mık "tereddüt gösterme, çekingen davranma"

ıcığı cıcığı "içi dışı, hepsi"

ıkına sıkına "çekinerek, sıkılarak"

ıkına tıkına "sıkılarak, zorluk çekerek"

ıklım tıklım "çok kalabalık"

ıvır zıvır "küçük ve önemsiz (şey)"

kem küm (et-) "verecek cevap bulamayıp, gelişigüzel sözler söylemek"

langur lungur "dikkatsizce"

mırın kırın "bir isteği kabul etmeme, nazlanma"

okus pokus "hile, düzen, dolap"

palas pandıras "derlenip toparlanamadan, çarçabuk"

paldır küldür "Ansızın ve kurallara uymaksızın"

pat sat "zaman, zaman, ara sıra"

süklüm püklüm "suç işlemiş gibi utanç ve korku içinde buzulmuş olarak"

şip şak "birden, çarçabuk, hemen"

virt zırt "sık sık, ikide birde"
yalap şalap "baştan savma, üstün körü, yarım yamalak"
yellim yepelek "çok acele,telaşla"
zart zurt "saçma sapan konuşma, atıp tutma"
zırt pırt "yerli yersiz, ikide bir, uygunsuzca"

e) Ön Sesi /m / ile Değiştirilerek Kurulan İkilemeler

alay malay "hep birden birlikte"
hayal meyal "açık seçik olmayan, belli belirsiz durumda"
şaka maka "ağırlığını çok duymayarak"
şallak mallak "giyimi çok özensiz olarak"
tarlak marlak "darmadağın ederek"
tıngır mıngır " kuru, çınlamalı ve yankılı bir sesle"

9. Sonuç

Dilin söz varlığı içinde yer alan deyimler, belli bir durumu, oluşumu, insanların tutum ve davranışlarını, fizikî ve ruhî özelliklerini kendi anlamları dışında kullanılan söz öbekleri ile yeni bir anlamı yansıtarak dile getirirler. Deyimlerde, atasözlerinde olduğu gibi, tam bir yargı bulunmaz. Bununla birlikte, çeşitli benzetme ve anlam aktarmalarıyla, güçlü bir anlatımla niteleme bildirirler.

Söz öbeklerinde deyimleşme gerçekleşirken çeşitli söz sanatlarından yararlanılır. Bunların temelinde de benzetme, kişileştirme ve somutlaştırmalar vardır. Bunun yanında bazı olaylara dayalı olarak oluşan deyimler de bulunmaktadır.

Anlam bilimi açısından kalıplaşmaya uğrayan söz öbeklerinin hepsi aynı derecede anlam aktarımını gerçekleştirmez. Bu bakımdan öbeklerdeki deyimleşmeler derece derecedir.

Söz dizimi açısından da deyimler değişik yapılarda bulunmaktadır. Fiil grubu, cümle biçimi, isim tamlaması, sıfat tamlaması, isimleme grupları, edat grubu deyimleşmenin en çok görüldüğü söz öbekleridir.

Bu söz öbeklerinin yanında üzerinde önemle durulması gereken gruplardan biri de deyimleşmelerin en çok görüldüğü ikilemelerdir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde ikilemelerdeki deyimleşme olgusu üzerinde durulmuştur. *Türkçe Sözlük*'ün 9. baskısı esas alınarak yapılan incelemede (1154 ikileme üzerinde) ikilemelerdeki deyimleşme eğilimleri şöyle bir görünüm arz etmektedir:

Aynen ikileme kalıbında328 (%28,6)

Yakın ya da eş anlamlı sözcüklerden oluşan 260 (%22,5)

Zıt anlamlı sözcüklerden oluşan 75 (%6,5)

Ses tekrarına dayalı sözcüklerle kurulan 65 (%5,6)

Ön ses / m / ile değiştirilerek kurulan 7 (%0,6)

Toplam 735 (% 63,8)

Buna göre 1154 ikilemeden 735'inde (%64) deyimleşme olgusunun bulunduğu, 419 (% 36) ikilemenin ise deyimleşme eğiliminde olmadığı, daha ziyade anlamı kuvvetlendirmeye yönelik olarak kullandığı görülmektedir. Deyimleşme eğilimi göstermeyen ikilemelerin de yine büyük çoğunluğunu aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla oluşan ikilemler meydana getirmektedir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere ikilemelerden en çok deyimleşme eğiliminde bulunanların, aynı sözcüğün tekrarlanması ile kurulanlar veya eş ya da yakın anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler olduğu anlaşılmaktadır.

Bir Türetme İmkânı Olarak Kelime Birleştirme ve Türkçede Birleşik Kelimelerin Yapısı

1. Giriş

İnsan oğlu sözle anlaşmaya başladığından beri yeni kelimelere ihtiyaç duymuştur. Medeniyet seviyesi yükselip kültür alış verişleri arttıkça yeni ve yabancı kavramlara karşılık bulmak gerekmiştir. Bu bakımdan her dil sürekli olarak yeni kelimeler türetme yoluna gitmiştir.

Dilde türetme ise, dilin herhangi bir unsurundan çeşitli ekler yoluyla yeni unsurlar oluşturma ve birden fazla unsurun belirli kalıplar çerçevesinde bir araya gelmesiyle, değişik kavramların anlatımını sağlama yoludur.

Eklemeli diller adı verilen dil tipinin güçlü bir örneğini oluşturan Türkçenin zengin bir ek kadrosu vardır. Türkçede yeni kelimeler türetmeye yarayan bu dil birliklerinin sayısının 100'e (96) yakın olduğu tesbit edilmiştir.[9] Bu özelliği ona yeni

[9] Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, Ankara 1987, s. 30.

kelimelerin türetilmesinde oldukça geniş imkânlar sağlamaktadır. Türkçede yeni kavramları karşılamaya ve yabancı kavramların aktarılmasına yarayan bir anlatım biçimi de "birleştirme" adı verilen yoldur.

Türkçenin en eski dönemlerinde bile rastlanan (kara budun, usal kişi, kıl kudhruk, tayrık er, sü başı; Kültigin, İltiriş, İlbilge gibi) bu anlatım biçiminin bu gün Türkiye Türkçesinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

2. Birleşik Kelime Kavramı

Birleşik kelimeler, dilimizin söz dizimi kurallarına bağlı olarak, kelimelerin birtakım belli kalıplara girmeleriyle meydana gelirler. Bu kalıplar, birden fazla kelimenin yeni bir anlam ifade etmek üzere bir birlerine yaklaşmaları ile şekillenen kelime gruplarıdır. Bu oluşumda tek başlarına ayrı anlamlar taşıyan kelimeler, tek bir kavramı karşılayacak biçimde, anlamca kaynaşmış durumdadırlar. Bu kaynaşmada kelimeler, aralarına yapım eki, çekim eki veya herhangi bir kelime giremeyecek kadar kalıplaşmaya uğrarlar. Kalıplaşmaya uğrayan kelimeler arasındaki ilgi devamlı olup, bu tür kelimeler genellikle belirtme gruplarının özel bir anlam için tek kelime gibi kullanılmalarından meydana gelirler.

3. Birleşik Kelimelerin Oluşumu

A. Anlamca Kaynaşma

Birleşik kelimelerde esas olan anlamca kaynaşmadır. Ancak bu anlamca kaynaşma her birleşikte derece derecedir. Birleşiği meydana getirenlerden her biri kendi anlamını koruyabildiği

gibi, bunlardan biri veya her ikisi kendi öz anlamını yitirmiş de olabilir. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, birleşiklerde asıl olan, derecesi ne olursa olsun, kelime grubunun bir anlam bütünlüğü kazanmış olmasıdır. Bu bakımdan anlam bütünlüğü kazanmış olan her kelime grubu, bir birleşik kelime olarak değerlendirilir.

a) Birleşiği meydana getiren unsurlardan her ikisi de kendi öz anlamını yitirmiş olabilir. Bu tür birleşiklerde benzetme yönü ön plandadır. Bu gün Türkçede benzetme yoluna dayalı olarak nesnelere ad olan pek çok kelime türetilmiştir: *asılmış adam* (Çiçekleri asılmış insana benzeyen ve köklerinden salep çıkarılan bir bitki); *aslan kuyruğu* (Eskiden hekimlikte terletici olarak kullanılan bir bitki), *at kuyruğu* (1. Genellikle nemli yerlerde yetişen ve ilâç olarak kullanılan bir bitki, 2. Genç kızların saçlarını başlarının arkasına toplayarak yaptıkları saç biçimi), *havva ana eli* (Küçük beyaz çiçekli bir bitki), *harmandalı* (Bir çeşit zeybek oyunu), *kedi gözü* (1. Taşıtların arkasındaki kırmızı renkli işaret lambası, 2. Yollarda ışık vurduğu zaman parlayan trafik lambası), *kuş burnu* (Yaban gülü ağacı ve bunun meyvesi), *teke sakalı* (Kökleri sebze olarak kullanılan bir bitki) vb.

b) Birleşiği meydana getiren kelimelerden biri gerçek anlamını yitirmiş olabilir. Bazen birinci unsur gerçek anlamının dışında kullanılır: *adam otu* (Patlıcan cinsinden, geniş yapraklı pis kokulu bir bitki), *at kestanesi* (Çiçekleri kokulu bir ağaç), *atlı karınca* (İri bir karınca türü), *ince hastalık* (Verem), *testere balığı* (Burnu uzun ve iki yanı testere gibi dişli olan, köpek balığına benzer iri bir balık), *tespih böceği* (Karada, nemli yerlerde yaşayan, dokunulunca top biçimini alan, kök ve meyvelerle beslenen bir böcek türü) gibi.

Bazen de ikinci kelime gerçek anlamı dışında kullanılır: ala bacak (Ayağı sekili at), *sarı asma* (Parlak sarı tüylü, kara kuyruklu bir kuş türü), *sarı göz* (Rengi altın sarısı olan, Atlantik Okyanusu'nda ve Akdeniz'de yaşayan bir balık), *yedi kardeş* (Büyük Ayı'yı meydana getiren yedi yıldız), *yeşil baş* (Tüyleri mavi, beyaz, kara, kahve rengi, erkeğinin başı yeşil renkli bir yaban ördeği) gibi.

c) Birleşiği oluşturan her kelime kendi öz anlamını korumuş da olabilir: *akar su, ağrı kesici, ala karga, beyaz peynir, çerkez tavuğu* (Tavuk, hindi gibi kümes hayvanlarının etinden yapılan ve salçasına dövülmüş ceviz, biber katılarak hazırlanmış bir yemek), *çiğ köfte* (İyice dövülmüş çiğ etle ince bulgura biber, soğan, maydanoz, salça katılarak bulgur yumuşayıncaya kadar yoğrulup pişirilmeden yenen köfte), *gül yağı* (Güllerin imbikten çekilmesiyle elde edilen gül suyunun üstünde toplanan yağ), *hamam böceği, iş birliği, kara dut, odun kömürü, pazar yeri* gibi.

B. Şekil Bakımından Kaynaşma

Birleşik kelimelerden bir kısmı, anlamdan başka biçim bakımından da kalıplaşmaya uğrayabilir. Bu kalıplaşma genellikle kaynaşma, ünlü düşmesi veya ünlü çatışması gibi ses olaylarının ve kullanım sıklığının etkisiyle değişik şekil unsurlarının kaynaşıp bir tek kelime hâline gelmesi biçiminde olur. Dilimizde örnekleri pek fazla olmayan bu birleşikler bitişik yazılırlar: *güllaç* < güllü+aş, *sütlaç* < sütlü+aş, *nasıl* < ne+asıl, *niçin* < ne+için, *oysa* < o+ise, *neyse* < ne+ise, *öyleyse* < o+ile+ise, *böyle* < bu+ile, *şöyle* < şu+ile, *kahvaltı* < kahve+altı, *peki* < pek+iyi, *pazartesi* < pazar+ertesi, *cumartesi* < cuma+ertesi, *kaynana* < kayın+ana, *kaynata* < kayın+ata, *çöreotu* < çörek+otu, *nesne* < ne+ise+ne,

bıldır < bir+yıl+dır, *birbirine* < biri birine, *bidüziye* < bir+düziye, *haminne* < hanım+nine *bilezik* < bilek+yüzüğü gibi.

4. Birleşik Kelime, Deyim, Atasözü İlişkisi

Dilimizde birleşik kelime ve deyim terimleri çok defa karıştırılmaktadır. Önce şunu belirtmek gerekir, birleşik kelime yapı bilgisiyle (morphology), deyim ise anlam bilgisiyle (semantic) ilgili bir terimdir.

Birleşik kelime, ayrı anlamları olan birden çok kelimenin yeni bir kavramı karşılamak üzere belli kalıplar içinde kaynaşmasıyla oluşur. Meydana gelen bu yeni kelime, anlam bakımından birleşikte yer alan kelimelerin tek tek anlamlarına bağlı olabileceği gibi, birleşenlerden ayrı, başka bir kavramı daha güçlü ifade eden mecazlı bir anlam da taşıyabilir. Bu mecazlı anlatımlarda birleşik kelimeler deyimleşme özelliği gösterebilirler. Fakat bu anlamca deyimleşme, birleşiklerin asıl niteliklerini değiştirmez. Birleşik kelimelerle deyimler arasındaki farklı yönlerden biri de, birleşik kelimelerin daima belirtme gruplarından, deyimlerin ise yargı gruplarından meydana gelmeleridir.

Deyimler anlatım gücünü arttırmak için gerçek anlamı dışında bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime grubudur (*abayı yakmak, pişmiş aşa su katmak, bir baltaya sap olmak, kılı kırk yarmak, dile düşmek, küplere binmek, elden düşme, ateş pahasına, kulağı delik* gibi). Bununla birlikte tek kelimenin yan anlamında kullanılmasıyla oluşmuş deyimler de vardır (*kaşarlanmış, akşamcı, gedikli, gözde* gibi).

Kalıplaşmış söz gruplarından biri de atasözleridir. Bunlar, atalarımızın uzun tecrübelere dayanan hükümlerini bilgi,

düşünce veya öğüt olarak düsturlaştıran ve umumca benimsenen özlü sözlerdir. Atasözleri kalıplaşmış olmakla birlikte, her biri bir hüküm bildirir. Bu bakımdan atasözlerinin çoğu cümle hâlindedir. Atasözleri belli bir kalıp içinde ifade edildiklerinden kelimelerin yerleri değiştirilemeyeceği gibi, çoğu zaman kelimelerin yerlerine başka kelimeler de konulamaz. Bununla birlikte atasözleri söyleyiş, söz dizimi vb. bakımlarından zamanla değişikliğe uğrayabilir; hatta unutulup kullanılıştan bile düşebilirler. *Kurt komşusunu yemez* (Böri konşısın yimes). *Gözden ırak olan gönülden de ırak olur* (Gözden uzaklaşsa gönülden dahi uzaklaşır. Közden yırasa könülden heme yırar).

Atasözleri milletlerin kendi hayat felsefelerinin aksettiği birer ayna gibidir. Her milletin atasözleri, o milletin düşünce ve yaşama tarzının tecrübeler sonunda, özlü sözler hâlinde ifadelenmiş şeklidir. Bu bakımdan atasözleri milletlerin hayatıyla doğrudan doğruya ilgilidir. Zira bu sözler hayatımızda doğrulanana kadar ata sözü değildir.

5. Birleşik Kelimelerin Yazılışı

Bugün dilimizde birleştirme yoluyla meydana getirilmiş yüzlerce birleşik kelime mevcuttur. İfadeye büyük kolaylık sağlayan ve kelime dağarcığımızda geniş bir yer tutan bu kelimelerin nasıl yazılacağı, imlâmızın başta gelen ve henüz bir çözüme kavuşturulamamış en karışık meselelerinden biridir. Birleşik kelimelerden hangilerinin bitişik, hangilerinin ayrı yazılacağı konusunda bu güne kadar bazı kurallar konulmuş olmakla birlikte, bu kurallar kapsamlı, tutarlı ve sınırlayıcı olmadığı için herkes tarafından benimsenmemiştir. Bu yolda açık ve anlaşılır bir kural konulup ortak bir ölçü bulunamaması, kişileri kendi anlayışları doğrultusunda yazılışlara yöneltmiştir.

Esasen birleşik kelimelerin ayrı ya da bitişik yazılımlarındaki tereddüt, "birleşik kelime" kavramına tam bir açıklık getirilememesinden kaynaklanmaktadır. Bir kısım araştırmacılar, birleşik kelimeleri anlamca kaynaşma dereceleri açısından, "birleşik kelime değeri kazanmış olanlar" ve "birleşik kelime değeri kazanmamış olanlar" diye ikiye ayırırlarken, bir kısım araştırmacılar da yalnızca şekil bakımından kaynaşmış olanları asıl birleşik kelimeler olarak kabul etmektedirler. Birleşik kelimelerde kavram bütünlüğü esas olduğundan, bu yapıdaki kelimeleri şekil değişikliği ile sınırlamak doğru değildir.

Anlam bakımından da kaynaşmanın derecesi ne olursa olsun, sözlük değeri kazanmış olan her belirtme grubu bir birleşik kelime hükmündedir. Bu bakımdan birleşik kelimelerin yazılışlarını yapıları açısından ele alıp değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Bugüne kadar hazırlanan birçok imlâ kılavuzunda birleşik kelimelerin genellikle bitişik yazılmaları esası benimsenmiş olmakla birlikte, bunlar da yine kesin kurallar olmayıp itibarî değerlendirmeler olduğundan yazılışta bir birlik sağlanamamıştır. Aynı yapıdaki bazı kelimeler bitişik yazılırken, bir kısmı da ayrı yazılmakta ve bunun sebebi açıklanamamaktadır, (meselâ: *birçok, birkaç bitişik*; buna karşılık *pek çok, pek az* ayrı; *olağanüstü bitişik olağan dışı* ayrı). Bunları yalnızca "dil duygusu"yla izaha kalkmak da bizi yanlış yapmaktan kurtarmaz. Bu anlayış yüzündendir ki bu konudaki imlâ anlayışımız son derece kararsız ve karmaşık bir durumdadır.

Başka dillerde de birleşik kelimelerin yazılışı tam bir esasa bağlanmış değildir. Meselâ Almancada birleşik kelimeler geniş ölçüde bitişik yazıldığı halde, Fransızcada genellikle ayrı yazılmaktadır. İngilizcede hem bitişik hem ayrı yazıldığı gibi,

bazen de iki unsur arasına çizgi (-) konulmaktadır. Son zamanlarda dilimizde de birleşik kelimelerin ayrı yazılmaları benimsenmiş görünmekle birlikte, bu eğilim de kurallar doğrultusunda değil, alışkanlıklar yönündedir. Oysa imlâmızı rayına oturtmak için alışkanlıkları kurallaştırmaktan çok, kuralları alışkanlık hâline getirmeye ihtiyaç vardır.

Birleşik kelimelerden, birleşik isim hükmünde olanların, şekilce kaynaşıp değişikliğe uğramış bulunanlar ve özel isim olarak kullanılanlar dışındakilerin, anlamca kaynaşma derecesi ne olursa olsun, ayrı yazılmaları gerektiğine inanıyoruz. Bu tür kelimeleri, anlamı esas alarak bitişik yazmaya kalktığımız takdirde buna bir sınır koymamız mümkün değildir. Bunları nereye kadar bitiştireceğiz? Ayrıca bitişik yazmak, ünlü uyumları açısından da doğru bir yol değildir. Bundan başka *havva ana eli, güzel hatun çiçeği, meryem ana asması, dul avrat otu, kirli hanım peyniri, on iki parmak bağırsağı* gibi ikiden fazla kelime ile kurulan birleşiklerde hem yazılışta hem söyleyişte dil öğretimi açısından da büyük güçlüklerle karşılaşılacağı muhakkaktır. Kanaatimizce tek tek her birleşik kelimenin nasıl yazılacağını öğrenmek yerine, birleşik yapıdaki bütün kelimelerin nasıl yazılacağını kurallaştırmak daha aklî ve ilmî bir yoldur. Bu yolda gidildiği takdirde, birleşik kelimelerin yazılışı konusundaki bulanıklığın durulacağı kanaatindeyiz.

Aşağıda, birleşik kelimeler, yapıları bakımından bir sınıflandırmaya tabi tutulup, birleşik kelime yapmaya yarayan kelime grupları ayrı ayrı ele alınarak, bu tür kelimelerin yapı, yazılış ve kullanılışları ayrıntılı biçimde incelenerek daha anlaşılır ölçülerin ortaya konulmasına çalışılacaktır.

6. Yapıları Bakımından Birleşik Kelimeler

Yapıları bakımından birleşik kelimeler ikiye ayrılırlar: Birleşik isimler ve birleşik fiiller.

I. Birleşik İsimler

Kelimeler teker teker yalnız birtakım kavramların karşılıkları olurlar, tam bir dilek, duygu ya da düşünce ifade etmezler. Meramımızı, duygularımızı, düşüncelerimizi anlatmak istediğimiz zaman, kelimeleri bir düzen içerisinde birleştiririz. Bu birleştirmeye "anlatım" denir.

Anlatımı oluşturmak üzere kelimeler gruplanarak çeşitli kavramlar arasında derece derece ilişkiler kurarlar. Böylece tek kavramdan anlatıma doğru giderek ifade biçimlerini oluştururlar. Bunlara "kelime grupları" adı verilir. Bazı kelime grupları kavramları sadece daha yakından belirtmeye yararlar, bir yargı, hüküm bildirmezler. Bunlara **belirtme grupları** denir (*evin kapısı, bahçenin duvarı, hocanın kitapları, zeki öğrenci, çok yorgun, annem için* vb.). Her belirtme grubunda bir kelime diğer kelimenin taşıdığı kavramı daha yakından belli etmek için kullanılmıştır. Bu bakımdan bir belirtme grubunda bir belirten (tamlayan), bir de belirtilen (tamlanan) vardır. Belirtme gruplarında grubun cümledeki görevi tek kelimeden farksızdır. Bu bakımdan bunlar isim çekim eki alıp çekime girebilirler. Ancak ek en son kelimeden sonra gelir. Belirtme grupları bir yargı taşımadıklarından tek başlarına tam bir anlatma sayılmazlar. Dilimizde isim tamlaması, sıfat tamlaması, edat grubu, bağlama grubu, zarf grubu, isim grubu, ikileme ve unvan grubu belirtme grubu içerisinde yer alan kelime gruplarıdır. Bazı kelime grupları ise tam bir hüküm ifade ederler. Bunlara da yargı (hüküm) grupları denir (*Öğrenci okula gelmedi.*

Toplantıya katılmalısınız. Bu çay demli olmuş vb.). Yargı grubu bir cümleden oluşur.

Birleşik isimler belirtme gruplarından meydana gelen anlatım birlikleridirler. Bunları da asıl "birleşik isimler" ve "birleşik isim hükmünde olan birleşik kelimeler" olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür.

1. Asıl Birleşik İsimler

Asıl birleşik isim bir nesnenin adı olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin kalıplaşarak oluşturduğu kelime grubudur. Bu birleşmede isimler doğrudan doğruya, herhangi bir ek almaksızın yan yana gelirler. Bu yüzden Türkçede asıl birleşik isimleri, bazı yer adları ile, ikili üçlü bütün şahıs adları meydana getirir: *Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Caferoğlu, Mehmet Kaplan, Muharrem Ergin, Ahmet Hamdi Tanpınar, Halide Edip Adıvar, Yusuf Ziya Ortaç, Ahmet Haşim, Yenimahalle, Selimpaşa, Kocamustafapaşa, Haydarpaşa, Afyonkarahisar* gibi.

2. Birleşik İsim Hükmünde Olan Birleşik Kelimeler

Bu tür kelimeler, birden fazla kelimenin yeni bir kavramı karşılamak üzere anlamca kaynaşmasından meydana gelirler. Bu oluşumda kelimeler belli kalıplar içinde yan yana bulunurlar. Bu kalıplar belirtme gruplarını meydana getiren söz öbekleridir.

A. İsim Tamlaması Kalıbında

İki veya daha çok ismin sahiplik, tahsis, tür, vb. nitelikleri belirtmek üzere özel bir biçimde birleşmesinden oluşan kelime grubuna isim tamlaması denir. İsim tamlamasında birinci isme *tamlayan* (belirten), iyelik eki almış olan ikinci isme

ise *tamlanan* (belirtilen) adı verilir. İsim tamlamasında asıl anlam ikinci kelimenindir, birinci kelime ikinci kelimeyi belirtir. İsim tamlamasında belirten genellikle ilgi hali ekli (*evin kapısı, Ahmet'in defteri*), bazen de eksiz (*bahçe duvarı, tavus kuşu, cennet yolu*) olur. Buna karşılık belirtilen her zaman iyelik eki alır. Böylece iki türlü isim tamlaması ortaya çıkmış olur.

1. Belirli İsim Tamlaması. Tamlayanı ilgi hâli eki (-n, -in, -un, -ün; -nın, -nin, -nun, -nün) almış olan tamlamaya belirli isim tamlaması denir (*yolun sonu, kuşun kafesi, sözün kısası* gibi). Belirli isim tamlaması birleşik kelime yapmaya pek elverişli değildir. Çünkü burada belirten değişmekle ana kavram değişmez, aidiyet tesadüfidir. Bundan dolayı iki kelime arasında anlam kaynaşması olmaz, yani belirtme grubu yeni bir kavramı karşılamaz. Bununla birlikte bazı argo nitelikli mübalağalı anlatımlarda kullanılan sözler, bu kalıpta yapılmış birleşikler olarak kabul edilebilir: *elinin körü, malın gözü, işin başı, körün taşı, devenin başı, kaçın kurası* gibi. Ayrıca kuvvetlendirme ve üstün tutma ifadesiyle kurulan belirli isim tamlamalarından da bazen birleşik kelime gibi kullanılanlar vardır: *sözün kısası, işin kötüsü, yolun doğrusu, delinin biri* vb. Bunlar aslında ters çevrilmiş bir sıfat tamlamasıdır (kısa söz, kötü iş, doğru yol, bir deli gibi).

2. Belirsiz İsim Tamlaması. Tamlayanı ilgi hali eki almamış olan tamlamadır. İlgi hali eki almadığı için nesne kişiye mal olmaz. Tamlananın aldığı iyelik eki ise onu cinse mal eder. Bu yüzden belirsiz isim tamlaması daha çok cins kavramı verir. Böylece tamlama cins adı olma özelliği gösterir. Bu yapıda, grubu oluşturan kelimeler anlamca kaynaşmaya fevkalâde müsaittirler. Bu yüzden belirsiz isim tamlaması kalıbında çok çeşitli anlamlarda birleşik kelime yapılabilmektedir.

En eski kaynaklardan beri belirsiz isim tamlaması kalıbında oluşturulmuş birleşik kelimelerin yaygın biçimde kullanıldığını görmekteyiz (*Türk atı* "Türk ismi", *erdem begi, sü başı* "ordu kumandanı", *kişi oglı* "insan", *aşk eri* "seven, âşık" gibi). Dilimizde birleşik kelime yapmaya en elverişli yapı olan bu kalıpla bu gün de pek çok birleşik kelime yapmaktayız. Bu kalıpla kurulan birleşik kelimeleri, kullanılışlarına göre şu şekilde ayırt edebiliriz:

a) Belirsiz isim tamlaması kalıbında kurulan birleşik isimlerin pek çoğu yer ve şahıs ismi olarak kullanılır: *Adapazarı <Ada+pazarı, Beypazarı <Bey+pazarı, Boğaziçi <Boğaz+içi, Kireçburnu <Kireç+burnu, Kadınhanı <Kadın+hanı, Akdağmadeni <Akdağ+madeni, Rumeli <Rum+eli, Odabaşı <Oda+başı, Kırklareli <Kırklar+eli, İnönü <İn+önü, Suşehri <Su+şehri, Zeytinburnu <Zeytin+burnu, Saraçoğlu <Saraç+oğlu, Kılıcoğlu <Kılıç+oğlu* gibi.

Bu yapıdaki bir kısım yer adlarında zamanla iyelik ekinin düştüğü görülmektedir: *Topkapı <Top+kapısı, Ahırkapı < Ahır+kapısı, Edirnekapı < Edirne+kapısı, Silivrikapı < Silivri+kapısı, Çarşıkapı < Çarşı+kapısı, Bahçekapı < Bahçe+kapısı, Mevlânâkapı < Mevlânâ+kapısı, Koçhisar <Koç+hisarı, Tekirdağ <Tekir+dağı, Hasankale Hasan+kalesi, Kadıköy <Kadı+köyü, Galatasaray <Galata+sarayı, Duatepe < Dua+tepesi, Hacettepe <Hacet+tepesi, Dolapdere <Dolap+deresi, Ceylanpınar <Ceylan+pınarı, Değirmendere <Değirmen+deresi, Yerköy <Yer+köyü* gibi.

b)Belirsiz isim tamlaması kalıbındaki birleşiklerin önemli bir kısmı, nitelik bildirirler ve bir ismin önünde sıfat gibi kullanılırlar. Bu tür birleşikler daima ayrı yazılırlar: *ahlâk dışı* (davranış), *akıl dışı* (düşünce), *baklava dilimi* (masa), *baş belâsı* (köpek), *beşik örtüsü* (çatı), *çağ dışı* (fikir), *diz boyu* (kar), *el işi* (örgü), el yazması (kitap), *fırsat düşkünü* (kimse), *fitne kumkuması* (kadın),

içki düşkünü (insan), *kalbur üstü* (insan), *kucak dolusu* (selâm), *nur topu* (çocuk), *olağan üstü* (hal), *sınır ötesi* (harekât), *şöhret budalası* (adam), *çam yarması* (insan), *çiçek bozuğu* (yüz), *kavaf işi* (ayakkabı), *kuş başı* (et), *kuş tüyü* (yastık), *kafa dengi* (arkadaş), *yüz karası* (davranış) gibi.

Bu yapıdaki sıfatların önemli bir bölümü renk bildirirler: *ayva çürüğü* (Kahve rengine çalan sarı renk), *bakır rengi* (Kızıla yakın kahve rengi), *bakla kırı* (At donlarından koyu ve iri lekeli kır), *bal köpüğü* (Açık sarı renk), *boncuk mavisi* (Yeşile çalar bir mavi), *böcek kabuğu* (Mor ile yeşil arasında ve metal parlaklığında olan renk), *cam göbeği* (Yeşile çalar mavi renk), *çingene pembesi* (Göz alıcı çiğ pembe), *demir kırı* (Siyah, beyaz karışık griye yakın renk), *gül kurusu* (kurutulmuş pembe gül rengi), *kahve rengi, kaz boku* (Kirli sarı renk), *kestane rengi, kül rengi, kavun içi* (Pembeye çalan sarı renk), *limon küfü* (Yeşile çalan mavi renk), *nar çiçeği* (Parlak kırmızı renk), *ördek başı* (Yeşille lâcivert arası renk), *vişne çürüğü* (Çürümüş vişne rengi), *yumurta sarısı, yavru ağzı* (Kavun içi ile pembe arası bir renk), *zümrüt yeşili* (koyu yeşil) gibi.

c)Bu kalıptaki birleşik kelimelerden bir kısmı zaman, durum, yer ifade ederler ve zarf olarak kullanılırlar: *adam akıllı, ağız birliği, akşam saati, akşam üzeri, arap saçı, ay başı, bağ bozumu, bahar noktası, baş aşağı, baş ucu, bayram üstü, bayram ertesi, bayram yeri, diz üstü, ikindi üstü, öğle üstü, duman altı, hafta arası, harman sonu, göz ardı, göz dağı, iş dönüşü, sınır dışı, set üstü, suç üstü, söz gelişi, tek başına, yıl ortası, yıl sonu, yıl başı, yüz üstü* gibi.

ç) Belirsiz isim tamlaması kalıbında en çok cins adları olan birleşik kelimeler mevcuttur. Bu birleşikler, unsurlar arasındaki anlamca kaynaşmanın derecesi ne olursa olsun, ayrı yazılırlar: *ada tavşanı, ağaç kavunu, ağı otu, ağustos böceği, ahu dudu, akşam*

sefası, alçı taşı, altın kökü, amber ağacı, amber çiçeği, ana okulu, antep fıstığı, arap sabunu, ardıç kuşu, arı sütü, armut kabağı, arnavut ciğeri, aslan ağzı, aslan kuyruğu, aslan pençesi, asma biti, aş evi, aşı boyası, ateş böceği, at kestanesi, at kuyruğu (bitki), ayak kabı, ayak yolu, ay çiçeği, ay çöreği, ayna taşı, ayva tüyü, baba tatlısı, badem şekeri, badem yağı, bakım evi, balık yağı, bal kabağı, bal mumu, bal özü, bal arısı, balık gözü, balık otu, basım evi, bayır kuşu, bayram yeri, bel kemiği, berber balığı, beş parmak otu, bezir yağı, bileği taşı, bit pazarı, bohça böreği, bok böceği, buğday pası, buz dolabı, buz dağı, bülbül yuvası, cam güzeli, ceza evi, cır cır böceği, civan perçemi, cumhur başkanı, çakal eriği, çalı kuşu, çam fıstığı, çayır güzeli, çekiç kemiği, çerkez peyniri, çoban çantası, çoban iğnesi, çoban püskülü, çörek otu, dağ alası, dalak otu, damla sakızı, dana ayağı, dana burnu, dar ağacı, demir yolu, deniz altı, deniz anası, deniz kadayıfı, deniz kızı, deniz yolu, dere boyu, dev aynası, deve boynu, deve kuşu, deve tabanı, dikim evi, dilber dudağı, dip koçanı, divan sazı, diz bağı, diz kapağı, doğum evi, don yağı, dul aptal otu, dul avrat otu, duvak düşkünü, duvar pası, düdük makarnası, düğün evi, düğün salonu, düğün çorbası, düşkünler evi, ebe bulguru, ebe gümeci, ekmek düşmanı, ekmek kapısı, ekmek ayvası, el bezi, el kızı, el oğlu, el ulağı, eşek arısı, fener balığı, fındık kurdu, fil dişi, fil kulağı, gaz bezi, gelin parmağı, göğüs darlığı, gök kuşağı, gök küresi, gök yüzü, göl başı, göz taşı, göz yaşı, gül yağı, gündüz sefası, güzel avrat otu, Hacıbektaş taşı, halk evi, hamam anası, hamam böceği, hanım eli, hanım göbeği, harman dalı, hava alanı, hava gazı, hava yolu, Hindistan cevizi, huzur evi, iç işleri, iç oğlanı, iç yağı, imam evi, insan oğlu, insan üstü, ipek böceği, ip ucu, iş adamı, iş başı, iş birliği, iş gücü, iş yeri, it burnu, it dirseği, kaba kulak otu, kadın budu, kadın göbeği, kadife çiçeği, kapı ağası, kapı kulu, kar çiçeği, kaval kemiği, kayış dili, kaynana zırıltısı, kaz ayağı, kibarlık budalası, kilometre taşı, kirli hanım peyniri, koltuk altı, konuk evi, köprü başı, köpek dişi,

kudret helvası, kurt ağzı, kuş bakışı, kül kedisi, küpe çiçeği, lâf ebesi, leş kargası, leylek gagası, lisans üstü, loğusa şekeri, lüle taşı, maden suyu, mahalle karısı, mart kedisi, masraf kapısı, medine kurdu, melek otu, merdiven kovası, mersin balığı, meyan kökü, meydan sazı, mısır yağı, milletler arası, millet vekili, mola taşı, muhabbet kuşu, muska böreği, nane ruhu, nefes borusu, nisan balığı, nirengi noktası, oda başı, oda hapsi, odun kömürü, oğul balı, oğul otu, okul öncesi, ok yılanı, olağan dışı, olağan üstü, on başı, on iki parmak bağırsağı, ordu evi, orman kebabı, orta oyunu, oturak âlemi, oy birliği, öd ağacı, öğretim üyesi, öküz burnu, pamuk yağı, panzehir otu, papaz yahnisi, para babası, parmak üzümü, parmak tatlısı, paşa cadın, pehlivan duası, peri bacası, peynir tatlısı, piç kurusu, pire otu, polis hafiyesi, post kavgası, puf böreği, radyo evi, renk körü, rüzgâr gülü, sabun taşı, sağlık ocağı, saksı güzeli, saman nezlesi, sancak beyi, satır başı, saygı duruşu, saz şairi, seçim çevresi, sekban başı, semiz otu, sen ben kavgası, sepetçi söğüdü, ses bilgisi, seyahat acentesi, sıçan kuyruğu, sıçan yolu, sıçan otu, sığır dili, sıra malı, sırat köprüsü, sigara böreği, sinir harbi, sis perdesi, sokak çocuğu, söz birliği, söz gelişi, söz dizimi, su aygırı, su başı, su çiçeği, sultan kethüdası, sürgün avı, süt dişi, süt kızı, şah damarı, şamar oğlanı, şehir rehberi, şehirler arası, şeker hastalığı, şeker kamışı, şeref kıtası, şeref üyesi, şeytan arabası, şile bezi, taban fiyatı, tabiat üstü, tahta kurusu, talaş kebabı, talih kuşu, tan yeri, tarak dubası, tarak otu, tas kebabı, taş basması, taş bademi, tavşan dudağı, tavuk göğsü, taş kıran otu, teke sakalı, tere yağı, tespih böceği, turna geçidi, tulum peyniri, uç beyi, uğur böceği, usta başı, üzgün balığı, venüs çarığı, yahudi baklası, yalı çapkını, yapı taşı, yaya geçidi, yer altı, yer eşeği, yıl başı, yıl dönümü, yıldız yağmuru, yiğit başı, yüksük otu, yüz başı, yüz görümlüğü, yüz ölçümü, yüz suyu, yüz üstü, zaç yağı, zaman aşımı, zeytin yağı gibi.

3. Eksiz Tamlama. Bazen iki ismin hiç bir ek almadan yan yana gelmesiyle de birleşik isimler yapılmaktadır. "Takısız tamlama" diye nitelendirilen bu yapıdaki birleşiklerin bir kısmı, yabancı dil kurallarının dilimize tatbik edilmesiyle oluşmuş şekillerdir. Son yıllarda Türkçeye iyice yerleşmeye başlayan Batı menşeli kelimelerle beraber, İngilizce isim tamlaması kalıbının da dilimize yerleştirilmesiyle, kelimeleri bu yabancı kalıba sokarak birleşik kelimeler türetilmektedir. Özellikle kuruluş ve firma isimlerinde bu yapıdaki birleşikler gittikçe yaygınlaşmaktadır: *Pera Palas, Deniz Otel, Başak Sigorta, Şekerbank, Tütünbank, Demirbank, Vakıfbank, Sümerbank, İlyas Restoran, Robert Kolej, Selçuk Halı, Yüksel Büfe* vs. Bir de tamlananı başa almak suretiyle yapılan kuruluş isimleri vardır: Eczane Semra, Restoran Bekir, Sinema 74 gibi. Bunlar dilimizin kurallarına aykırı olup tamamen yabancıya özentiden kaynaklanan kullanılış biçimleridir.

Eksiz tamlama yapısındaki birleşiklerden bir kısmı da belirsiz isim tamlaması, edat grubu, bağlama grubu gibi bazı kelime gruplarından kısaltma yoluyla meydana gelmektedir: *Paşabahçe <Paşa+bahçesi, Mimar oba <Mimar+obası, Kurtkale <Kurt+kalesi, Vezirköprü <Vezir+köprüsü, Çamköy <Çam+köyü, Aşkale <Aş+kalesi; anne anne <anne+annesi, baba anne <baba+annesi, süt anne <süt+annesi, süt kardeş <süt+kardeşi, açı ortay <açı+ortayı, metre kare <metre+karesi, dil bilim <dil+bilimi, emlâk market <emlâk+marketi, kare kök <kare+kökü, dip not <dip+notu, baş örtü <baş+örtüsü, tanzim satış <tanzim+satışı, gün öte < gün+ötesi* vb.

Eksiz tamlama kalıbıyla oluşturulan birleşiklerden bir kısmında tamlayan tamlananın neden yapıldığını gösterir: *yün çorap, ipek mendil, altın bilezik, gümüş yüzük, naylon gömlek, teneke kutu, demir kapı, bakır tepsi, çelik tencere, gümüş çatal, elmas*

yüzük, bağa tarak, pırlanta küpe, kadife pantolon, saç levha, lastik top, kerpiç duvar, alüminyum doğrama, cam kavanoz, taş köprü, tahta sandık, keçe külah, samur kürk, saç soba gibi.

Bu yapıdaki kelimelerin bazısı da benzerlik ilişkisiyle kurulmuş birleşiklerdir: *hilâl kaş, inci diş, kepçe kulak, elma yanak, servi boy, tunç bilek, sırma saç, tilki çocuk, çelik irade, demir perde, demir leblebi, naylon fatura* vb.

Bu kalıptaki bir takım birleşikler ise durum, sıra, yer, yön, akrabalık vb. bildiren isimlerin tamlayan olarak kullanılması ile yapılmıştır: *ana yol, alt kat, ana şehir, orta yol, dış alım, dış deri, dış görünüş, ön kapı, iç yüz, iç güvey, sağ el, üst geçit, aşağı mahalle, yukarı oba, ilk bahar, son bahar, son durak, Orta Asya, Doğu Avrupa, Kuzey Irak, kız çocuk, erkek kardeş, kız kardeş, üvey ana, baş hekim, baş köşe, baş bakan, baş imam, baş makale, baş müfettiş, hanım efendi, bey efendi, balık adam, orta öğretim, ilk okul, baş çavuş, demir baş, eş anlam, ayşe kadın* vb.

Bu şekilde iki ismin yan yana getirilmesiyle kurulmuş, eksiltili birleşiklerin sayısı oldukça fazladır. Ancak bu kalıptaki birleşiklerde ilk kelime yani belirten sıfat görevinde olup, belirtileni nitelendirmektedir. Bu bakımdan, bu yapıyı isim tamlamasından çok sıfat tamlaması olarak değerlendirmek gerekir.

B. Sıfat Tamlaması Kalıbında

Anlamı bir sıfat ya da sıfat hükmündeki bir kelime grubuyla sınırlanan bir ismin teşkil ettiği kelime grubuna sıfat tamlaması denir. Bu grupta sıfat ismi nitelendirmek veya belirtmek için hiç bir ek almadan nitelediği veya belirttiği ismin önüne getirilir. Böylece niteleyen ve nitelenen unsur bir anlam bütünlüğü meydana getirirler ve bir isim hükmünde olurlar.

Sıfat tamlaması kalıbı da dilimizde en işlek birleştirme kalıplarından biridir. Niteleme ve belirtme sıfatlarıyla kurulmuş pek çok birleşik kelime bulunmaktadır.

1.Dilimizde bu kalıpta pek çok özel ad, lakap ve yer adı olarak kullanılan birleşik kelime vardır. Bunlardan yer adı olarak kullanılanlar genellikle bitişik yazılırlar: *Karadeniz, Akdeniz, Akhisar, Bozdağ, Aladağ, Eskişehir, Uzunköprü, Ulukışla, Kadifekale, Çanakkale, Pamukkale, Toprakkale, Çukurova, Sivrihisar, Esentepe, Kızılırmak, Yeşilırmak, Bozburun, Heybeliada, Kınalıada, Beşiktaş, Tınaztepe, Acıpayam, Göksu; Uzun Hasan, Koca Yusuf, Adalı Halil, Kel Mehmet, Sarı Selim, Deli Dumrul, İkinci Murat, Birinci Selim, Yavuz Selim* gibi.

2. Sıfat tamlaması kalıbındaki birleşiklerin pek çoğu cins adı olarak kullanılır ve ayrı yazılır: *acı ağaç, acı kavun, adsız parmak, ağ benek, ağılı böcek, ağır sıklet, ak ağa, ak amber, akar su, akar yakıt, ak ciğer, ak doğan, ak kor, ak kuş, ak yuvar, alaca karanlık, altı yol, artık değer, asılmış adam, atar damar, atlı karınca, ballı baba, bayağı kesir, beyaz peynir, bilir kişi, boz doğan, büyük anne, büyük elçi, çakır ayaz, çalar saat, çifte telli, çift sayı, çiğ köfte, dal kavuk, dar boğaz, deli baş, deli kanlı, dilli düdük, doğru yol, dolma biber, dolma kalem, dört göz, dört işlem, dört yol, düdüklü tencere, düz baskı, düz taban, eksik etek, eski kurt, eski toprak, esmer amber, genel yetenek, genel kurmay, geri hizmet, güler yüz, ham hayal, ham madde, içli köfte, ince bağırsak, ince hastalık, iyi niyet, kötü gün, kara borsa, kara saban, kara gün, kör kuyu, kör kandil, kısır döngü, kuru yemiş, sivri biber, sulu boya, sümüklü böcek, toplar damar, toplu sözleşme, tuzlu balgam, tükenmez kalem, uçan kale, uçan daire, uygun adım, uzun eşek, uzun kuyruk, üç kâğıt, yağlı boya, Yakın Çağ, Yakın Doğu, yamalı bohça, yarım küre, yaylı çalgı, yedi kardeş, yüksek okul* gibi.

3. Bu kalıptaki birleşik isimlerden sıfat olarak kullanılıp başka bir nesneyi nitelendirenler de vardır: *açık göz, ağır ayak, ala tav, altı parmak, bakar kör, basma kalıp, bir takım, boş boğaz, büyük baş, cin göz, çakır keyf, çakır pençe, dal kılıç, dal taban, deli bozuk, deli fişek, düz ayak, eğri yüz, eski tüfek, eş değer, eş kenar, ham halat, hiç bir, ikiz kenar, iri kıyım, kör kandil, yalın ayak, yalın kat* gibi.

4. Sıfat tamlaması kalıbında olmakla beraber -lı (-li, -lu, -lü) eki getirilerek anlamı pekiştirilmiş sıfat olarak kullanılan birleşikler de vardır: *aç gözlü, açık sözlü, açık yürekli, ağır başlı, alçak gönüllü, alt yazılı, art zamanlı, bal dudaklı, bir evcikli, bir gözeli, çok anlamlı, çok eşli, çok fazlı, çok sesli, çok uluslu, dar gelirli, deve döşlü, dört kaşlı, dört yüzlü, eski kafalı, eş anlamlı, eş zamanlı, geri kafalı, güler yüzlü, iki yüzlü, kaz kafalı, kır bıyıklı, kısa vadeli, tek katlı, orta halli, orta şekerli, tok sözlü, üç boyutlu, yufka yürekli* gibi.

5. Sıfat tamlamasının ters çevrilip ismin sonuna iyelik ekinin getirilmesiyle oluşturulan birleşikler de sıfat olarak kullanılırlar: *alnı açık, ayağı uğurlu, ayarı bozuk, bağrı yanık, başı boş, başı kabak, burnu büyük, dumanı üstünde, eteği düşük, eteği belinde, ensesi kalın, eli açık, eli yatkın, eli uzun, eli kulağında, eli hafif, eli ağır, fiili bozuk, gönlü zengin, gönlü kara, hatırı sayılır, ipi kırık, ipi çürük* vb.

Bu yapıdaki birleşiklerin bir kısmı zarf olarak da kullanılır: *günü birlik, gelişi güzel, başı boş, üstü kapalı, eli bağlı, eli darda* vs.

Aynı yapıdaki birleşiklerden bazıları da isim olarak kullanılmaktadır: *karnı yarık, baldırı çıplak, bağrı kara, başı bozuk, beşi birlik, sarığı burma* gibi.

6. Belirtme sıfatlarıyla kurulan sıfat tamlaması kalıbındaki birleşikler de en çok sıfat ve zarf olarak kullanılırlar: *bu gün,*

bu defa, bu ara, şu sıra, bir kere, bir takım, bir çok, her gün, her zaman, her halde, her hangi bir, her ne gibi.

C. Edat Grubu Kalıbında

Bir isim ile bir son çekim edatından oluşan edat grupları da çok defa anlamca kaynaşarak birleşik kelime hâline gelebilmektedirler. Bu edatlardan bazısı şekil bakımından da kaynaşmışlardır. Bu birleşiklerde en çok sıfat ve zarf olarak kullanılırlar: *o yüzden, niçin, ne gibi, âdet üzere, Allah için, bundan böyle, akşama doğru, sabaha karşı, neden sonra, bunun üzerine, buna rağmen, şunun için, o gibi, yüzüne karşı, baştan aşağı, görünüşe göre, şundan dolayı, ondan başka* gibi.

Ç. Zarf Grubu Kalıbında

Bu kalıptaki birleşik isimler, sıfatlara ve zarflara gelen zarfların bunlarla anlam bakımından kaynaşması ile meydana gelirler ve daha çok zarf olarak kullanılırlar: *peki <pek+iyi, en âlâ, en ufak, en güzel, en aşağı, en fazla, en çok, en iyisi, en kötüsü, en tehlikeli, az sonra, ilk önce, hep birden, top yekûn, daha çok, daha iyi, daha doğrusu, daha önce, hiç şüphesiz, biraz* (bitişik yazılışı korunabilir).

D. Hal Ekli İsimlerle Oluşturulmuş İsim Grubu Kalıbında

İsim grupları yönelme, bulunma veya uzaklaşma hâlindeki isimlerin bir isme ya da sıfata gelmesiyle oluşurlar. Bu gruplar genellikle isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarından kısalmış veya kalıplaşmışlardır. Bu bakımdan bunlara "kısaltma grubu kalıbı" da denilebilir. Burada çekim eki almış isim, belirten göreviyle kendinden sonra gelen bir sıfatı, bazen de bir isimi belirtmektedir. Bu belirtmede de, iki isim söz içinde kalıplaşmaya uğrayarak birleşik kelimeler oluşturmaktadırlar. Bu birleşikler sıfat ve zarf olarak kullanılırlar ve daima ayrı yazılırlar.

1. Yönelme grubu kalıbında. Bu yapı, yönelme hâli eki almış bir isimle, ondan sonra gelen bir isim ya da sıfattan oluşur: *ayağına çabuk, cana yakın, dile kolay, başa belâ, içe dönük, başına buyruk, sözüne sadık, etine dolgun, keyfine düşkün, keyfe keder, aslına uygun, içine kapanık, basına kapalı, evine bağlı, boğazına düşkün, ailesine bağlı, sözüne güvenilir, vatanına âşık* vb.

2. Bulunma grubu kalıbında. Bulunma hali eki almış bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir sıfat ya da isim unsurundan oluşur: *pahada ağır, yükte hafif, solda sıfır, yerinde ağır, aslında bir, elde bir, karada kaptan, devede kulak, çantada keklik, işinde usta, işinde ciddî, fırında makarna, sahanda yumurta, denizde kum bizde para, dörtte üç, ikide bir, arada bir, binde bir* vb.

3. Uzaklaşma grubu kalıbında. Bu yapıdaki birleşikler, uzaklaşma hali eki almış bir isimle ondan sonra gelen bir isim ya da sıfat unsurundan oluşur: *içinden pazarlıklı, yandan çarklı, kafadan sakat, ağızdan dolma, anadan doğma, sonradan görme, gözden ırak, içlen pazarlıklı, kardan adam, elden düşme, kıldan ince, kılıçtan keskin, başından belli, candan arkadaş, kendinden emin, babadan hovarda* gibi.

4. Bu grupların tersi görünüşünde olan kelime gruplarıyla da kurulmuş birleşikler vardır: *eller yukarıda, baş üstüne, silâh elde, parmak tetikte, sağlık Allah'tan, ekmek elden, su gölden, ayak üzengide* gibi.

Bir de yukarıdakilerin dışında, yalın ya da çekim eki almış bir isimle, yine çekim ekli bir başka ismin yan yana gelmesiyle oluşmuş gruplar vardır: *baş başa, omuz omuza, el ele, göz göze, burun buruna, yüz yüze, sırt sırta, diz dize, kucak kucağa, kol kola, üst üste, alt alta, arka arkaya, yarı yarıya, yan yana, nefes nefese, kuru kuruya; baştan başa, derinden derine, uzaktan uzağa, günden güne, elden ele, dilden dile, kulaktan kulağa, derinden derine,*

akşamdan sabaha, iğneden ipliğe, tepeden tırnağa, baştan ayağa, sabahtan akşama gibi.

5. İsnat grubu kalıbında. İsnat grubu, biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelir. Bunlar yukarıda sıfat tamlaması kalıbında oluşturulan birleşiklerden bahsederken de temas edildiği gibi, ters çevrilmiş bir sıfat tamlaması görünüşündedirler. İsnat grubunda, isnat edilen unsur, kendisine isnat olunandan sonra gelir.Kendisine isnat olunan unsur genellikle iyelik eki almış olur, bazen yalın halde de bulunabilir. Bu şekilde oluşturulan birleşikler umumiyetle sıfat olarak kullanılırlar ve ayrı yazılırlar: *baş açık, baş aşağı, ayak yalın, gün aydın, gözler yaşlı, yürek taş, baba bir, para peşin, göz kapalı; alnı açık, ayarı bozuk, saçı uzun, aklı kısa, başı boş, çenesi düşük, sohbeti tatlı, gözü tok, aslı belirsiz, üstü kapalı, ağzı açık, alnı ak, gönlü zengin, hatırı sayılır, eli kulağında, dumanı üstünde, eli belinde; aklı havada, işi yolunda, eli işte, gözü oynaşta, gözü yukarıda, günahı boynuna* gibi.

E. Çekimli Fiil Kalıbında

Dilimizde bazı birleşik kelimelerin ise çekimli fiil kalıbında meydana geldikleri görülmektedir. Bunlar ya iki çekimli fiil unsurunun birleşmesi ya da fiilin özne, nesne ve zarf gibi çeşitli unsurlarıyla kaynaşması biçiminde oluşmaktadırlar. İsim ve sıfat olarak kullanılan bu birleşiklerin sayıları pek fazla değildir:

1. Her iki unsuru çekimli fiil kalıbında olanlar. Bu kalıpta oluşturulan birleşikler genellikle ya geniş zaman ya geçmiş zaman ya da emir kipinde iki kelimenin bir araya gelmesiyle şekillenirler: *biçer döver, gelir gider, konar göçer, olur olmaz, çakar almaz, yanar döner, uyur gezer, yazar çizer, okur yazar, yüzer*

gezer; kaptı kaçtı, oldu bitti, uçtu uçtu, vurdum duymaz, girdi çıktı, dedi kodu, oldum olası; gel git, gel geç, kaç göç, kap kaç, ört bas, sek sek, var gel, ver yansın gibi.

2. Özne, nesne, zarf durumundaki isimlerle, çekimli fiilin kalıplaşmasıyla oluşanlar: *al bastı, ayak bastı, ateş kes, az gelişmiş, ileri gitmiş, geri kalmış, çıt kırıldım, ciğer deldi, gün indi, gün döndü, fır döndü, imam bayıldı, karga sekmez, kaş bastı, kuş konmaz, kül bastı, sinekkaydı, şıp sevdi, zıp çıktı, rast gele, hayır ola, uğur ola, lâf ola, eyyam ola* gibi.

3. Yukarıdaki yapının tersi görünüşte olan, yani fiil unsurunun isim unsurundan önce gelmesiyle kurulun birleşikler. *al aşağı, al beni, bastı bacak, çal çene, gel beri, kızma birader, salla baş, sık boğaz, unutma beni; çala kalem, çala kamçı,çala kaşık, çala kılıç, çala paça* gibi.

4. Sıfat fiillerle kurulmuş birleşikler. Fiil soyundan olan sıfat fiillerle dilimizde pek çok birleşik kelime yapılmıştır. Bu birleşikler sıfat ve isim olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır: *ara bozucu, ara bulucu, alay bozan, ayı boğan, aptes bozan, ağrı kesen, ağaç kakan, baş bakan, barış sever, bilgi sayar, buz kıran, can kurtaran, çakal boğan, değer bilir, dal kıran, dalga kıran, et yaran, geviş getiren, gök delen, göz alıcı, göz bağcı, hayır sever, hasta bakıcı, hacı yatmaz, iyilik sever, iş veren, kaplan boğan, kar delen, kemik yalayıcı, konuk sever, kurt boğan, kuş konmaz, oyun bozan, öksüz sevindiren, roket atar, sinek kapan, vatan sever* gibi.

F. İkileme Kalıbında Kurulan Birleşik Kelimeler

İkileme anlamı güçlendirmek, ifade gücünü arttırmak, kavramı zenginleştirmek maksadıyla aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle oluşan kelime grubudur. İkilemede yan yana gelen iki kelimeyi anlam ya da şekil ilişkisi

bir birine yaklaştırır. Bu yüzden ikilemeler ya aynı kelimenin tekrarlanması veya anlamları birbirine yakın ya da karşıt olan yahut da sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana gelmeleriyle oluşurlar. Dilimizde Eski Türkçe devresinden beri (*yabız yablak, iş küç* vb.) geniş yer tutan ikilemelerde bazen iki kelime anlamca kaynaşarak farklı bir kavramı ifade eden birleşik kelime niteliğini kazanır. İkilemeler cümlede isim, sıfat ve zarf olarak kullanılırlar ve daima ayrı yazılırlar. Aralarına her hangi bir noktalama işareti konmaz.

1. Aynı Kelimenin Tekrarı ile Yapılan İkilemeler

azar azar, ardın ardın, apul apul, afal afal, bangır bangır, bar bar, bas bas, bel bel, buram buram, cayır cayır, cıvıl cıvıl, ciyak ciyak, çatır çatır, çın çın, çıtır çıtır, dobra dobra, erim erim, fokur fokur, fıkır fıkır, fellik fellik, gır gır, güldür güldür, gıcır gıcır, harıl harıl haldır haldır, hüngür hüngür, ışıl ışıl, ılgıt ılgıt, inim inim, için için, kat kat, kıdım kıdım, kıtır kıtır, lop lop, mıncık mıncık, mırıl mırıl, püfür püfür, sürüm sürüm, tıkır tıkır, tıpış tıpış, vır vır, vızır vızır, yapış yapış, yaşın yaşın, zangır zangır, zonk zonk vb.

2. Eş ya da Yakın Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemeler aynı anlama gelen veya çok yakın anlamlı iki ayrı kelimenin oluşturduğu ikilemelerdir. Yakın anlamlı kelimelerden meydana gelen ikilemelerde, bazen anlam yakınlığından başka ses ve şekil yakınlıkları da vardır: *apar topar, abuk sabuk, abur cubur, ayan beyan, çıtı pıtı, cız bız, çatur çutur, çoluk çocuk, çor çöp, el gün, eş dost, ev bark, eski püskü, eğri büğrü, enine boyuna, deli dolu, derme çatma, doğru dürüst, dünya âlem, döl döş, don gömlek, fitne fücur, falan filân, güç belâ, hır gür, hay huy, ırır zırır, karman çorman, kem küm, köşe bucak, konu komşu, kurt*

kuş, pat küt, pılı pırtı, sen ben, sıkı fıkı, şöyle böyle, şu bu, ufak tefek, üç beş, vırt zırt, yalan dolan, yara bere, zar zor, zil zurna.

Bu grupta türemiş sıfatlarla kurulmuş olan ikilemeler de vardır: *anlı şanlı, afralı tafralı, cicili bicili, derli toplu, kanlı canlı, kayıtsız şartsız, kelli felli, namlı şanlı, soylu soplu, yağlı ballı, yaşlı başlı* gibi.

3. Zıt Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Bunlar anlam bakımından bir birine karşıt olan iki kelimenin meydana getirdiği ikilemelerdir. Bu tür ikilemeler çoğu zaman anlatılmak istenen kavramın sınırlarını belirlemeye yararlar: *aşağı yukarı, az çok, alt üst, alış veriş, er geç, gece gündüz, gidiş geliş, dost düşman, duyulur duyulmaz, ileri geri, iyi kötü, öte beri, sabah akşam, uyur uyanık, var yok, varsa yoksa, yaz kış; aşağılı yukarılı, akşamlı sabahlı, altlı üstlü, irili ufaklı, içli dışlı, senli benli, ucuz pahalı, vakitli vakitsiz, yerli yersiz, zamanlı zamansız* vb.

4. Pekiştirmeli İkilemeler

Bu tür ikilemeler kelime başına ekleme bir unsur getirmek suretiyle yapılan ikilemelerdir. Normal ikilemelerde kelimeler tekrarlandığı halde, burada bir nevi heceler tekrarlanır. Fakat tekrar edilen heceden biri ekleme bir ünsüzle yeni bir biçime girerek tekrar edilir. Hecelere ses ilâvesi iki şekilde yapılır:

a) Kelime başına "m" sesi getirilerek yapılan ikileme. Ünlü ile başlayan kelimenin başına doğrudan doğruya, ünsüzle başlayan kelimelerde ise ünsüz kaldırılarak yerine bir "m" sesi getirilir. Bu şekilde elde edilen kelime ikilemenin ikinci unsuru olarak kullanılır: *çocuk mocuk, şaka maka, para mara, kalem malem, lâf maf, iş miş, ekmek mekmek, kardeş mardeş, söz möz, yazı mazı, zam mam, zor mor* gibi.

b) "m, p, r, s" sesleriyle yeni heceler oluşturularak yapılan ikileme. Bu yolla yapılan ikilemede kelimelerin ilk hecelerinin sonundaki ünsüz kaldırılır, elde edilen hece "m, p, r, s" seslerinden biriyle kapatılarak yeni bir hece oluşturulur. Eğer kelime ünlü ile başlıyorsa ünlüden sonra "p" ünsüzü getirilerek hece oluşturulur, bu hece kelimenin başına ilâve edilerek ikileme meydana getirilir: *açık → ap açık, ayrı → ap ayrı, başka → bam başka, cavlak → cas cavlak, çabuk → çar çabuk, dik→ dim dik, doğru → dos doğru, eğri → ep eğri, gök → göm gök, ıssız → ıp ıssız, ince → ip ince, katı → kas katı, koca → kos koca, kuru → kup kuru, siyah → sim siyah, şirin → şip şirin, takır → tam takır, taze → tap taze, uzun → up uzun, yeşil → yem yeşil, yuvarlak → yus yuvarlak gibi. Bazen "p"den sonra "a, e"; "r"den sonra da "ıl, il" getirilerek ekleme heceler genişletilebilir. çevre → çepe çevre, düz → düpe düz, sağlam → sapa sağlam, yalnız → yapa yalnız, gündüz → güpe gündüz, çıplak→ çırıl çıplak, sıklam → sırıl sıklam* gibi.

Pekiştirmeli ikilemelerde belirli bir ek kullanılmadığı için, bunlar türemiş kelime olarak kabul edilmezler. Ancak ekleme unsurun tek başına bir anlamı olmamakla birlikte, oluşturulan grubun vurgusunu bu unsur üzerinde taşır. Bu fonksiyonu bakımından da bir çeşit anlamlı kelime niteliği kazanır, yani bunlar bir çeşit ön edat gibi kabul edilirler. Bu bakımdan bu yapıdaki kelimeleri de birleşik olarak değerlendirmek ve öteki ikilemelerde olduğu gibi ayrı yazmak gerekir.

5. Zarf-Fiillerle Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemelerin çoğu, aynı fiilin zarf-fiil biçiminin tekrarı ile yapılmış ikilemelerdir. Eş anlamlı ya da karşıt anlamlı fiillerle kurulmuş olanlar da vardır. Bu birleşikler cümlede zarf olarak kullanılır ve ayrı yazılır: *alıştıra alıştıra, araya araya, bata çıka, böğüre böğüre, diye diye, döke döke, döke saça, döne döne,*

dura dura, düşe kalka, düşüne düşüne, ezile büzüle, gerine gerine, gide gide, git gide, güle oynaya, koşa koşa, konuşa konuşa, sallana sallana, salına salına, sere serpe, söylene söylene, tıka basa, yana yakıla; durup durup, gidip gelip gibi.

II. Birleşik Fiiller

Bir yardımcı fiil ile oluşan isim veya bir fiil unsurunun meydana getirdiği kelime grubuna *birleşik fiil* adı verilir. İsim ve fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir. İsimlerle oluşturulan birleşik fiillerde esas anlamı isim unsuru taşır. Yardımcı fiillerin anlama tesiri yoktur. Yardımcı fiil yalnızca isimleri fiilleştirir ve onların çekimini sağlar.

Birleşik fiiller de bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas, anlamca bir bütünlük meydana getirmektedir. Grubu oluşturan unsurlar asıl anlamlarından az veya çok farklı, yeni bir anlam ifade etmek üzere bir araya gelirler.

İster bir isim unsuru ile bir fiil unsurundan, ister bir fiille başka bir fiilin birleşmesinden meydana gelmiş olsun, birleşik fiillerde de bir anlamca kaynaşma söz konusudur ve bunlar tek bir kavramı karşılarlar. Hareket ve oluş ifade eden kavramları karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl yararlanıyorsak, birleşik fiillerden de aynı aynı şekilde faydalanırız. Basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında ifade ve anlatım bakımından fark yoktur. Fark sadece yapılışları bakımındandır.

hasta olmak → hastalanmak

yavru yapmak → yavrulamak

iyi olmak → iyileşmek

yağma etmek → yağmalamak gibi.

Ancak bu örneklere bakarak her birleşik fiilin anlam bakımından türemiş bir fiil ile karşılanacağı hükmünü çıkarmak da mümkün değildir. Birleşik fiiller de birleşik isimler gibi kelime gruplarından olduklarından belli kalıplar hâlinde bulunurlar:

Birleşik fiil yapmada kullanılan fiiller tam yardımcı fiil ve yarı yardımcı fiiller olmak üzere ikiye ayrılırlar

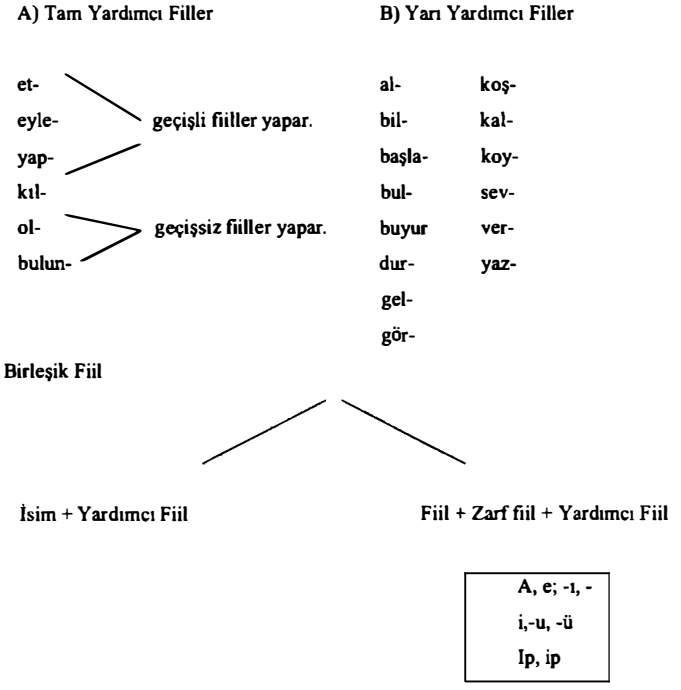

İsim + Yardımcı Fiil Kalıbı İle Kurulan Fiiller

A) Türkçe İsimlerle

1. Zarf Grubu Kalıbında

Zarf grubu kalıbında kurulan birleşik fiiller, fiillere gelen zarfların belli bir anlamda kaynaşmasıyla oluşurlar ve ayrı yazılırlar: *ileri sür-, ayrı düş-, geri kal-, karşı koy-, boş ver-, yan bak-, karşı gel-, iyi ol-, boş ol-, geri gel-, geçmiş ol-, denk gel-, delik deşik et-, göç et-, eksik ol-, elde et-, ayırt et-, yer et-, ardına bak-, öne düş-* vb.

2. Özne Durumunda Olan İsimlerle

Bu yapıda olanlar, öznenin fiille kaynaşması sonucu meydana gelirler. Özne durumunda olan isim yalın olabileceği gibi, iyelik eki almış da olabilir. Bu fiiller geçişsiz olurlar: *yağmur yağ-, gün doğ-, toz kalk-, hava boz-, hava aç-, şafak sök-, kavga çık-, kar yağ-, baş dön-, yüzü gül-, adı çık-, gözü tut-, işi bozul-, karnı açık-, dili tutul-, kanı kayna-, sabrı tüken-, gücü yet-, gözü karar-, kan gel-, kafası at-, dili sürç-keyfi kaç-.*

3. Nesne Durumunda Olan İsimlerle

Bunlar nesne durumunda olan bir isimle fiilin kaynaşması ile oluşurlar. Nesne durumunda bulunan isim, yükleme hâli eki almış (belirtili) olabileceği gibi eksiz (belirtisiz) de olabilir. Her iki durumda da fiil geçişlidir. Ancak belirtisiz nesne durumunda olan isimlerle kurulan birleşik fiiller daha çoktur. İmlada bunlar daima ayrı yazılır. *ayak diremek, baş kaldır-, boyun eğ-, can at-, düş bile-, el aç-, kafa tut-, yol ver, ant iç-, alt et-, gelin et-, göç et-, doğum yap-, söz eyle-, oyun oyna-, baba ol-, kul ol-, kulak ver-, yol al-, ara ver-, iş gör-, suç işle-, şart koş-, içki iç-,*

yazı yaz-, son bul-, söz söyle-, deli ol-, yardım et-, uzun et-, işi azıt-, kafayı çek-, nalları dik-, dilini tut-, yolunu bul-, suyunu çek-, başını ez-, gönlünü al-, tadını kaçır-, hapı yut-, kapağı at-, tabanı kaldır-, kolayını bul-.

4. Yönelme, Bulunma ve Uzaklaşma Hâlinde Bulunan İsimlerle

Bu birleşikler yönelme, bulunma ve uzaklaşma durumlarındaki isimlerin fiillerle kaynaşması ile oluşurlar. Dilimizde bir hayli yaygın kullanışları olan bu birleşikler de ayrı yazılırlar.

a) Yönelme durumundaki isimlerle: *ayağa kalk-, ele al-, göze bat-, göze gel-, göze gir-, başa çık-, dara düş-, oyuna gel-, tadına bak-, yola gir-, içine at-, yüreğine in-, sözüne güven-, tadına bak-, kılıfına uydur-.*

b) Bulunma durumundaki isimlerle: *yolda kal-, darda kal-, gözünde tüt-, yerinde say-, ayakta dur-, sözünde dur-.*

c) Uzaklaşma durumundaki isimlerle: *baştan sav-, gözden düş-, elden çıkar-, burnundan gel-, içimden geç-, çığırından çıkar-, başından geç-.*

B) Yabancı İsimlerle

1. Arapça, Farsça Kelimelerle Kurulan Birleşik Fiiller

addetmek, affetmek, zarar etmek, ilân et-, terk et-, cesaret et-, dikkat et-, emanet et-, dava et-, tasdik et-, hayal et-, rencide ol-, hüküm ver-, hatırda tut-, halden anla-, ittifak et-, itina etmek, hile yap-, beyan eyle-, ihbar eyle-, fakir ol-, gark ol-, meftun ol-, fikir edin-, gıpta et-, feda et-, mahçup ol-, meşgul ol-, muhakeme et-, tahayyül et-, tahrik et-, teşkil et-, ziyaret et-, bedbaht et-, peyda ol-, ümid et-, mest ol-, mal ol-, düşman ol-, şâd ol-, azat et-.

2. Batı Menşeli Kelimelerle Kurulan Birleşik Fiiller

abluka et- "kuşatmak", *absorbe et-* "emmek", *aforoz et-* "dışlamak", *dekore et-* "süslemek", *depo et-* "yığmak", *devalüe et-* "değerini düşür", *ekarte et-* "uzaklaştırmak", *ipnotize et-* "uyutmak", *manipule et-* "işletmek, idare et", *şarj et-* "doldurmak", *sübvanse et-* "desteklemek", *angaje ol-* "bağlanmak", *demode olmak* "günü geç-, eskimek", *konsantre ol-* "kendini iyice vermek-, bir şey üzerinde yoğunlaşmak", *bukle yap-* "bükmek, kıvır", *şoke ol-* "çok şaşırmak", *banyo yap-* "yıkanmak", *falso yap-* "yanlış davranışta bulun-", *espri yap-* "şaka yap", *jest yap-* "güzel davranışta bulunmak", *kariyer yap-* "uzmanlaşmak", *kritik yapmak* "eleştirmek", *kompliman yap-* "okşayıcı,gönül alıcı söz söylemek", *parazit yap-* "etkilemek, bozmak", *rötar yap-* "gecikmek".

İsim + yardımcı fiille kurulan birleşik fiillerden hece yapıları Türkçenin hece yapısına uyanlar ayrı yazılır: *ciro et-, banyo yap-, fena ol-, grip ol-, sentez yap-, tayin et-, telefon et-, tamir et-, hüküm sür-, ilân et* vb.

Sonlarında Türkçede kullanılmayan çift ünsüz bulunup da bunlar arasında bir ünlü türeyerek hece yapısı değişmiş olan yabancı kelimeler, ünlü ile başlayan *et-, eyle-, ol-* yardımcı fiilleriyle birleştiklerinde asıllarına dönerler ve bu yapıdaki birleşik fiiller bitişik yazılırlar.

Kelimenin aslı	Türkçede yalın kullanılışı	Yardımcı fiille birlikte kullanılışı
ahd	ahit	ahdet-
aks	akis	akset-
atf	atıf	atfet-
azl	azil	azlet-
azm	azim	azmet-
bahs	bahis	bahset-
cebr	cebir	cebret-
devr	devir	devret-
emr	emir	emret-
hükm	hüküm	hükmet-
kahr	kahır	kahrol-
medh	medih	methet-
kayb	kayıp	kaybol-
şükr	şükür	şükreyle-
zulm	zulüm	zulmeyle-

Bununla birlikte bu kuralın *akıl et-, zehir ol-, feyiz al-, hak et- emin ol-, fakir ol-* gibi bazı istisnaları vardır.

Tek heceli yabancı kelimelerden sonra, çift ünsüzlü olan ve Türkçede kullanılırken ünsüzlerden birini düşüren bu yapıdaki kelimeler, *et-, eyle-, ol-* fiilleriyle birleştiğinde düşen ünsüz yeniden ortaya çıkar ve yardımcı fiille birleşik yazılır.

Kelimenin aslı	Türkçede kullanılışı	Yardımcı fiille birlikte kullanılışı
add	-	addet-
aff	af	affet-,affeyle-,affol-
redd	ret	reddet
hiss	his	hisset-
zamm	zam	zammol-
hall	hal	hallol-
zann	zan	zannet-
zemm	zem	zemmeyle-

3) Fiil + Zarf Fiil + Yardımcı Fiil Kalıbı İle Kurulan Fiiller

Bu kalıpta kurulan birleşik fiiller, –a,-e; -ı, -i; -u, -ü; -ıp, -ip zarf fiillerine yarı yardımcı fiillerin gelmesi ve her iki fiil unsurunun kaynaşması ile meydana gelirler.

Bu birleşmede yardımcı fiiller, zarf fiilin anlattığı kılış ve oluşu tasvir eder, onun nasıl, ne şekilde olduğunu veya yapıldığını belirten fiillerdir. Bu bakımdan bunlara *tasvir fiilleri* adı da verilir. Bu birleşmede ana kavramı taşıyan unsur zarf fiil kısmı ve esas olan anlam da zarf fiilin anlamıdır.

Bu birleşiklerde iki unsur bitişik yazılır, ancak –ıp, -ip zarf fiiliyle kurulanlar ayrı yazılır.

Tasvir fiilleri süreklilik, tezlik, yaklaşma ve yeterlilik olmak üzere beşe ayrılır.

1. Yeterlilik Fiili (İktidar Fiili)

- *(y) –a* ekiyle yapılan zarf fiillerden sonra *bil-* yarı yardımcı fiilinin getirilmesiyle kurulan tasvir fiilidir. Olumsuzu *–ama-* ekiyle oluşturulur. Yeterlilik fiili esas fiilin karşıladığı

işin veya hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını gösterir ve "gücü yetme" kavramı taşır.

gör-e bil- > görebil-

bil-e bil- > bilebil-

düşün-e bil- > düşünebil-

yap-a bil- > yapabil-

yap-ama-mak < yap-a-u-ma-mak

gel-eme-mek < gel-e-u-ma-mak)

2. Yaklaşma Fiili

-a zarf fiili eki almış bir esas fiile *yaz-* yarı yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşturulan tasvir fiilidir. Esas fiilin belirttiği oluş ve kılışın, istenilmediği hâlde gerçekleşmesine çok yaklaşıldığını ifade eder.

düş-e-yaz- >düşeyaz, yan-a-yaz- >yanayaz-, öl-e yaz- >öleyaz-, boğul-a yaz- > boğulayaz-

3. Tezlik Fiili

-ı, -u zarf fiili eki almış bir esas fiilden sonra *ver-* yarı yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşturulur. Çabukluk, kolaylık, tezlik ifade eder.

al-ı ver- > alıver-, uzan-ı ver > uzanıver-, gel-i ver > geliver, dey-i ver-> deyiver-, bitir-i ver- > bitiriver-, uyu-y-u ver > uyuyuver-, çök-ü ver- > çöküver gibi.

4. Süreklilik Fiili

-a ekiyle kurulan zarf fiillerden sonra dur-, kal-, gel- ve gör- yarı yardımcı fiillerinin getirilmesiyle oluşturulan tasvir fiili. Oluş ve kılışa süreklilik özelliği katar.

gid-e dur > gidedur-, şaş-a kal- > şaşakal, sür-e gör- > süregör, ol-a gel-> olagel-, bekle-y-e gör- > bekleyegör-, kal-a kal > kalakal- gibi.

5. *Yarı Tasvir Fiilleri*

Dilimizde –ıp, -ip zarf fiilleri ile yapılmış bir tür tasvir fiilleri daha vardır. Bunlara da yarı tasvir fiilleri adı verilir.

sür-üp git, yiy-ip iç, apış-ıp kal, at-ıp tut-, kas-ıp kavur-, sil-ip süpür-, yaz-ıp dur-, oku-y-up yaz-, say-ıp dök-, gidip gel- gibi.

Edebiyatta Dil Kullanımı

1. Giriş

İnsanlar duygu, düşünce ve bilgileri başkalarına çeşitli yollarla aktarırlar; bu aktarma ve anlamlandırma sürecine *iletişim* adı verilir. Bir insanın öteki insanlarla, tabiatla, evrenle ilişki içinde olması, onun hayatının anlamlı olmasını sağlar. İnsanın dünyada var olduğunu hissetmesi ancak iç ve dış dünya ile anlamlı ilişkiler içinde olması ile mümkündür. İletişim insanların bir arada yaşayabilmelerinin en önemli gereklerinden birdir. İnsanlar bir arada bulundukları her durumda birbirleriyle anlaşabilmek için bir sistem oluşturmuşlardır. İnsan haberleşmesi, en gelişmiş iletişim düzeni olan dil üzerine kurulmuştur.

İnsan dış dünyayı, kendi psikolojik değerleri ile anlamlandırır. Böylece iletişime hazır duruma gelir. Bir iletişim sürecinde verici ve alıcı olmak üzere en az iki kişi bulunur. Kişiler arasındaki iletişim sözlü veya sözsüz olarak gerçekleşir. Sözlü anlatım, konuşmada kullanılan sembollerle; sözsüz anlatım ise bedenimizle oluşturduğumuz işaretlerle, oturuş, duruş gibi çeşitli tavırlarla ifade edilir. İnsanlar arası iletişimde

bireyin duruma ilişkin değerlendirmelerini taşıyan bu araçlara sözsüz mesajlar denir. Sözsüz mesajlarla taşınan anlatım biçimine de "sözsüz iletişim" denir. [10]

Dil insanın ihtiyaçlarına göre kurduğu ve geliştirdiği toplumsal bir kurumdur. O nedenle toplumdan ayrı düşünülemez. Dil ve toplum, birlikte, birbirlerini etkileyerek doğmuşlardır. Biri olmadan öteki düşünülemez.

Dil bir göstergeler dizgesidir. Göstergenin var olabilmesi için de hiç olmazsa iki kişi arasında bir anlaşma bulunması gerekir. İnsan duyuları sayesinde, özellikle görme ve işitme organları aracılığıyla göstergeler dizgesini kurabilmiştir. Bunun sonucunda da iki türlü dil oluşturabilmiştir: Sözlü-sesli dil, sessiz dil.

Bu iki dil her çağda kullanılmıştır. Bugün de kullanılmaktadır. Vücut hareketlerine dayanan sessiz dil, konuşamayan kimselerde sesli dilin yerini tutar. Ayrıca tiyatro, pandomima ve bale gibi sanatlarda estetik bir rol oynar. İnsan konuşurken birtakım hareketler yapar; baş ve kolların hareketleri, yüzdeki çizgilerin türlü biçimlere girmesi, vücudun türlü durumlar alması anlatım dolu bir bütün meydana getirir. Bu hareketler her zaman sözle bir arada bulunur ve sözü destekler. Bu dil dışı iletişim dizgelerinin sayısı oldukça fazladır. Bunlar ister görme, ister dokunma, işitme gibi duyularımızı ilgilendirsinler, hepsinin ortak özelliği dilin seslerini kullanmamalarıdır. Bu yüzden bu göstergeler bütün iletileri açıklayamazlar. Çünkü bunlar çok özel ihtiyaçları dile getiren, sınırlı imkânları olan araçlardır.

---

[10] Acar Baltaş-Zuhal Baltaş, *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 27-30.

Sesli dil ise sessiz dili çok aşmıştır. Sesli dil ile her duygu, her düşünce en ince ayrıntısına kadar ifade edilebilmektedir. Bu bakımdan her türlü kullanılışa elverişlidir. Sesli dilde kullanılan göstergelerle en soyut düşünceler bile dile getirilmektedir. İnsanın kurduğu evren kelimelerle örülmüştür. Nesneleri tanımak için kelimelerin dışında bir yol yoktur. Dolayısıyla insan zihninin dışarıya yansıması ancak dille gerçekleşmektedir. İnsanlar kavramlarla düşünür, düşündüklerini dil göstergeleriyle anlatırlar. Dilin asıl amacı insanlar arasındaki iletişimi sağlamaktır.

2) İletişim Göstergeleri

Kişiler arasındaki bilgi alış verişi, anlam yüklü birimler aracılığı ile gerçekleştirilir. İletişimde kullanılan bu anlam yüklü birimlere **gösterge** denir. Gösterge, kendi dışında bir başka şeyi gösteren, onun yerini alabilen nesne, görünüş veya olgudur. Her gösterge, **gösteren** (ses birimi) ve **gösterilen** (anlam birimi) olmak üzere iki düzlemden oluşur ve bunlar birbirinden ayrılmaz.[11] Gösteren dil göstergesinin sese ilişkin somut bölümüdür. Algılama düzlemini ilgilendirir. Gösterilen ise gösterenin zihnimizde uyandırdığı düşünce veya kavramdır; bu bakımdan insandaki düşünce alanını ilgilendirir. Örneğin *bıçak* göstergesinin göstereni **/b.ı.ç.a.k/** biçiminde oluşan ses birleşimidir. Bu birleşim, yalnızca bir ses değil, seslerin birleşmesinden oluşan bir imgedir. Ses duyulabilir, halbuki ses imgesi konuşmaya dönüştürülmese de zihnimizde vardır. **/b.ı.ç.a.k/** ses birleşimini duyduğumuzda *bıçak* kavramı,

[11] Gösterge-Gösteren-Gösterilen-Gönderge vb. kavramlar için bk. Zeynel Kıran, Ayşe Kıran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin, Ankara 2002, s. 54-60.

bıçaktan söz etmek istediğimizde de /**b.ı.ç.a.k**/ ses birleşimi aklımıza gelir. Yani gösterge bir kavramla (anlam birimi) bir ses imgesini birleştirir. Bu göstergelerin anlamları sosyal bir anlaşmadan, bireyler arasındaki gizli bir uzlaşmadan doğmuştur. Dil göstergeleri belli kurallar çerçevesinde birbirine bağlı bir bütün oluşturur, başka göstergelerle kurdukları ilişkilere göre anlam kazanırlar.

Birey kuşaktan kuşağa aktarılan dil sistemini öğrenir, bu yolla öteki bireylere anlamlar iletir ve onlarla bir iletişim kurar. Düşünceler dil göstergeleriyle taşınır. Birey dil sistemi üzerinde toplumsal anlaşmayı bozacak değişiklikler yapamaz. Örneğin "*büyük*" yerine "*yükbü*" diyemez. Ayrıca dilin gramer yapısı üzerinde değişiklik de yapamaz. Meselâ "*Betül dün sabaha karşı hastalandı.*" cümlesini "*Betül dün karşı sabaha hastalandı.*" biçiminde değiştiremez.

Göstergelerle iletilmek istenen mesajın ne anlama geldiğinin bilinebilmesi için, gönderici ile alıcı arasında bir anlaşma olmalıdır. Gönderici ile alıcı arasında ortak olan öge koddur. Gönderici bu kodla iletisini oluşturur. Alıcı aynı kodu biliyorsa iletiyi (mesajı) çözer; söylenenleri ya da yazılanları anlar. Eğer gönderici ile alıcı aynı kodu paylaşmıyorlarsa iletişim gerçekleşmez.

Dil göstergeleri gerçek dünyada var olan durumları, nesneleri, varlıkları gösterirler. Bu gerçek varlık veya nesnelere **gönderge** adı verilir. Bunlar somut ya da soyut olabilir: *okul, ev, üniversite, sevgi, aşk, cesaret, korkaklık* vb.

Göstergeler insan hayatında önemli yer tutar. İnsanlar söylemek istediklerini göstergeler aracılığıyla ifade ederler. Anlam aktarımı için sözcüklerin dışında kullanılan başka göstergeler de vardır. Örneğin levhalar, giysiler, süsler; sanat

dallarında kullanılan renkler, biçimler gibi. Ancak dil göstergeleri çok daha kullanışlıdır. Çünkü bu göstergeler, kendi anlamlarından başka anlam ve değerleri de ifade etme gücüne sahiptirler. Ayrıca dil etkin bir taşıyıcıdır ve dille gerçekleştirilen iletişim, gelecek zamanlara aktarılmak üzere saklanabilmektedir. Bilimde, sanatta her türlü etkinlik, kültürdeki her türlü birikim ancak dil sayesinde süreklilik kazanmaktadır.[12]

Dil ile olan iletişimde gösterge olarak sözcükler kullanılır. Ancak sözsüz iletişimde dil dışı göstergelerden de yararlanılmaktadır. Meselâ resim, renk, ses gibi çeşitli araçlara bir anlam yüklenerek de mesaj aktarılabilmektedir. Bir el sıkışma, birinin boynuna sarılma sözcüklerden daha çok şey ifade edebilir. Günlük yaşamımızda yeri olan birçok işaretin anlamı bulunduğunu ve bir iletişim dizgesinin parçaları olduğunu görürüz. Örneğin trafik lâmbalarında kırmızı ışık "Dur", yeşil ışık "Geç" anlamına gelmektedir. Bir elektrik direğine asılan kuru kafa resmi "ölüm tehlikesi" anlamını yansıtmaktadır. Sevgiliye gönderilen kırmızı güller ateşli bir aşkı dile getirmektedir.[13] Dil dışı olan bu göstergelerin sayısı oldukça fazladır. Bunların ortak noktası insan dilinin seslerini kullanmamalarıdır.

3. Kavramlaştırma / Anlamlandırma

Her dil, doğadaki nesnelerin, durum ve olayların, hareketlerin anlatımı sırasında birtakım ses birleşmelerinden

[12] Mustafa Özkan-Hatice Tören-Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 618.

[13] Özcan Başkan, *Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi*, İstanbul 1988, s. 29.

yararlanır; bu ses birleşmeleriyle onları kavramlaştırır. Bazen kendi kök ve ekleriyle türetmeler yapar; bazen başka kavramlardan yaptığı aktarmalarla ad vermeye yönelir. Böylece dildeki göstergeler meydana gelir. Dünyadaki nesne, olay ve hareketlerin belli bir ses birleşmesiyle sembolleştirilerek kavramlaştırılmasına *anlamlandırma* adı verilir.[14] Yani anlamlandırma bir yönüyle ses imgesine, gösterene, diğer yönüyle de kavrama, yani gösterilene bağlıdır. Yani mevcut bir nesneyi bir dil işaretine bağlıyorsak bu bir anlamlandırmadır. Göstergenin gerçeklik kazandığı ses dizisiyle ilettiği anlam arasında bir sebep ilişkisi yoktur.[15] Dil göstergeleri değerini toplumsal bir uzlaşmadan alır. Her dil, doğadaki nesneleri, hareketleri adlandırırken, onları kendine özgü biçimde algılar. Bu bakımdan varlıkların, nesnelerin ve hareketlerin adları her dilde farklı olur. Örneğin Türkçedeki "kedi", İngilizcedeki "cat", Fransızcadaki "chat", Almancadaki "katze", İspanyolcadaki "gato", Arapçadaki "hirre" sözcükleri aynı hayvanı gösterirler.[16]

4. Metin

Dil göstergelerinin art arda gelerek oluşturduğu anlamlı yapıya metin adı verilir. Yani dilde bir anlam bütünlüğü taşıyan yazılı her ürün bir "metin" olarak kabul edilir. Anlamlı en küçük dil kullanımlarından tutun da, şiir, hikâye, roman gibi geniş kapsamlı edebî eserlerin tamamı metin kavramı içine girer. Her metin belli bir amaca yönelik olarak meydana getirilir. Makale, röportaj, gazete haberi gibi bazı metinler, doğrudan

[14] Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 1999, s.

[15] Zeynel Kıran, Ayşe Kıran, *a.g.e.*, s. 59.

[16] Mustafa Özkan. Hatice Tören, Osman Esin, *a.g.e.*, s. 619.

bilgi verme, haber iletme amacını taşırlar. Roman, hikâye, şiir, tiyatro gibi bir kısım metinleri ise yazar, hayatı ve dili yorumlayarak ortaya koyar.

Bildirişim işlevi olmayan sözlü ya da yazılı anlatımlar metin olarak değerlendirilmez. Dil açısından metin belli bir bildirişim bağlamında birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan cümleler dizisidir. Metin, işte bu anlamlı cümleler ya da cümle dizilerindeki dil birliklerinden oluşur. Anlamlı birlikler arasındaki bu diziliş rastgele olmaz. Bunlar belli bir mantık sırasına ve dil bilgisi kurallarına göre yapılır. Böylece kavramlar arasında derece derece ilişkiler kurarak tek kavramdan anlatıma doğru gidilir.[17]

Cümledeki kelimeler arasında, dilbilgisi bakımından bağıntılar vardır. Örneğin cümle ögeleri arasında özne-yüklem uyumu, fiillerin çekiminde kişi ve zaman uyumu, söz gruplarının arasında diziliş uyumu gibi.[18] Bu yapıların doğruluğu veya yanlışlığı dilbilgisi kurallarına göre belirlenir. Metindeki kelimeler ve cümleler arasındaki bu ilişkiye *"bağlaşıklık"* adı verilir.[19] Örneğin şu cümlelere bir göz attığımızda, bunların hepsinin dilbilgisi açısından doğru oluşturulmuş yapılar olduğunu görürüz:

"Yoksa bugünkü çocukların tecessüsü başka konulara mı çevrildi?
Bizim çocukluğumuzda ise imkânlar ne kadar azdı.
Tecessüsü yapıcılık doğrultusunda geliştirmek gerek."

---

17 Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 3. Basılış, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 496.

18 Anlatımda doğru cümlede aranan nitelikler için bk. Mustafa Özkan. Hatice Tören, Osman Esin, *a.g.e.*, s. 650.

19 Mustafa Özkan, *İnsan İletişim ve Dil*, 4. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010, s. 61.

Eğer bu yapılar dilin ses, şekil ve anlam yapılarına aykın olurlarsa, bunlar anlatım bozukluğu olarak kabul edilir.

Kelimelerin rastgele sıralanması bir cümleyi oluşturmadığı gibi, cümlelerin art arda gelmesi de metnin oluşumu için yeterli değildir. Cümleler arasında anlam açısından bir tutarlılık, bir bağ olması gerekir. Bu tür anlam bağıntılarına *bağdaşıklık* denir. Yani bağdaşıklık, bir yazının metin olmasını sağlayan, metin içi ilişkileri kuran dil ile ilgili özelliklerin tamamıdır. Ayrıca cümlelerin tek tek anlaşılması, metnin tamamının anlaşılmasına yetmeyebilir. Metnin anlaşılması için bazı dil dışı ögelerin de kavranmasına ihtiyaç olabilir. Çünkü metin hem yazarın ortaya koyduğu bir ürün hem de okuyucunun onu okurken anlamlandırdığı bir süreçtir.

Anlatımda hiçbir şey kendi başına ve bağımsız değildir. Her türlü dil yapısı, bir başkası ile olan ilişki içinde anlam kazanır. Birden çok anlamlı dil birliğinin yan yana gelerek bir anlam ifade etmesine "bağdaştırma" denir.[20] Bağdaştırma, bağlaşıklık ve bağdaşıklık ile sağlanır. Sözlü ve yazılı anlatımda bağdaştırma önemli bir yer tutar.

5. Sanat Metinleri ve Dil

Günlük hayatımızda kullandığımız dil, alışılmış belli başlı anlam yükleriyle dolu kelimelerden ve bu kelimelerin alışılmış söz dizimi kalıplarından oluşur. Ancak yoğun duygu ve coşkular her zaman günlük dildeki kelimelerle ifade edilmezler. Çünkü günlük dilde sözcükler ve ifade kalıpları, çok kullanılmalarından dolayı yıpranırlar, canlılıklarını yitirirler. Sanatçının güçlü bir anlatıma ulaşmak için kelimeyi yeniden

[20] Doğan Aksan, *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara 1999, s. 83.

canlandırması, ona günlük dildekinden farklı anlamlar yüklemesi gerekir.

Sanat metinlerinde, özellikle şiirde, sanatçı günlük dilden saparak kendine özgü yeni anlatımlar yaratır. Beklenmeyen kullanımlardan yararlanmayı dener. Bunları sanatçı bazen kelimelerin günlük dilde kullanılan biçimlerinden yani "alışılmış bağdaştırma" larından yararlanarak oluşturur.

"Benim doğduğum köylerde
Buğday tarlaları yoktu.
Dağıt saçlarını bebek
Savur biraz."
(Cahit Külebi)

dizelerinde şair *"buğday tarlası"* tamlamasıyla belli bir imgeyi çağrıştırmak istemiştir. *"Dağıt saçlarını"* diyerek, buğday tarlaları ile sevgilinin saçları arasında (sarı renk, rüzgârda savrulan başaklar) bir ilişki kurmuştur.[21]

Bazen de sanatçı, günlük dilde bir arada kullanılması mümkün olmayan, garipsenecek bir ilişkilendirme ile sözcüklerin çağrışımlarından yararlanarak, mantığa aykırı yeni bağdaştırmalar yapabilir. Bunlar dilbilgisi kurallarına uysalar bile, mantığa aykırıdır. Bu tür ilişkilendirmeye *"alışılmamış bağdaştırma"* denir.

Sisler Bulvarı

elinin arkasında güneş duruyordu
aylardan kasımdı üşüyorduk
ağacın biri bulvarda ölüyordu
şehrin camları kaygısız ölüyordu

[21] Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2000, s. 264.

her köşe başında öpüşüyorduk
...
sisler bulvarı'nde seni kaybettim
sokak lambaları öksürüyordu
yukarda bulutlar yürüyordu
terkedilmiş bir çocuk gibiydim
dokunsanız ağlayacaktım
yenikapı'da bir tren vardı
...
sisler bulvarı bir gece haykırmıştı
ağaçları yatıyordu yoksuldu
bütün yaprakları sararmıştı
bütün bir sonbahar ağlamıştı
ağlayan sanki istanbul'du
öl desen belki ölecektim
içimde biber gibi bir kahır
bütün şiirlerimi yakacaktım
yalnızlık bana dokunuyordu
(Attila İlhan)

Attila İlhan'ın "Sisler Bulvarı" şiirinden alınan kısımlarda geçen "ağacın biri bulvarda ölüyordu", "şehrin camları kaygısız gülüyordu", "sokak lambaları öksürüyordu", "yukarda bulutlar yürüyordu", "sisler bulvarı bir gece haykırmıştı", "ağaçları yatıyordu yoksuldu", bütün bir sonbahar ağlamıştı" dizelerindeki bağdaştırmalar alışılmamış bağdaştırmalardır.

Günlük dilde yaygın olarak kullanılmamakla birlikte, duygulandırma, etkili anlatma çabasıyla edebî dilde, özellikle şiir dilinde alışılmamış bağdaştırmaların sık kullanıldığı görülmektedir. İlk bakışta bunlar yanlış kullanımlar olarak düşünülse bile, sanatçı bu tür kullanımlarla yeni anlamlar ortaya koyma çabası içindedir. Sanatçı, kelimelerin ses ve biçim özelliklerinde, dilin söz dizimi yapısında bilinçli olarak değişiklikler yapar.

Daha önce kullanılmamış birleştirmelere giderek okuyucuya anlam bakımından daha güçlü bir dil sunmaya, onların zihninde yeni ve değişik tasarımlar oluşturmaya yönelir. Alışılmamış bağdaştırmalarla şiir dilinde göstergeler daha geniş bir düşünce-tasarım-duygu yumağı oluşturmakta ve insanı daha çok etkilemektedir. Şairin amacı da beklenilmeyen kullanımlardan yararlanarak bir özgünlük yaratmaktır. Bu bakımdan günlük dilde kullanılması mümkün olmayan kelimelerden, çağrışımlardan yararlanarak bu tür bağdaştırmalar yapar.

Edebî metinler sanat metinleri içinde yer alır. Bunlar doğrudan bilgi iletmek veya öğretmek amacıyla değil, yaşatmak amacıyla oluşturulur. Bu metinler, yaşanılan dünyada gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan bir olayı, görünüşü olduğu gibi ifade etmezler, kurmaca (itibarî) bir dünyayı yansıtırlar. Bir romanın, bir hikâyenin, bir şiirin veya bir oyunun sunduğu dünya, gerçeklerin tam yansıtılması değildir. Bunlar gerçek dünyanın, gerçek hayatın belli bir anlama göre dilde yeniden üretilmesiyle oluşur. Dış dünya ve insana özgü her türlü gerçeklik, duygu ve düşünce ögeleri birleşerek organik bir birlik oluşturur. Edebiyatın amacı, doğrudan doğruya hayatı, objektif gerçekliğin verileriyle ilişkiye getirmek değildir. Bu bakımdan, edebî eserlerle sunulan, sanatçının dış dünyadan aldıklarını kişisel anlatım ve yorumuyla yansıtmasından ibarettir.

Sanatçı eserini oluştururken, yaşanılan dünyanın objelerini, yani dış dünyayı ve insana özgü her türlü gerçekliği araç olarak kullanır. Bunlardan amacına uygun olanları seçer, kendi deneyimleri ve hayal gücünün yardımıyla onları değiştirir, birleştirir ve dil ile yeni bir dünya kurar. Kurgulanan bu dünya hem gerçek hayata benzer hem de onun dışında kurmaca bir âlemdir. Bu evren, yazarın okuyucuya kazandırmak istediği

anlam ve yaşantı doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Yani dış dünyanın gerçeği ile edebî eserin gerçeği birbirinden farklıdır. Bu bakımdan biz her edebî eseri kendi gerçeği içinde değerlendiririz. Meselâ *Muhteşem Yüzyıl* oyunundaki Kanunî ile Osmanlı Devletinin ünlü hükümdarı Kanunî, kişilikleri bakımından aynı olsalar bile, dizideki Kanunî bir oyun kahramanıdır. Yazarın hayal gücüne göre düzenlenmiş bir kişiliktir. Diğeri ise tarihî bir şahsiyettir. Eğer edebî metinlerin kurmaca oldukları gözden kaçırılırsa okuyucu metni yanlış anlayabilir.

Edebî metinlerin amacı, okuyucuya bir anlam zenginliği sunmaktır. Bu bakımdan sanatçı dili günlük dilden farklı biçimde kullanmaya özen gösterir. Günlük dilin söz değerlerine yeni anlamlar yükleyebilir. Kelimelerin yan anlamlarından, mecaz anlamlarından, çağrışımlarından yararlanarak, onlara, anlatmak istediğine uygun yeni boyutlar kazandırır. Bu şekilde kelimeler, metnin içinde, günlük dilde kullanıldıklarından daha geniş işlevler yüklenirler.[22] Böylece her okuyucu metni farklı biçimde algılayabilir. Hatta aynı metni değişik zamanlarda okuyunca, farklı anlamlar çıkarabilir. İşte bir şiiri, bir romanı tekrar tekrar okumak isteyişimizin ve her okuyuşta ayrı bir tat almamızın sebebi, metnin her okunduğunda yeniden yaratılma imkânına sahip oluşudur.

Edebî metinlerde, yorumlanmaya müsait bir dil kullanılır. Edebi metinlerde dile getirilen anlamlarla gerçek hayatın olguları arasında doğrudan doğruya bir özdeşlik yoktur. Yani dil göstergelerinin bizi gönderdiği kaynağın kendisi, gerçek hayatta mevcut değildir. Ancak bu, iletinin insandan, hayattan ve yaşanılan dünyadan soyutlanması demek değildir. Burada

[22] Veysel Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002.

sanata özgü bir gerçeklik söz konusudur. Böyle durumlarda yazar, aradığı etkileri ortaya koyabilmek için dili istediği biçimde kullanır. Mesela Attila İlhan:

"ben sana mecburum bilemezsin
adını mıh gibi aklımda tutuyorum"

Dizesinde kelimelere sözlük anlamının dışında yeni anlamlar yüklemiştir. Şair sevdiğine olan tutkusunu " *ben sana mecburum*" diyerek anlatıyor. *Mecbur* kelimesinin anlamaları arasında "âşık olmak, sevmek" diye bir anlam yoktur. Şair burada *mecbur* kelimesinin anlamını genişletmiştir.

"bir şilep sızıyor ıssız gözlerinden
belki yeşilköy'de uçağa biniyorsun"

Dizesinde ise şair sevdiğinin gözlerinin mavi oluşunu *"bir şilep sızıyor ıssız gözlerinden"* cümlesiyle ifade ediyor.

Edebî metinlerde göstergeler tek bir anlam değil birden fazla anlam ifade eder. Edebî metinlerde dil yoruma açık, edebî esere özgü bir dildir. Bu sebeple alıcı göstergeleri değişik biçimde yorumlayabilir. Çünkü metin içinde kelimelere ve cümlelere günlük dilde olduğundan daha fazla işlevler yüklenmiştir.

Sessiz Gemi

Artık demir almak günü gelmişse zamandan,
Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol.
Rıhtımda kalanlar bu seyahatten elemli,
Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli.
Bîçâre gönüller! Ne giden son gemidir bu;
Hicranlı hayatın ne de son matemidir bu.

Dünyada sevilmiş ve seven nafile bekler;
Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.
Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,
Birçok seneler geçti dönen yok seferinden.
(Yahya Kemal Beyatlı)

Şiire ilk göz atıldığında limandan kalkan bir gemiden söz edildiği anlaşılmaktadır. Limandan bir gemi kalkıyor; etraf sakin, rıhtımda kalanlar ise üzüntülüdür. Ayrıca rıhtımdan bu gemi sık sık kalkmaktadır. Ne var ki bu gemiyle gidenlerin hiçbiri geri dönmüyor; demek ki gittikleri yerden memnundurlar.

Şiirin bütününe bakılınca *gemi, rıhtım, liman, yolcu* gibi sözcüklerin yalnızca gerçek nesnelere değil, daha başka şeylere de gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin "liman" bilinen herhangi bir liman (Mersin limanı, İskenderun limanı, İstanbul limanı) olmadığı gibi, geminin demir aldığı rıhtım da belli bir rıhtım değildir *Zamandan* demir almak günü gelmiştir. Ayrıca yolcuları uğurlarken hiçbir el kol hareketleri de yapılmaz. Oysa ki gerçek hayatta yolcuları uğurlarken el, kol mendil vs. sallanır. Rıhtımda kalanlar bu ayrılıktan hüzünlüdür, ama bu basit bir hüzün değil bir matemdir. Çünkü gidenler geri dönmeyeceklerdir. Bütün bu durumlara bakınca şairin gerçekten limandan kalkan bir gemiyi değil, ölümü ve bir sonsuzluk duygusunu anlattığı anlaşılmaktadır.[23]

[23] Sessiz Gemi şiirinin anlambilimsel incelenemesi için bk. Kamil İşeri, Sercan Demirgüneş, "Sessiz Gemi Şiirinin Anlambilimsel/Göstergebilimsel İncelenmesi", *Turkish Studies*, Volume ¾, Summer 2008, 499-512.

Şair bilinen sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek "ölüm ve sonsuzluk" kavramını şiirin bütünü içerisinde okuyucuya vermek istemiştir.

Bir romanda, bir şiirde tek tek cümlelerin görevi, günlük dilde alışık olduğumuz gibi, somut bir bilgiyi açıklamakla sona ermez. Bu cümleler kendi aralarındaki iç etkileşimle okuyucuda belli bir algılama konumu oluştururlar. Meselâ Cahit Sıtkı Tarancı'nın

"Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz?
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?"

Şiirini yaşlı bir kimsenin algılamasıyla, genç bir kimsenin algılaması aynı değildir.

Her edebî metin bir iletişim aracıdır, ancak edebî metinlerde iletilen, verilmek istenen bilgi kesin yargı biçiminde verilmez. Bu ileti, yazarın konuya yüklediği gizili bir anlamdır ve metnin bütününe sindirilerek verilir.

Edebî metinler, sosyal bir çevrenin ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bu bakımdan ortaya çıktıkları dönemden, kendisini çevreleyen toplumsal ve kültürel yapıdan, kendi dışındaki başka iletişim imkânlarından bazı ögeler de içerirler. O nedenle metni incelemek, değerlendirmek ve yorumlamak için yazıldığı dönemin dilini, kültür değerlerini bilmek gerekir.

6. Sonuç

Edebiyat dil ile yapılan bir sanat olduğundan edebiyatçı da dilin bütün imkânlarından yararlanır. İnsanlar dili günlük

ihtiyaçları için de kullanırlar; ancak günlük gereksinmeler için kullanılan dil ile edebî eserlerde kullanılan dil birbirinden farklıdır. Günlük dil yalın ve sadedir. Edebiyatçı herkes tarafından kullanılan bu dile yeni anlatım biçimleri katarak onu zenginleştirir. Böylece edebiyat, duygu ve düşünceleri günlük dilden daha kuvvetli ve daha güzel bir biçimde ifade eder. Edebiyatçılar, ele aldıkları konuyu çeşitli söz sanatlarıyla süsleyerek etkili ve insanda heyecan uyandıracak biçimde işlerler. Bu yüzden edebî eserler duyguları terbiye eder, onları derinleştirir ve geliştirir.[24]

Edebiyat eserlerinin malzemesi dil olmakla birlikte, edebiyat eserleri yalnızca bir dil yığınından ibaret değildir. Edebiyat ile sosyal hayat arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü edebiyatçı toplumun bir bireyidir ve toplumda görülen ve yaşanan her şey edebiyatın konusu içinde yer alır. Edebî eserler bize insanların duygularını, düşüncelerini, hayallerini, özlemlerini, tabiatı, eşyayı kısaca toplumu anlatırlar. Fakat edebî eser, yaşanılan gerçeği olduğu gibi yansıtmaz. Ancak gerçeğin veya hayatın belirli bir anlama göre dil aracılığıyla yeniden yorumlanmasıyla oluşur. Edebî metni yazar, hayatı ve dili kurgulayarak oluşturur. Edebî metinler gerçeğe gönderme yaparlar, gerçeğe çok yakın, çok benzer bir dünyayı canlandırırlar. Hatta metindeki her ögenin dış dünyada bir benzerini bulmak mümkündür. Ama bunlar gerçeğin bire bir karşılığı olmayan kurmaca bir dünyayı yansıtırlar. İnsana özgü özellikler, insanların dışa vuran, eyleme dönüşen tutkuları, özlemleri, istekleri kurmacanın dünyasında dile getirilir.

---

[24] Mustafa Özkan, *İnsan İletişim ve Dil*, 4. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010, s. 74.

Dil-Kültür Bağlamında Türkçe ve Edebiyat Öğretimi

1. Dil-Kültür

Her milletin ayrı bir dili vardır ve bu dil milleti meydana getiren unsurların en önemlisidir. Bir milletin ruhu ve yaşama biçimi dilinde şekillenir. Bu bakımdan dil milletin hayat felsefesini yansıtır. Çünkü dil uzun zaman içinde tarih, coğrafya, kültür, medeniyet ve çeşitli sosyal etkilerin altında bütün toplumun ortak bilincinden, heyecanından ve zekâsından doğmuştur.

Dil, milletin tarihinde meydana gelen maddî ve manevî değerlerin ifade aracıdır. Millet denilen sosyal varlığı birleştirir ve onlar arasında duygu ve düşünce akımını meydana getirir. Bir millete mensup olan birey, o milletin kültürünü, dilini, dinini, inançlarını, zevkini, gelenek ve göreneklerini beraberinde taşır. Kültür bireylere yön ve kişilik veren bir varlık, kişiyi ayakta tutan bir güçtür. Aynen bunun gibi, bir milleti de dünya milletleri arasında ayakta tutan, ona canlılığını, sürekliliğini sağlayan da, kültür kaynakları ve bu kaynakların iletişim gücüdür.

Aynı dili konuşan toplum bireylerinde ortak ve millî bir bilinç oluşur ve bu bilinç bireyler arasında sıkı bir bağ meydana getirir. Çünkü ortak dil, millî hatıraların, duyguların ve düşüncelerin, bütün maddî ve mânevî değerlerin, ortak buluş ve yaratışların müşterek hazinesidir.

Dilin millet hayatıyla olan bu bağı, onun sosyal bir kurum olarak nitelenmesine yol açmıştır. Esasen bireyin sosyalleşmesi, sosyal ve millî dayanışması ancak dil sayesinde gerçekleşir. Sosyalleşme ise bir bakıma bireylerin birbirine benzemesi, birbirleriyle ortak anlamlar, davranışlar ve değerlere sahip olmasıdır. Bunu da ancak dil birliği gerçekleştirir.

Öte yandan sosyalleşme bir yönüyle de bireyin kendine özgü bir kişilik kazanması demektir. Bu da yine dil sayesinde gerçekleşir. Çünkü dildeki sınırsız yeni anlamlar üretme imkânı, yeni ilişkiler kurma yeteneği, bireylere birbirinden farklı anlam dünyaları kurma, farklı sözlerle, farklı üsluplarla konuşma ve yazma imkânı sağlar. Bu durum toplumlar için de geçerlidir. Bu bakımdan kültürleri ve toplumları birbirinden ayıran en önemli etken dildir.

Bir milletin dilinde, o milletin bütün bir hayat macerasının özü saklıdır. Gelmiş geçmiş kuşaklar varlık karşısındaki duruşlarını, duygu ve düşüncelerini, yorumlarını söz ve yazı ile dilde kalıplaştırmışlardır. Biz bugün dilimizi kullanırken bizden önceki kuşakların düşünce kalıplarını hazır bulup kullanmaktayız. Böylece dil, kuşaklar arasındaki iletişimi sağlamış olmaktadır. Dil aynı zamanda millet birliğini sağlayan en büyük amildir. Çünkü millet yalnız yaşayanların birliği, beraberliği değil, yaşamış olanların ve yaşayacakların da birliğidir.

Kültür bir milletin yaşayış tarzı, maddî ve mânevî her şeyini içine alan değerler topluluğudur. Bir milletin dili, dini,

gelenek ve görenekleri, sanat eserleri kültürün başta gelen unsurlarıdır. Yani kültür insan hayatının toplumsal ilişkilerinden doğan bütün yönlerini kapsar. Dil yeteneği insanda doğuştan olsa bile, bu yeteneğin gerçekleşmesi ve kullanılması toplumsal ilişkilerin varlığına bağlıdır. İnsanlar ancak sosyal çevrelerinin yardımıyla yeteneklerini geliştirebilmekte ve yeni yetenekler kazanabilmektedirler.

Bir milletin kültürü tarih boyunca ortaya koyduğu eserlerden oluşur. Milletler dillerini ve kültürlerini yüzyıllar boyunca işleye işleye oluştururlar. Bir millet kültür bakımından ileri gitmiş, yüksek bir seviyeye erişmişse, dili de bu seviyeye uygun bir biçimde gelişme kaydeder. Çünkü bütün kültür faaliyetlerinin temelinde dil vardır. Toplumun kültür değerleri bireylere dil yoluyla aktarılır. İnsanın düşünmesi ancak dil ile mümkün olduğundan, dilini üstün bir seviyeye çıkarmayan milletlerin düşünce hayatları da kapalı, dar ve sınırlı kalır. Bu durum bütün kültür üzerine etki eder. Bu bakımdan kültür ve dil birbirinden ayrılmaz; birlikte gelişir ve değişirler.

İşte millet için bu kadar önemli olan bir kurumun, yetişmekte olan yeni nesillere eksiksiz öğretilmesi, yalnızca millî bir borç değil, aynı zamanda o milletin ilerlemesi çağdaş uygarlığın ilim, sanat, fen, edebiyat, felsefe, teknik vb. alanlarıyla ilgili gelişmelerine ayak uydurabilmesi için de şarttır.

2. Ana Dili Öğretimi

Toplumu oluşturan bireyler, dünyayı ana dillerinin penceresinden görür, onun kavramlarıyla düşünür, ana dillerinin kavramlarıyla evreni biçimlendirirler. Bu bakımdan insanların hayatında ana dillerinin çok önemli bir yeri vardır. Bireylerin

başkalarıyla sağlıklı iletişim kurabilmeleri, eğitim sırasında her türlü öğrenmeyi gerçekleştirebilmeleri, ana dillerini etkili kullanmalarına bağlıdır. Ana dilini etkili kullanma da ancak iyi bir dil eğitiminden geçmekle mümkündür.

Dilin millet hayatındaki rolü, eğitim ve öğretimdeki görevi çok büyük olduğu için, bütün milletler kendi dillerinin iyi öğrenilmesine son derece titizlik gösterirler. Ülkemizde dilimizin öğretimi ve kullanımı konusunda ciddi sorunlar görülmektedir. Aşırı yabancı dil düşkünlüğü, yabancı hayranlığı, bir kısım radyo ve televizyonların özensiz ve sorumsuz tutumları, bazı basın-yayın organlarında göze çarpan gevşeklikler bu sorunu gittikçe arttırmaktadır. Bugün başka ülkelerin kitaplarında, gazetelerinde, dergilerinde bir anlatım yanlışı, bir yazım hatası bulmak için günlerce okumak, araştırmak gerekirken, bizde kitap başlıklarından, köşe yazılarına, resmî yazışmalara varıncaya kadar her türlü yazıda çeşitli yazım ve anlatım bozukluklarına, dil kullanım kusurlarına rastlamak olağan bir hadisedir. İşin üzücü yanı bu tür kullanılışlar kimseyi rahatsız etmemekte ve bu yanlışlıklar önemsenmemektedir.

Toplumun bir bireyi olarak ana dilimize koparılamayacak bağlarla bağlıyız. Dilimize saygı göstermeyi bir alışkanlık hâline getirmek ve yetişen nesillere dil sevgisini ve dil bilincini yerleştirmek mecburiyetindeyiz. Bir yanlış söz, bir bozuk anlatım, bir yazım hatası hepimizi rahatsız etmelidir. Kendi dilini doğru ve düzgün kullanamayan bir kimsenin hayatta başarılı olması beklenemez. Çünkü Türkçe öğrenimi hem öğrenim hayatının, hem günlük hayatın, hem de çalışma hayatının temel kaynağıdır.

İlk ve orta öğretimde ciddi bir ana dili öğretimi gereklidir. Orta öğrenim görmüş bir genç, ana dilini hatasız kullanma, gördüklerini, düşündükleri rahatça kullanabilme yetisini kazanabilmelidir.

Öğretimde başarı sağlamanın üç temel unsuru vardır: Ne öğreteceğiz? Niçin öğreteceğiz? Nasıl öğreteceğiz?

Türkçe ve edebiyat derslerinde esas olarak dilimizi ve onun taşıdığı kültür değerlerini öğretmekteyiz. Bu derslerde öğrenciye genel olarak şu nitelikler kazandırılmak istenmektedir:

1. Dilin millet hayatındaki önemini belirterek eğitim ve öğretimdeki yerini kavratmak.

2. Öğrencileri, okuduklarını, dinlediklerini tam ve doğru olarak anlamaya alıştırmak.

3. Öğrencilerin duyduklarını, gördüklerini, düşündüklerini, incelediklerini, öğrendiklerini sözlü ve yazılı olarak planlı, etkili ve akıcı bir biçimde anlatabilme yeteneklerini geliştirmek.

4. Öğrencilere yaşlarına ve mizaçlarına uygun eserler okutmak suretiyle okumaktan zevk almalarını sağlayarak onlarda dile karşı güçlü bir istek uyandırmak.

5. Konuşurken ve yazarken dilin kurallarına ve estetik inceliklerine özen gösterilmesini benimsetmek.

6. Dilimizdeki kelimelerin anlamlarını, bunların doğru yazılış ve okunuşlarını öğretmek.

7. Öğrencilerin kelime dağarcığını zenginleştirmek.

8. Dil aracılığıyla millî kültür değerlerini öğretip benimsetmek.

9. Okuma, dinlenme, konuşma ve yazma etkinlikleri sırasında, Türkçenin ifade imkânlarını öğrenme ve bunları kullanma alışkanlığı kazandırmak.

Bütün bu davranışları kazanan öğrencinin duygu ve hayal dünyası zenginleşerek yaratıcı gücü gelişir, kültür seviyesi yükselip kendine güven duygusu kazanır, sezgi ve duyarlığı artar. Okuduğu eserler vasıtasıyla davranışlarını düzenlemek ve düşüncelerine yön vermek imkânını elde eder. Kısaca öğrenci şahsiyetini geliştirir ve onu yüceltir. Zaten dersin asıl amaçlarından biri de çocuğun kişilik gelişimini sağlamaktır.

3. Ana Dili Öğretiminin Boyutları

Dil öğretimi, tek boyutlu bir bilgi ve beceri alanı olmayıp okuma, dinleme, konuşma ve yazma gibi dört temel etkinliğe dayanır. Bu dört temel etkinlik dilbilgisi, yazım ve noktalama çalışmalarıyla da beslenerek birbirini tamamlayan bir anlayışla eğitimin değişik aşamalarında sürdürülür. Esasen ilköğretimden üniversiteye kadar Türkçe ve edebiyat öğretimiyle öğrenciye kazandırılması amaçlanan davranışlar değişmez. Ancak sınıflar ilerledikçe, incelenen metinlerin seviyeleri ile dilbilgisi konuları değişir.

a) Dilbilgisi. Dilin işleyiş kurallarını ihtiva eden dil bilgisi, ana dili öğretiminde çok geniş bir faaliyet alanını kapsamaktadır. Bu yüzden üniversiteye gelinceye kadar, daha orta öğretim seviyesinde sistemli bir dil bilgisi öğretiminin gerçekleştirilmesi, dilin ses, düşünme ve işleyiş düzeninin iyice kavratılması gerekmektedir. Bunun için dil bilgisi programları ilk, orta, lise seviyelerine ayarlanmış biçimiyle metinlere dayalı olarak uygulanmalı ve zaman zaman tekrar edilmelidir. Bu tür uygulamaların öğrencilerin dil yeteneği kazanmalarında iyi sonuçlar vereceği muhakkaktır. Çünkü dil öğretiminde bilgiden çok beceri kazandırmak esas olduğundan sürekli tekrarlamak gerekir. İyi bir dil becerisi ancak bu suretle kazanılır.

Dilin bu işleyiş kuralları bir kez öğrenildikten sonra artık yenilenmeleri gerekmez. İnsanlar her gün yeni dil bilgisi kuralları öğrenmezler. Ancak dil bir faaliyettir ve sürekli bir gelişme ve değişme hâlindedir. Fakat dildeki bu değişme ve gelişme, dildeki kelimeler alanında olur. Dil insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en mükemmel bir vasıta olup iki kısımdan oluşur. Birincisi zihnî kavramları belirten "göstergeler" yani kelimeler alanı; diğeri de bu göstergeler arasındaki ilişkileri düzenleyen "kurallar topluluğu" yani dil bilgisidir. Anlatım ise göstergelerin kurallara göre düzenlenmesinden oluşan bir işlemdir. İşte dilin göstergeler alanındaki eskimiş, kullanıla kullanıla yıpranmış, tesirini kaybetmiş şekilleri zamanla değişirler ve yerlerine yenileri gelir. Bir dilin zenginliği, bir bakıma zihindeki kavramları en ayrıntılı biçimde anlatabilecek zengin kelime kadrosuna sahip olmak demektir.

b) Okuma-dinlenme. Bir dili doğru, güzel ve yetkin bir şekilde kullanabilmek için o dille meydana getirilmiş düzgün ve doyurucu örneklerin duyarak veya okuyarak iyice özümlenmesi gerekir. Bunun için bol miktarda metin incelemesi yapılmalıdır. Bu tür incelemelerde öğrenci telaffuzunu düzeltme, okuduklarını anlama, karşılaştığı yeni kelimeleri öğrenerek de kelime dağarcığını zenginleştirme imkânını elde eder. Dil başlı başına bir milletin kültür ve servetini meydana getirdiği için de bu metinler aracılığı ile o dilin sahip olduğu kültür değerlerini tanır.

c) Anlatma. Öğrencilerin gördüklerini duyduklarını, düşündüklerini, okuduklarından ve dinlediklerinden anladıklarını dil bilgisi kurallarına uygun biçimde ifade edebilme işlemidir. Bu da yazılı ve sözlü olarak gerçekleştirilir.

Yazı yazma becerisini geliştirmek üzere yaptırılacak yazılı anlatım dersleri, sözlü anlatıma nazaran zahmetli olduğu için, okullarda genellikle geri plana atılmaktadır. Gerçekten yazma dil öğretiminde en zor safhalardan biridir. Çünkü yazı yazma hem dilbilgisi, hem kelime zenginliği hem de okuma seviyesini belirtme bakımından önemli bir göstergedir. Bir insanın dile hâkimiyeti, kültür seviyesi ve zihnî yapısı yazacağı yazıda görülebilir. Sözlü ve yazılı anlatıma geçmeden önce, öğrencilere mümkün olduğu kadar çok okuma imkânı sağlanmalı ve metin incelemesi yaptırılmalıdır. Çok okuyan bir kimsenin sözlü ve yazılı anlatımda güçlük çekmeyeceği, aksine her zaman başarılı olacağı muhakkaktır.

Türkçe ve edebiyat öğretiminde en önemli husus, öğrenciye yaşına ve mizacına uygun eserler okutmak suretiyle okumaktan zevk almasını sağlayarak, onda güçlü bir istek uyandırmaktır. Öğretmenin görevi öğrenciye bilgi yüklemekten çok onun içinde bir ateş yakmak olmalıdır. Okuma zevkini tadan ve içinde okuma merakı uyanan genç, bizi kültür değerlerimize götüren yolda rahatlıkla yürüyebilir. Böylece duygu ve hayal dünyasını zenginleştirerek yaratıcı gücünü geliştirir, kültür seviyesini yükseltip kendine güven duygusu kazanır. Sezgi ve duyarlılığı artar, okuduğu eserler aracılığıyla davranışlarını düzenlemek ve düşüncelerine yön vermek imkânını elde ederek kişiliğini yüceltir.

Son zamanlarda yapılan araştırmalarda başarının, zihnî potansiyel kadar kişilik seviyesiyle de ilgisi olduğu ortaya konmuştur. Zekâsını doğru bir şekilde kullanabilmesi için insanın her şeyden önce yaratıcılık, duyarlık, sezme inceliği gibi yeteneklere sahip olması gerekmektedir. Bu nitelikler ise

şahsiyeti oluşturan unsurlardır. Edebiyat insana bu yeteneklerini geliştirme imkânı veren bir sanattır. Bundan dolayı dil ve edebiyat eğitimi, her insanın şahsiyetini geliştirici bir etkiye sahiptir. Ancak bunun için Türkçe ve edebiyat derslerinin muhtevasının çok iyi belirlenmesi lâzımdır.

4. Türkçe ve Edebiyat Öğretiminde Yararlanılan Kaynaklar

Türkçe ve edebiyat derslerinde yararlanılan kaynakların başında ders kitapları gelir. Ders kitapları gençlerin öğretim amacıyla karşılaştıkları kültür ürünleridir. Bu kitaplar bir yandan yeni bilgiler öğretirken, bir yandan da çocuğu belli kültür dünyasının içine çeker, onun kültür dünyasıyla bağlantılarını sağlar. Çocuğu kendiliğinden öğrendiği bilgiler dünyasından amaçlı öğrenilmesi gereken bilgiler dünyasına yöneltir. Bu bakımdan ders kitapları hazırlanırken edebiyatın ve dil öğretiminin bir sanat ve gayesinin de bilgiden ziyade edebî zevk ve duygu terbiyesi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ana dili bilincini yerleştirip pekiştirmede, ana dilimizi her yönüyle işleyip geliştiren edebî metinlerden yararlanmak gerekir. Metinler seçilirken büyük bir titizlik gösterilmeli, öğrenciyi ilgilendiren, onu cezbeden ve etkileyen hayatın, sıcaklığına götüren örneklerden yararlanılmalıdır. Çünkü kalplere tesir eden, duyguları değiştiren estetik kuvvettir. Bu yüzden Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın deyimiyle "insana güneş çarpması gibi hemen tesir eden" estetik kuvvete sahip eserleri seçmek gerekir. Derslere, söz sanatlarının ve sosyal bilimlerin birçok dalının yakından ilgili olduğu ve etkileyici anlatımın en iyi örneklerini oluşturan şiirle başlamak büyük yarar sağlar.

5. Türkçe ve Edebiyat Öğretiminde Metot

Edebiyat derslerinde bir başka yön de seçilen muhtevanın öğrenciye veriliş biçimidir. Burada da yine dil eğitiminin ve edebiyatın bir sanat olduğu unutulmadan dersler sanat öğretir gibi, gönül okşayıcı yumuşak bir üslupla işlenmelidir. Bunu yaparken de öğrencilerin duygusal, bedensel, zihinsel ve sosyal seviyeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Dersi işlerken kullanılan metotlar yerine göre soru-cevap, yerine göre anlatım tartışma, yerine göre öğrencinin okumaya ve araştırmaya yöneltilmesi, yerine göre grup çalışması şeklinde olabilir. Esas olan hocanın öğrenciye, eserin taşıdığı sosyal, ruhsal, dinî ve estetik değerleri tanımayı öğretmesidir.

Her öğretim faaliyetinde olduğu gibi, Türkçe ve edebiyat öğretiminde de temel başarı unsuru öğretmendir. Öğretmenin temel işlevi sınıfta etkili bir öğretimi gerçekleştirmektir. Bunun için hocanın çok iyi yetişmiş olması gerekir. Edebiyat dil ile yapılan bir sanat olduğundan tesir gücünü de kullandığı malzemeden yani dilden alır. Ancak günlük hayatın anlaşma aracı olan dil ile edebî eserlerde kullanılan dil birbirinden farklıdır. Günlük dil yalın ve sadedir. Gerçi günlük konuşmalarda da insanlar duygu ve düşüncelerini anlatırlarken bazı söz sanatlarına baş vururlar. Fakat bunlar basit, basma kalıp ifadelerdir. Herkes tarafından ortaklaşa kullanılan bu dile edebiyatçı yeni ifade şekilleri katarak onu zenginleştirir. Böylece edebiyat duygu ve düşünceleri günlük dilden daha kuvvetli ve daha güzel bir şekilde ifade eder. Edebiyatçılar ele aldıkları konuyu, çeşitli söz sanatlarıyla süsleyerek etkili ve insanda heyecan uyandıracak biçimde işlerler. Bu bakımdan edebî eserler duyguları terbiye eden, onları derinleştiren ve geliştiren en etkili araçlardır. Öğretmen işte edebî eserlerde gizli olan kültür

değerlerini tanımalı ve anlatımıyla bunu öğrencilere sevdirmelidir. Ancak metinlerde gizli olan düşüncenin meydana çıkarılması için hem hocanın hem de öğrencilerin buna katılması gerekir. Bu ise önceden hazırlanmayı gerektirir. Bunun için işlenecek metinler önceden belirlenmeli ve gereken hazırlık yapılmalıdır. Hazırlıksız bir hocanın derste istenilen neticeye ulaşması çok zordur. Öğrencide dikkatleri uyandıran ve onların şahsiyetlerini etkileyen hocanın kişiliğidir. Kültürlü, faal ve sanatçı kişiliğe sahip bir Türkçe ve edebiyat öğretmeni, sınıfı istediği biçimde yönlendirir ve öğrencilerine bir ruh zenginliği kazandırır. Bu şekilde işlenen bir Türkçe ve edebiyat dersi her zaman özlenen bir ders hâline gelir ve edebiyat ile elde edilmek istenen neticeye ulaşılmış olur.

Bu derslerden istenilen sonuca ulaşmak, her şeyden önce hocanın şahsiyetine ve davranışlarına bağlıdır. Edebiyat hocası canlı, neşeli, hayat sıkıntılarından kurtulmuş, kültür birikimine sahip, devamlı okuyan ve düşünen bir kişiliğe sahip olmalıdır. Çünkü öğrenci üzerinde etkili olan kitaplardan çok hocanın şahsiyetidir. Çocuk Türkçe ve edebiyat öğretmeninden aldığı dil terbiyesiyle, okuma yazma hevesiyle kültür evrenini oluşturur. Eğer bizler okumayı seviyorsak, bir kısım dil becerilerine sahipsek, arkamızda bir veya birkaç Türkçe ve edebiyat öğretmeninin emek ve gayretlerinin olduğunu unutmayalım.

Öğretimde gaye, öğrenciye düşünceyi öğretmektir. İnsanlar halis düşünceyi okulda öğrenirler. İnsanlar mutlak gerçeği, güzelliği ve iyiliği okul sıralarında tanırlar ve hayat boyu okul sıralarında elde ettikleri ile geçinirler. Okul, öğretmen ve kitap sayesinde insanlar biyolojik varlıklarının ötesinde, ideal âlemin pırıltılarını hissederler.

Öğretmen, her şeyden önce düşünen ve öğrencilerini düşündüren insandır. Düşüncenin en önemli aracı ise kitaptır. İnsanlar kitap vasıtasıyla düşünürler ve düşüncelerini geliştirirler. Öğretmenin yaptığı en büyük iş de öğrencilere kitap okumayı sevdirmek ve onları kitaplar üzerinde düşünmeye alıştırmaktır. Bu yalnızca edebiyat ve Türkçe dersleri için değil, tarih, coğrafya, felsefe, hatta matematik, fizik, kimya için de böyledir. Terimlerini ve figürlerini bilmeden hiçbir ilim öğrenilmez. Bundan dolayı öğretmenler dile ve yazıya büyük önem vermeli, kelimeler ve terimler üzerinde titremelidirler.

6. Sonuç

Bir milletin geleceği eğitimine, dolayısıyla öğretmenlerine bağlıdır. Eğer öğretmenler bilgili, kültürlü, erdemli ve idealist olurlarsa yetiştirdikleri nesiller de o nispette kaliteli olur. Bunun için öğretmenlerin yetiştirilmesine özen göstermek ve toplum hayatında onlara seçkin bir yer vermek gerekir.

Bugün toplumumuzda öğretmenlerin yetiştirilmesinde ve onlara verilen değer bakımından büyük bir gerileme söz konusudur. Bu durumun önüne geçilmediği, ilk, orta, lise ve üniversite gibi her türlü eğitim ve öğretim kurumlarında görev yapan öğretmenler istenilen nitelikte kişiler olarak yetiştirilmediği sürece, gelecek nesillerin iyi yetişmiş nesiller olması mümkün değildir. Ülkemizin kalkınması ve ilerlemesi ancak eğitim ordusunun gayretiyle mümkün olacaktır.

Etkin bir dil eğitimini gerçekleştirmek, sağlam bir öğretim dili oluşturmakla mümkündür bunun için:

1. Bilim dilini oluşturmak, çağdaş bilim ve teknolojinin gerektirdiği yeni terimlere karşılık bulmak, bunları yeniden

oluşturmak zorundayız. Medeniyetler gelişip kültür münasebetleri arttıkça, dilde de yeni kelimelere ihtiyaç duyulur. Dil, tıpkı yaşayan canlı bir organizma gibi, ihtiyaç duyduğu kelimeleri kendi kuralları içerisinde türetir, bu yolla sağlayamadıklarını ise başka dillerden alır. Ayrıca her gün bilimde, kültürde, teknikte ve başka alanlardaki gelişmeleri karşılayan terimleri de bünyesine katar. Dil sürekli olarak yeni kelimeler yapmak suretiyle kelime haznesini zenginleştirir.

2. Her toplumun dili, o toplumun maddî ve manevî kültürünün yansıtıcısıdır. Kültür ise sürekli olarak dilin söz varlığını besler. Bu yüzden kültürdeki değişme ve gelişmeler de kendisini söz varlığında gösterir.

Dilde yenileşme, eski dönemlerde meydana getirilen kültür eserlerinin dilini eskitmekte ve bir kültür kopukluğu yaratmaktadır. Fuzuli, Baki, Nedim, Namık Kemal, Ahmet Haşim, hatta Faruk Nafiz, Cahit Sıtkı gibi büyük şairlerin dili artık bugünün gençlerince anlaşılmamaktadır. Liseyi bitiren gençlerin çoğu kültür dilinde geçen kelimelerin anlamını bilmiyor.

Genç kuşakların konuşulan ve yazılan dili öğrenmeden ilim ve kültür alanında başarı kazanmaları ise mümkün değildir. Buna bir çare bulmak, dünü bugünü ve yarını birleştiren dinamik bir kültür ortamı yaratmak zorundayız. Bilim alanında türetilen yeni sözcükleri, öte yandan kültürümüze mal olmuş kelimeleri öğrenciye öğretmek mecburiyetindeyiz. Bunun için Türkçenin bütün kelimelerini içine alan mükemmel bir sözlüğünü hazırlayarak, ilk öğretimden üniversiteye kadar bunlardan bilinmesi gerekenleri tespit edip, sınıf seviyelerine göre bunları öğretmek gerektir. Ders kitapları hazırlanırken, tespit edilmiş bu kelime kadrosunun kitaplar içerisinde yer almış olmasına dikkat edilmeli; metinler buna göre seçilmeli ve

dili can sıkmadan cazip bir şekilde öğretmeye çalışılmalıdır. Öğrencilerin söz dağarcıklarını zenginleştirmeleri konusunda yalnızca Türkçe ve edebiyat öğretmenleri değil, her dersin hocası kelime bilgisine önem vermelidir. Çünkü her derse ait kelimeler bilinmeden o dersin anlaşılması mümkün değildir.

Yüzyıllar boyu oluşturduğumuz kültür kelimelerimizi dilimizden atarsak, ilkel bir seviyeye düşeriz. İlimle kültürü birlikte yürütmeye, bilim ve teknik terimleri yeniden yaratırken, edebî eserlerimizin dilini de mümkün olduğu kadar korumaya özen göstermeliyiz.

Toplumsal Süreçlerin Dile Yansıması ve Anayasanın Dili

1. Giriş

İnsan ilişkilerinin temeli dile dayanır. Bu sebeple bütün hayat deneyi ister istemez dile yansır. Bütün duygu, düşünce ve hareketlerini dil ile ifade eden insan, dili kendi varlığına uydurur. Bu bakımdan dil insanın var oluş biçiminin ifadesidir. İnsanın çevresindeki her şeyle bağ kurması dil ile gerçekleşir. Yani dil insan hayatının her anını kapsar. Bu yüzden de dil ile insan arasında çok sıkı bir bağ vardır. Bundan dolayı dile, dildeki anlatım biçimlerine bakınca, bir milletin çağlar boyunca yaşadığı bütün duygu, düşünce ve hayallerinin yansımalarını buluruz. Bu anlamda dil bir milletin hayatının aynasıdır ve millî kültürün temelidir.

Dil milletin tarihinde meydana gelen maddî ve manevî değerlerin ifade vasıtasıdır. Millet denilen sosyal varlığı birleştirir ve onlar arasında duygu ve düşünce akımını meydana getirir. Bir millete mensup olan fert, o milletin kültürünü, dilini, dinini, inançlarını, zevkini, gelenek ve göreneklerini

beraberinde taşır. Kültür fertlere yön ve kişilik veren bir varlık, kişiyi ayakta tutan bir güçtür. Aynen bunun gibi, bir milleti dünya milletleri arasında ayakta tutan, ona canlılığını, sürekliliğini sağlayan da kültür kaynakları ve bu kaynakların iletişim gücüdür. İletişim olmazsa kültür durağanlaşır, canlılığını kaybeder. Sağlıklı bir iletişimin olması için de oturmuş bir dile ihtiyaç vardır.

Bir milletin dilinde, o milletin bütün bir hayat macerasının özü saklıdır. Gelmiş geçmiş nesiller varlık karşısındaki duruşlarını, duygu ve düşüncelerini, yorumlarını söz ve yazı ile dilde kalıplaştırmışlardır. Biz bugün dilimizi kullanırken bizden önceki nesillerin düşünce kalıplarını hazır bulup kullanmaktayız. Böylece dil, nesiller arasındaki iletişimi sağlamış olmaktadır. Dil aynı zamanda millet birliğini sağlayan en büyük âmildir. Çünkü millet yalnız yaşayanların birliği, beraberliği değil, yaşamış olanların ve yaşayacakların da birliğidir.

Dil ile sosyal hayat arasında da sıkı bir bağ vardır; sosyal hayatta var olan her şey dile yansır. Dil toplumun içinde bulunduğu tarihî ve sosyal şartlar altında değişir ve gelişir. Bu bakımdan yaşanan toplumsal süreçlerin dil üzerinde önemli etkileri olur. Dilimizin tarihî gelişmesine baktığımızda, onun Türk milletinin geçtiği üç medeniyet merhalesinden geçerek günümüze ulaştığını görürüz. Türk tarihi hangi safhalardan geçmişse Türk dili de aynı safhaları yaşamıştır. Türk toplumu başlıca üç medeniyet merhalesinden geçmiştir. Bugün dilimizde bu üç dönemin etkilerini görmek mümkündür.

2. Türk Dilinin Gelişim Süreçleri

Türkçe yazı dili olarak kullanılmadan önce, çok uzun süren bir oluşum ve gelişim süreci geçirmiştir. Bu devre içerisinde dil, toplumun yaşama biçimindeki değişikliklere paralel olarak ortaya çıkan ihtiyaçları yansıtabilecek duruma ulaşmıştır. Bu oluşum devresi, yalnızca dilin kendi iç yapısındaki değişmelerle dolu değildir. Aksine birbirlerine komşu olan toplulukların dilleri, başlangıçtan beri karşılıklı olarak birbirlerini etkilemiştir. Aralarında kök birliği bulunmayan dillerde gözlemlenen çok eski ödünçleme ilişkileri ve yapı benzerlikleri, bu tür etkilemelerin varlığını ortaya koymaktadır.[25]

Millî varlıklar, yüzyıllar boyu bulundukları medeniyet aşamalarına, başka milletlerle olan münasebetlerine göre değişirler. Bir millet başka milletlerle çarpışır, uzlaşır, karışır. Yeni üretim tarzlarını, dünya görüşlerini benimser. Kurumlarını, kanunlarını, yeni hayat şartlarına uydurmaya çalışır. Yabancı milletlerle giriştiği siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel münasebetler onun bütün varlığı üzerinde etkili olur. Milletler statik değil, dinamik varlıklardır. Milletlerin değişmeleri tarihi meydana getirir. İnsanlık tarihi çeşitli milletlerin birbirleriyle olan karşılıklı münasebetlerinin bir bütünüdür.[26]

İslâmiyetten önceki dönemde Türkler "Bozkır Kültürü" denen bir hayat tarzını yaşıyorlardı. Bu dönemde yabancı etkisi pek fazla olmamakla birlikte, Uygurlar zamanında Türkler Budizm, Manihaizm ve Brahmanizm gibi dinlerin etkisinde

---

[25] Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978, s. 271.

[26] Mehmet Kaplan, "Şark-Garp Medeniyeti Karşısında Türkiye", *Türk Yurdu*, sy. 281 (Şubat 1961), s. 11-12.

kalmışlar, dolayısıyla Türkçeye bu uygarlıklardan pek çok unsur girmiştir. Ayrıca bu dinlere ait yazı ve terminolojiyi alıp kullanmışlar, dinî terimleri Türkçeleştirmek için büyük çaba harcamışlardır.[27] Bu terimleştirme ve tercüme faaliyetlerinin Türkçenin işlenip olgun bir bilim ve kültür dili durumuna yükselmesinde önemli etkisi olmuştur.

Dil, edebiyat ve kültür bir milletin tarihi ile yakından ilgili olup içinde meydana geldiği medeniyetin bir aynasıdır. Türkler XI. yüzyıldan itibaren İslam kültür ve medeniyeti etkisi altına girince yeni bir kültür ve edebiyat geliştirdiler. *Kutadgu Bilig, Atebetü'l-hakayık, Divanü Lugati't-Türk, Divan-ı Hikmet* gibi eserler bu edebiyatın ilk ürünleridir. Kur'an'ı anlamak ve dinin esaslarını hakkıyla öğrenebilmek için onu Türkçeye çevirmekte gecikmediler. Ayrıca Kur'an'ın yanı sıra hadis, fıkıh gibi pek çok dinî nitelikli eseri de Türkçeye kazandırdılar. Bu tercümeler klasik edebî dilin kurulmasını sağladığı gibi, Türkçenin daha olgun bir duruma gelmesine de hizmet etti.[28]

Büyük medeniyetlerden her birinin kendine özgü bir üslubu vardır. Bu üslup o medeniyeti meydana getiren milletin hayat karşısında aldığı tavrı, duyuş tarzını ifade eder. Bir millet bir hayat tarzını ve medeniyet üslubunu benimsedikten sonra, onu yüzyıllarca tekrarlayarak o sahada bir mükemmelliğe ulaşır. Mesela divan şairleri aynı vezinleri, aynı

---

[27] Reşit Rahmeti Arat, "Uygurlarda Istılahlara Dair", *TM, VII-VIII* (1942), s. 56-81.

[28] Kur'an tercümeleri için bk. *Gülden Sağol, An Inter-linear Translation of the Kur'an İnto Khuwarazm Turkish, Part I: Introduction and Text, Part II: Glossary*, Harvard University 1993-19; Ahmet Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi, II.* İstanbul 1978.

mazmunları, aynı kelimeleri yüzlerce yıl kullana kullana mükemmel şiirler, eserler meydana getirmişlerdir.[29]

Her üslup, her medeniyet meydana geldiği sosyal, ekonomik, kültürel şartların ürünüdür. Dokuzuncu yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Arapça ve Farsça kitaplar, Türk aydınlarına eskiden kendi dillerinde bulunmayan düşünceleri ve duyguları öğretmiştir. Bin yıl Türklere kaynaklık eden bu eserlerin dilinin Türk dili üzerine etki etmemesi imkânsızdı. Biz Osmanlı Türkçesine bugünden bakıyoruz. O devrin kültür ve medeniyeti, değerini kaybettiği için, onun taşıyıcısı olan kelimeleri de ölmüş sanıyoruz. Evet, bugün o eski yaşayış tarzına ve eski şekillere dönmek imkânsızdır. Mehmet Kaplan'ın dediği gibi, "Tarih dönüşü olmayan bir nehirdir." Bugün çok değişik hayat şartları içinde yaşıyoruz. Düşünce ve duygu üslubumuzu, dilimizi ister istemez bu yeni şartlara uydurmak zorundayız.

Batı uygarlığının etkisinde oluşan Türk kültürü de bir başka medeniyet devresidir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa'da ortaya çıkan ilim ve teknolojideki gelişmeler karşısında Türkler de, bu yeniliklere ayak uydurmak ihtiyacı ile Batı'ya yöneldiler. Batı uygarlığını siyasal, ekonomik ve sosyal pek çok olayın etkisi altında kabule mecbur kadılar. Böylece yeni bir uygarlık dairesine girmiş oldular. Doğal olarak edebiyatımız ve dilimiz de bu uygarlığın etkisi altında kaldı. Bu etkiyle biçim, ruh ve zihniyet bakımından öncekilerden farklı, geçmişten çok, geleceğe yönelik bir edebiyat oluştu. Bu uygarlık değişmesi olayı, Tanzimattan sonra Türkçenin geçirdiği değişimde en kuvvetli etken olmuştur.

---

[29] Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhu*, Hareket Yayınları, İstanbul 1970, s.147.

1910'dan sonra ortaya çıkan millî dil ve edebiyat anlayışı da dilin değişmesinde önemli rol oynadı. Yeni Lisan ve Millî Edebiyat anlayışı ile halk dili kısa zamanda yazı dili hâline gelerek çok zengin bir edebiyat meydana getirdi. Yeni Lisancılar, halkın kullanışını dilin zevkine ve tabiatına daha uygun buldular. "Çünkü; bir dil canlı kelimelerden, canlı kaidelerden ve canlı âhenklerden terekküp eder. Başka dillerden alınan kelimeler kurallar ve Türkçeye aykırı zevk ölçüleri ölür. Türkçe Selçukçadan Çağataycadan bu nitelikte kelimeler, kurallar alamadığı gibi Arapçadan, Acemceden, Türkmenceden ve Batı Dillerinden de alamaz. Çünkü bu alıntı unsurlar Türkçe için onun kurallarına aykırı olan "hayatsız unsurlardan" ibârettir. Yeni Türkçe yalnız muhtaç olduğu kelimeleri alır. Bunları kendi kurallarına, kendi dilinin işleyiş ve zevk anlayışına uydurarak temsîl eder. İşte o zaman bu alıntılar canlanır yaşamaya ve dilin gelişme şartlarına uymaya başlar. Esasen bir dil Max Müller'in ifade ettiği gibi o dildeki kuru köklerden değil onlara canlılık kazandıran kullanışlardan oluşur" [30].

Yeni Lisancılar, *"Yeni Lisan"* adı altında yayımlanan bütün bu görüşleri ve gerektikçe bu konuda yaptıkları savunmaları ile devrinde *Fesahatçılarla Tasfiyeciler* arasında yer alan sağlam bir dengeleme hareketinin ve dilin tabiatına uygun bir müdâhale yolunun temsilcileri oldular. Türkçeyi Doğu ve Batı yönündeki kültür taklitçiliğinin getirdiği melezleşmeden kurtarmanın şuurlu bir mücadelesini verdiler. Dil bir milletin kültür muhtevâsının sembolik bir ifadesi olduğuna göre onlar yalnız millî dil ve edebiyatın değil dolayısıyla millî kültürümüzün de savunuculuğunu yapmışlardır. Esasen Yeni Lisan hareketinin temelinde "edebiyatta millî benliğe dönüş"

[30] *Genç Kalemler*, C. II/5 (19 Haziran 1911), s. 84.

tezi yatmaktadır. Millî bir dil oluşturmadan, millî bir edebiyat yaratmanın mümkün olamayacağını kavrayan Yeni Lisancılar *Genç Kalemler* dergisini Yeni Lisan tezini savunmak amacıyla çıkarmaya başlamışlardır. Yeni Lisancıların bu hareketi, Türkçenin sadeleşmesi ve kendi benliğine dönüş yolunda atılmış önemli bir adımdır.

Meşrutiyet'ten sonra konuşulan dil ile yazılan dil arasını kapatmak ve sade bir yazı dili meydana getirmek yoluna gidildi. Bunda başarılı olundu. Ancak Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı gibi milletçe uğradığımız büyük felâketler, Batı dünyası karşısında, aydın insanlarımızda bir aşağılık duygusuna yol açtı. Bu duygunun sevkiyle Batı dünyası her yönüyle taklit edilmeye başlandı. Bu taklit ve Batı hayranlığı karşısında toplum hayatımız değişmeye, millî örf ve âdetlerimiz sarsılmaya, Batı dünyasından, özellikle Fransızcadan bir yığın kelime dilimize girmeye başladı. Bu taklitçiliğe, millî ve mânevî değerlere bağlı aydınlar bile karşı koyamaz oldular.

İstiklâl Savaşı gibi büyük bir zafer kazandık; bu büyük zaferin ardından kendi millî kaynaklarımıza döneceğimiz yerde, sınırsız bir Batı hayranlığı ile kayıtsız şartsız oraya yöneldik. Bu yönelmede Batı'nın örf, âdet, ahlâk anlayışlarına varıncaya kadar bütün kurumlarını örnek olarak aldık. Bu hareket tarzında yalnızca Batı hayranlığı rol oynamadı, aynı zamanda millî ve mânevî değerlere karşı takınılan olumsuz bir tavrın da etkisi oldu.[31] Yerli ve geleneksel değerlerimiz hep kötü olarak değerlendirildi. Bu anlayış dile de hâkim oldu. Yeni nesillerin geçmiş değerlere ulaşma yolları kapatıldı; tarihî ve millî değerler kayboldu. Böylece dilimiz de sahip olduğu değer ve

[31] Tahsin Banguoğlu, *Dil Bahisleri*, İstanbul 1987, s. 349.

imkânlardan yararlanamaz duruma düştü. Bu defa kapılar Batı dillerine karşı sonuna kadar açıldı ve bir tasfiyecilik hareketi başladı. Dilimizde Arapça, Farsça kökenli ne kadar kelime varsa dilden çıkarılmaya ve yerlerine ya Batı kaynaklı kelimeler ya da nasıl türetildikleri belli olmayan binlerce uydurma kelime konmaya çalışıldı. Bu yöndeki devlet müdahalesi de tasfiyecilik hareketini ve yabancılaşmayı büsbütün hızlandırdı. [32]

Devlet eliyle yapılan bu müdahalelerle pek çok uydurma kelime resmî dile, öğretim diline zorla yerleştirilmeye çalışılmış, üniversite hocalarına baskı yapılarak ders kitaplarını bu dille yazmaları istendi.[33] Bu durum gerek aydınlarımızda, gerekse yeni nesillerde ana dili duygusunu ve dil şuurunu yok etti. Böylece aydın kişiler kendi ana dili ile düşünme yerine tamamen Batı dilleri ile düşünmeye, yani bir nevi fikir tercümesi yapmaya başladılar. Bu dillerle düşündüklerini ifade edemeyince de kelime uydurmaya kalktılar. Böylece fikir ve kültür hayatımız kısırlaştı. Esasen bir dilden bir dile kelime girmesi de tamamen düşünce ile ilgilidir. Eğer bir millet kendi dili ile düşünmez, kendi dili ile ilim ve sanat eserleri ortaya koymazsa, o zaman milletin diline kendisiyle düşündüğü dilin

[32] Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 306-307.

[33] "1945 senesi sonlarında Üniversite Rektörlüğü Maarif Vekaletinden aldığı işaret üzerine olacak ki, fakültelere bir tebliğ göndererek fakültelerin Üniversite bütçelerinden bastıracağı bütün eserlerde Vekaletçe kabul edilen terimlerin kullanılmasının mecburi olduğunu bildirmişti. Hatta bir aralık Rektörlükte bir sansür heyeti kurularak hocaların yazdıkları kitaplar basılmazdan evvel terim bakımından bu heyetçe düzeltilip vize edilmesi yoluna bile gidilmişti." Ali Fuat Başgil, *Türkçe Meselesi*, Yağmur Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 34-35.

kelimeleri girer. Bugün dilimizin Batı kaynaklı kelimeler tarafından kuşatılmasının en önemli sebeplerinden biri, dilimizin aydınlarımız tarafından ihmal edilmiş olması ve düşünce dünyalarındaki bu değişikliktir. Zira bir dilin fakirliği, zenginliği, kirliliği, temizliği dilin doğrudan doğruya kendisiyle değil, o dilin taşıyıcısı olan insanla ilgilidir. Eğer bir dil ile bir şey düşünülmüyor, o dil ile bir şey üretilmiyorsa, dilin gelişip zenginleşmesi nasıl mümkün olabilir? Dil bir imkânlar alanıdır. O alanda üretim yapmak o dili kullananların görevidir. Ancak yeni üretimler yaparken de dilin işleyişini ve estetiğini göz önünde bulundurmak gerekir.

3. Devlet Dili Türkçe

Dil bahsinde üzerinde durulan hususlardan biri de Türkçenin ne zamandan beri resmî dil olduğu meselesidir. Son yıllarda Karamanoğlu Mehmet Bey'in resmî işlerde Türkçeden başka bir dilin kullanılmaması hakkındaki sözleri, Türkçenin Anadolu'da devlet dili olması şeklinde kabul edilip bir dil bayramı olarak törenlerle kutlanmaktadır.

Karamanoğlu Mehmet Bey'in sözleri dil bilinci ve Türkçecilik açısından büyük değer taşımakla birlikte, Türkçenin bu tarihten sonra devlet dili olduğunu kabul etmek pek de isabetli değildir. Çünkü Karamanoğlu Mehmed Bey'in buyruğu doğrudan Türkçeyle ilgili olmayıp siyasi bir nitelik taşımaktadır.

Üç bin yıldan fazla bir geçmişe sahip, doğuda ve batıda büyük devletler kurmuş bir milletin kendi dilini resmî dil olarak kullanmaması düşünülemez. Türkçe Büyük Hun İmparatorluğunda, Göktürk ve Uygurlarda, Karahanlılarda daima resmî dil olarak kullanılmıştır. Eğer öyle olmasaydı Göktürk

Kitabeleri mevcut olur muydu? Daha sonraki Türk devletlerinde de Türkçe resmî dil hüviyetini korumuştur. Arapçanın din ve ilim, Farsçanın edebiyat dili sayılması Türkçeyi ortadan kaldıramamıştır. Sadece Gazneliler Farsçayı resmî dil olarak kullanmışlardır.[34] Büyük Selçuklularda da resmî yazışmalar Farsça yapılmakla birlikte Türkçe devlet dili olmaktan çıkmamıştır. Anadolu Selçukluları da bağlı oldukları Büyük Selçuklular dolayısıyla Farsçaya yer vermişler, hatta sarayda Farsça önemli bir konuma da sahip olmuş, ama Türkçe devlet dili olma özelliğini kaybetmemiştir. O devirde eser veren Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Hoca Dehhani, Yunus Emre, Gülşehri, Âşık Paşa gibi eserleri bugüne ulaşan şahsiyetler, Türkçenin bir edebiyat dili olarak gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Türkçe bir ilim, edebiyat ve devlet dili olarak en büyük gelişmeyi Osmanlı Devleti zamanında göstermiştir. Ayrıca büyük imparatorluk hâlindeki Türk devletlerinde, kendilerine bağlı topluluklara ve öbür milletlere gönderilen yazıların onların dilleriyle yazılması bir âdet hükmündeydi. Osmanlılarda da böyle çeşitli dillerde yazılmış evrak görülmektedir.[35]

1876'da Kanun-i Esasinin hazırlanması çalışmaları başladığında Osmanlı Devletinde merkezî bürokraside Türkçe kullanılmaktaydı. Yalnızca Hariciye Nezareti yurt dışı temsilcilikleriye Fransızca haberleşmekteydi. Türkçenin yanı sıra geleneğe bağlı olarak İmparatorluktaki diğer diller de kullanılmaktaydı. Mesela Arap vilâyetlerinde yargılamaların Arapça

---

[34] Faruk Kadri Timurtaş, "Türkçenin Devlet Dili Oluşu", *Türk Kültürü*, C. 2. sy. 21 (Temmuz 1964), s. 160-161.

[35] A.g.m., s. 161.

olarak gerçekleştiği, Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinde ise dilekçelerin yerel mahkemelere Rumca olarak sunulduğu bilinmektedir. [36]

Tanzimat devrinde dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeye önem verilmesi konusunda fikir ileri sürenler çoğalmakla birlikte, henüz yazı dili ile konuşma dili arasındaki fark giderilmiş değildi. Sade bir dille yazmayı savunan yazarlar bile, özel yazışmalarında, mektuplarında konuşma diline yakın bir anlatım tarzını tercih etmelerine rağmen, resmî yazışmalarda ve edebî yazılarında daha ağır bir dil kullanmaktaydılar. 1860'lı yıllarda gazetecilikle başlayan sade bir dille yazma hareketi, 1876 anayasasında yansımasını bulmuş ve devletin resmî dilinin Türkçe olduğunun belirtilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Nitekim bu Anayasanın 18. maddesinde "**Tebaa-i Osmâniyyenin hidemât-ı devlette istihdâm olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.**" [37] denilerek Türkçenin resmî dil olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca 1876 Anayasasının 57. ve 68. maddelerinde de Türkçeden bahsedilerek resmî dil vurgusu pekiştirilmiştir. [38]

---

[36] M. Şükrü Hanioğlu, "1876'dan Günümüze Resmi Dil Serüvenimiz", *Sabah*, 2 Ocak 2011.

[37] Burhan Kuzu, *Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat*, 11. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2011, s. 308.

[38] "57. Madde – Hey'etlerin müzâkerâtı lisân-ı Türkî üzere cereyân eder ve müzâkere olunacak lâyihaların sûretleri tab' ile yevm-i müzâkereden evvel a'zâya tevzî' olunur.

68. Madde – Hey'et-i Meb'ûsân için a'zâlığa intihâbı câ'iz olmayanlar şunlardır: Evvelâ teba'a-i Devlet-i Âliyeden olmayan, saniyen nizâm-ı mahsûsu mûcibince muvakkaten hidmet-i ecnebiye imtiyâzını ha'iz olan, sâlisen Türkçe bilmeyen ,rabian otuz yaşını ik-

Ayrıca 10 Mart 1332 günlü 387 sayılı "**Müessesat-ı Nafiayla İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun**"un birinci faslının birinci cümlesinde de "*Demiryolları ile müessesât-ı sairede işletmeye ait kâffe-i muamelat ve muhaberat yalnız Türkçe icra edilir.*"[39] denilerek Türkçenin resmî dil oluşuna ve Türkçe kullanılmasına vurgu yapılmıştır.

1923 yılında yapılan anayasa değişikliğinde de Türkçenin resmî dil olduğu anayasanın başına açıkça yazılmış, ondan sonraki bütün anayasalarda bu madde yer almıştır. Böylece bütün Türk devletlerinde devlet dili olarak kullanılan Türkçe, 1876 Anayasasından itibaren resmî dil vurgusu yapılarak anayasalardaki mevkiini korumuştur.

4. Anayasanın Dili

Bugüne kadar hazırlanmış olan anayasa metinlerine bakıldığında, dil bakımından bunların kendi dönemlerinin dil

---

mal etmeyen, hâmîsen hin-i intihâbta bir kimsenin hidmetkârlığında bulunan, sadisen iflâs ile mahkûm olup da i'ade-i i'tibâr etmemiş olan, sabian su-i ahvâl ile müştehir olan, saminen mahcuriyetine hüküm lâhik olup da fekk-i hacir edilmeyen, tâsi'an hûkuk-ı medeniyeden sâkıt olmuş olan, âşiren tâbi'iyet-i ecnebiye iddi'asında bulunan kimselerdir. Bunlar meb'ûs olamaz. Dört seneden sonra icrâ olunacak intihâblarda meb'ûs olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır." Hakan Özdemir, *Türkçenin Sadeleşme Tarihinde Anayasaların Dili*, **A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2003, s. 285, 287, 288.**

[39] Cem Eroğul, "Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 49/3-4 (Ankara 1994), s. 133.

özelliklerini taşıdıkları söylenebilir. Hatta bazen Anayasanın dilinde yenileştirmeye gidildiği de olmuştur.

12 Temmuz 1932 yılında Türk Dil Kurumunun kurulmasıyla (ilk adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti) dil devrimi başlamış oldu. 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayında Birinci Türk Dil Kurultayı toplanarak bu hareket yeni bir boyut kazandı. Atatürk de 1 Kasım 1932'de Meclisi açış konuşmasında *"Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz."* [40] diyerek devletin bütün kuruluşlarını özleştirme işiyle görevlendirdi. Böylece dilde bir tasfiyecilik hareketi başladı. İki yıllık bir uygulamadan sonra, bu tasfiyecilik hareketinin dili bir çıkmaza sapladığını gören Atatürk, güneş-dil teorisiyle bundan dönüş yamak istemişse de, onun ölümünden sonra tasfiyecilik daha da şiddetlenerek devam etmiştir.

Dönemin iktidarı ve Türk Dil Kurumu Atatürk'ün ölümünden sonra dil çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 1942 yılında Anayasanın Türkçeleştirme çalışmalarına başlanmış; iki ayrı kurul Türkçeleştirme tasarıları hazırlamış ve bu tasarılar milletvekillerine, İstanbul ve Ankara Hukuk fakülteleri hocalarına gönderilmiş, gelen raporlar CHP grubunda değerlendirilerek tasarı grupta görüşülüp kabul edilmiştir.

10 Ocak 1945 günü TBMM Genel Kurulunda Anayasa üzerinde yapılan dil değişiklikleri kabul edilmiştir. 11 Nisan 1945 günü de Anayasa Komisyonunun teklifi ile iç tüzüğün dili de yenileştirilmiştir.

---

[40] *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1946, s. 35.

Demokrat Parti iktidar olunca Anayasanın diliyle ilgili tartışmalar yeniden gündeme gelmiş, 24 Aralık 1952 günü TBMM yapılan bir oylamayla tekrar 1924 Anayasasının diline dönülmüştür. Ayrıca 11 Nisan 1945 günü kabul edilen içtüzükten de vazgeçilmiş ve 2 Mayıs 1927 günlü Dahili Nizamnameye geri dönülmüştür. Anayasanın dili üzerindeki aşırı davranışlar, bir tarafın tasfiyeci, diğer tarafın geriye dönüşleri, Anayasanın dili üzerinde olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır. Onun için 1961 yılında yeni bir anayasa yapılırken nispeten daha mutedil davranılmış, ne 1924 Anayasasının ağır dili ne de 1945 Anayasasının tasfiyecilik anlayışıyla oluşturulan yeni dili kullanılmıştır. O günlerde geçerli olan yaşayan dili kullanma yoluna gidilmiştir. 1982 Anayasasında ise daha sade bir dil tercih edilmiştir.

Anayasa hazırlanırken, kanun dilinin öteki dil kesitlerinden farklı bir yapıda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu amaç doğrultusunda anayasa metni, söz dizimi, kelime ve söylem boyutu içinde ele alınıp tanzim edilmelidir.

Kelime düzeyinde kanunların dili, kelime kullanımı, teknik hukuk terimleri, bilinen kelimelerin bilinmeyen anlamlarda kullanılması vb. bazı özellikler yönünden öteki dil metinlerinden ayrılmaktadır.[41] Günlük dilde kullanılan bir kısım Arapça, Farsça kelimeler, hukuk terimi olarak farklı anlamlar içermektedir. Mesela **kaza** kelimesinin yaygın anlamı "can veya mal kaybına, zararına sebep olan kötü olaydır".[42] Oysa hukuk dilinde bu kelime "yargı" anlamına gelmekte ve birçok birleşik şekli hukuk terimi olarak kullanılmaktadır:

---

[41] Işıl İnce Özyıldırım, "Türk Yasa Dili," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 116, sy.1., s. 89–114.

[42] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 1120.

kazaî rüşt "yargı kararıyla ergin sayılma"; **kazaî karar** "yargı kararı"; **kaza dairesi** "yargı çevresi" gibi. Aynı şekilde **tasarruf** kelimesinin günlük dildeki anlamı "bir şeyi dikkatli ve idareli kullanma, tutum"dur.[43] Hukuk dilinde ise bu kelime "bir hakkı kullanma yetkisi, sahiplik" anlamında kullanılmaktadır. **Sabit** kelimesinin yaygın anlamı "yerinden oynamayan, yerini değiştirmeyen, durağan"dır.[44] Hukuk dilinde ise bu kelime "gerçekliği ispat edilmiş, kanıtlanmış" anlamında kullanılmaktadır.

Hiç şüphe yok ki bu kelimeler bu anlamlarını uzun ve köklü bir geçmiş içinde kullanıla kullanıla kazanmışlardır. Bu bakımdan kanunların dili bir bakıma standartlaşmış ve bu şekilleriyle yorumlanmıştır. Böyle standartlaşmış ve oturmuş bir dilde basitleştirmeye gitmek kanunlarda yanlış anlaşılmalara sebep olabileceği gibi, kelimeler arasındaki ince farkları da ortadan kaldıracaktır.

Örneğin dili sadeleştiriyoruz ve basitleştiriyoruz diye **aleni**, **münhal**, **sarih**, **işsiz** kelimelerinin hepsini "açık" kelimesiyle ifadeye kalkarsak ince farkları kaybederiz. Çünkü bu kelimelerin hepsi "açık" anlamının ötesinde bir mana ifade etmektedir: **Alenî** "ortada, meydanda, herkesin içinde yapılan, açık"; **münhal** "boş olan, açık bulunan (memuriyet vb.); **sarih** "açık, kolay anlaşılır, belli, belirgin"; **işsiz** "işi olmayan" anlamında kullanılmaktadır.[45]

---

[43] A.g.e., s. 1911.

[44] A.g.e., s. 1672.

[45] Kelimelerin anlamları, Türk Dil Kurumunca hazırlanan *Türkçe Sözlük*'ün 2005 baskısına göre verilmiştir.

Aynı şekilde **merbut** " bağlanmış, bağlı"; **sadık** "dostluğu ve bağlılığı içten olan, sadakatli", **mütevakkıf** "gerçekleşmesi bir şeye bağlı bulunan"; **vâbeste** "bağlı" kelimelerinin hepsini yalnızca "bağlı" kelimesiyle karşılamak dilde zayıflamaya sebep olabilir.

5. Sonuç

Kanunların temel işlevi insan ilişkilerini düzenlemek ve sosyal düzeni sağlamaktır. Bu bakımdan kanunlar kural koyucu olup yaptırımları vardır. Onun için kanun metinleri hazırlanırken mümkün olduğunca açık, anlaşılır ve her hukuki ayrıntıyı kapsayacak şekilde hazırlanır. Böyle olunca da kanun maddeleri çok kapsamlı ve uzun olmaktadır. Hukuki bakımdan anlam bulanıklığını gidermeye yönelik olarak hazırlanan uzun metinlerde ister istemez karmaşık ve uzun cümlelere yer verilebilir. Bunların çok iyi tanzim edilmesi icap eder.

Anayasa devletin esas teşkilatını gösteren kanunu olduğuna göre onun dili de öteki kanunlardan ayrı düşünülemez, aksine anayasanın dili öteki kanun ve yönetmelikler için bir kılavuz olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan anayasanın dilinin yapı, imla ve kelime kadrosu yönünden sağlam olması gerekir.

Sonuç olarak, bugün eskisinden çok değişik hayat şartları içinde yaşıyoruz. Bu yeni şartlar, hiç şüphe yok ki düşüncemizi, duygularımızı ve üslubumuzu değiştirmekte, dilimizi de ister istemez bu yeni şartlara uydurmak zorunda bırakmaktadır.

Atalarımızdan bize miras kalan en kıymetli şey dilimizdir. Bu dilin içinde bütün bir gelenek, tarih, din gibi toplumun var oluş esasları yaşamaktadır. Bir milletin dili birinin

yerine diğeri konulacak şekilde bir kelime yığını değildir. Dil yüzyıllar içinde ve nesillerin hafızası içinde dövüle yoğrula yerleşmiş bir mana, his ve hayaldir. Kelime ve tabir konuşmanın bir vasıtasıdır. Asıl konuşulan mana, his ve hayal onların sinesinde o derece birbiriyle kaynaşmıştır ki kelimeyi atınca mana ve maksat da his ve hayal de beraber gider. Bundan da nesiller arasında anlaşmazlık doğar. Millet birliği parçalanır.[46] Bu bakımdan kendi milletinin tarih ve kültürünü öğrenmek isteyen her Türk, bu eserleri anlamak için onların yazıldığı dili bilmek zorundadır. Kültürümüze mal olmuş eserlerin dilini değiştirmek doğru değildir. Çünkü bu eserler içinde var olmuş binlerce söz vardır. Evet bu kelimelerin pek çoğu Arapça, Farsçadır. Türk dili Arapçadan, Farsçadan çok kelime almıştır. Fakat bunları sadece malzeme olarak almış ve kendi millî dil kuralları içine yerleştirmiştir. O bakımdan bu kelimelerin altında yatan söyleyiş Türkçedir. Bu söyleyişin sırrını çözebilmek için kültür dilini korumalı, onlara dokunmamalıyız. Yüzyıllarca süren bir tecrübe sonunda meydana getirilen bu ürünlerden alabildiğimiz kadarını alıp, bunları genç nesillere öğretmeliyiz. Genç nesillerin hem geçmişe ait değerleri tanımalarını, hem de mevcut kültürü benimseyebilmelerini sağlamalıyız. Zira onların konuşulan ve yazılan dili öğrenmeden bilim ve kültür alanında başarı kazanmaları ve ilerlemeleri mümkün değildir. Yeni anayasa oluşturulurken dilin kültürün taşıyıcısı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

---

[46] Ali Fuat Başgil, *Türkçe Meselesi*, Yağmur Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 63.

Kaynaklar

AÇIKGÖZ, Halil, "Türkçede Bitişik Kelime Meselesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, y. 16, sy. 2 (Nisan 1987), s. 35-58.

ADALI, Oya, "Anadili Olarak Türkçe Öğretimi Üstüne" *Anadilinde Çocuk Olmak*, (Haz. Ayşe Kilimci), Papirüs Yayınları, İstanbul 1998, s. 318-320.

ADALI, Oya, *Anlamak ve Anlatmak*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.

AĞAKAY, Mehmet Ali, "İkizlemeler Üzerine", *Türk Dili*, C. II, sy. 16 (1953), s. 189-191.

AĞAKAY, Mehmet Ali, "Türkçede Kelime Koşmaları", *TDAY-Belleten 1954*, Ankara 1988, s. 97-104.

AKALIN, Mehmet – TULUM, Mertol, *Yeni İmlâ Kılavuzu*, İstanbul (ts).

AKBAYIR, Sıddık, *Cümle ve Metin Bilgisi*, Deniz Kültür, Ankara 2003.

AKDEMİR, Rıza, "Anayasanın Dili", *Yaşayan Türkçemiz I*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 35-36.

AKKUŞ, Muzaffer, *Kitâb-ı Gunya, İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara 1995.

AKSAN, Doğan, "Anadili", *Anadilinde Çocuk Olmak*, (Haz. Ayşe Kilimci), Papirüs Yayınları, İstanbul 1998, s. 225-240.

AKSAN, Doğan, "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1979, s. 379-387.

AKSAN, Doğan, "Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *TDAY-Belleten 1971*, s. 253-262.

AKSAN, Doğan, *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara 1999.

AKSAN, Doğan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.

AKSAN, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1993.

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Ankara 1987.

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara 1996.

AKSAN, Doğan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 2000.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, Atasözleri Sözlüğü*, Ankara 1981.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II, Deyimler Sözlüğü*, Ankara 1978.

AKTAŞ, Şerif-GÜNDÜZ, Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 5. Baskı, Akçağ, Ankara 2004.

AKÜN, Ömer Faruk, *Türk Dili Karşısında Türk Münevveri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1982.

ARAT, Reşid Rahmeti, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair" *V. Türk Tarih Kongresi 1956*, Ankara 1960, s. 225-232.

ARAT, Reşit Rahmeti, "Türk Dilinin İnkişafı", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948.

ARAT, Reşit Rahmeti, "Uygurlarda Istılahlara Dair", *TM, VII-VIII* (1942), s. 56-81.

ARGUNŞAH, Mustafa, "Ziya Gökalp ve Yeni Lisan Hareketi", *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp* (Yayına hazırlayanlar: *Ünver Günay*-Celaleddin Çelik), Kesit Yayınları, İstanbul 2010, s. 95-122.

ATALAY, Besim, *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, İstanbul 1946.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul 1998.

ATEŞ, Ahmed, "Hicrî VII-VIII. (XII-XIV) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *TM*, VII-VIII/ 2 (1945), s. 94-135.

ATSIZ, Nihal, "Edirneli Nazmi'nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Ehemmiyeti", *Orhun Mecmuası* (İstanbul 1934), s. 9-16.

AVŞAR, Ziya, *Edirneli Nazmi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Türki-i Basit ve Gazeller Dışındaki Nazım Şekil ve Türleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998.

AYNUR, Hatice, "Mahremi", *DİA*, 27, s. 390-391.

AYNUR, Hatice, "Türkî-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies, Volume 4/5*, Summer 2009, s. 43.

Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990.

BAHADINLI, Yusuf Ziya, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1970.

BALTAŞ, Zuhal-Baltaş, Acar, *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

BANARLI, Nihat Sami, "Millî Tekevvünümüzde Yunus Emre'nin Yeri" *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, III/7 (1974), s. 37-46.

BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1971.

BANGUOĞLU, Tahsin *Türkçenin Grameri*, 3. Basılış, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Eski Türkçe Üzerine", *TDAY-Belleten 1964*, s. 77-84.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Kaşgarî'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAY-Belleten 1968*, s. 87-113;

BANGUOĞLU, Tahsin, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, İstanbul 1940.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Dil Bahisleri*, İstanbul 1987.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türk Grameri, Ses Bilgisi*, Ankara 1959.

BARTHOLD, W., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927.

BAŞAR, Fehamettin, "Fetret Devri", *DİA*, XII, 481.

BAŞGİL, Ali Fuat, *Türkçe Meselesi*, Yağmur Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

BAŞKAN Özcan, "Türkçede Dil-İçi Dünya Görüşü", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara 1983, s. 151-172.

BAŞKAN Özcan, *Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi*, İstanbul 1988.

BAŞKAN, Özcan, "Türkçede Dil-İçi Dünya Görüşü", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara 1983, s. 151-172.

BAŞKAN, Özcan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.

BAYRAV, Süheyla, *Yapısal Dilbilim*, İstanbul 1969.

BAZİN, Louis, "Yunus Emre ve Dil Sorunu", *Uluslararası Yunus Emre Semineri, Bildiriler*, İstanbul, 6-7-8 Eylül 1971, s. 74-83.

BELGE, Murat, "Türkçe Sorunu –I", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s. 89-100.

BELGE, Murat, "Türkçe Sorunu –II", *Yazko Edebiyat*, sy. 19 (Mayıs 1982), s. 95-98.

BİLGEGİL, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul 1982.

BİLGİN, Azmi, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Karışık Dil Unsurları Taşıyan Eserler ve Dil Özellikleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 69 (Aralık 1990), s. 63-74.

BİLGİN, Azmi, *Nazmü'l-hilâfiyyât Tercümesi, Giriş-Dil Özellikleri Metin-İndeks*, Ankara 1996

BİNYAZAR, Adnan, "Anadili Öğretiminde Yazınsal Alanlara Açılım", *Anadilinde Çocuk Olmak*, (Haz. Ayşe Kilimci), Papirüs Yayınları, İstanbul 1998, s. 327-339.

BOMBACİ, A., *Histoire de la Litterature Turque*, Paris 1968.

BROCKELMANN, C. "Ali's Qissa-i Jûsuf der alteste Vorlaufer der Osmanischen Literatur", *Abhandlange der Bayerischen Akademia der Wissenschaften*, Berlin 1916, s. 6-8.

BUDU, Mariana, *Kastamonu İl Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Kasasü'l-Enbiyâ'nın Dil İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), F.Ü.S.B.E. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2014.

BULUÇ, Sadettin, "Şeyyad Hamza'nın Beş Manzumesi", *TDED*, VII/1-2 (1956), s. 5-12.

BULUÇ, Sadettin, "Şeyyad Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi", *TM*, XV (1968), s. 247-257.

BULUÇ, Sadettin, "Şeyyad Hamza'nın Lirik Bir Şiiri", *TDED*, XIII (1963), s. 139-142.

BULUÇ, Sadettin, "Eski Bir Türk Dili Yadigârı Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik", *TDED*, VI (1955), s. 119-131.

CAFEROĞLU, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları", *TM, IV* (1934), s. 1-43.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, I, İstanbul 1958.

CANPOLAT, Mustafa "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede", *Türkloloji Dergisi*, V (1973), s. 21-49.

CANPOLAT, Mustafa, "Behcetü'l-hadâik'ın Dili Üzerine", *TDAY-Belleten, 1967*, Ankara 1968, s. 165-175.

CİN, Ali, *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u*, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, Ankara 1946.

CUNBUR, Müjgân, "Yunus Emre ve Gülşehrî", *Türk Yurdu*, C. 59, sy. 9, Ankara 1959.

CÜCELOĞLU, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul 1999.

ÇAĞATAY, Saadet, "Uygurcada Hendiadyoinler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1978, s. 29-66.

DELİCE, Halil İbrahim, "Deyimlerin Dilbilgisel Yapıları ve Yapı Çözümlenişleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, sy. 2 (Sivas-2002), s.177-194.

DENY, Jean, *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi* [trc. Ali Ulvi Elöve]), İstanbul 1941.

DEVELİ, Hayati, *Osmanlı'nın Dili*, 3F, İstanbul 2006

DEVELİ, Hayati, *Dil Doktoru*, 3F Yayınları, İstanbul 2006.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, "Kazakistanda Bulunan Esik Kurganı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s. 303-304.

DOERFER, Gerhard, "Das Chorasan-turkische", *TDAY-Belleten 1977*, s. 127-204.

DOĞAN Enfel, "Şeyhoğlu Sadreddün'in Kabusnâme Tercümesi ve Eserdeki Fonetik Unsurlar Üzerine Bazı Tespitler", *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları* Çalıştayı *Bildirileri (1-2 Aralık 2010)*, İstanbul 2013, s. 85-114.

EMRE, Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1945.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Batı Türkçesinin Doğuşu", *Uluslararası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-3 Ekim 1988), Ankara 1996, s. 39-45

ERDOĞAN, Abdülkadir, "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s. 47-48.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1972.

EROĞUL, Cem, "Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 49/3-4 (Ankara 1994), s.133.

FİLİZOK, Rıza, *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:115, İzmir 2001.

FLEMMİNG, B., "Türkler-Anadolu Beylikleri", *İA*, XII/2, s. 280-286.

GABAİN, A. v., *Das Altturkische Schrifttum*, Berlin 1950, s. 24.

GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, 4. baskı, Ankara 1979.

Genç Kalemler, C. II/5 (19 Haziran 1911).

GİRAUD, Rene, *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris 1961.

GÖĞÜS, Beşir, "Türkçede Birleşik Kelime Oluşumu ve Birleşik Kelimelerin Nasıl Yazılması Gerektiği", *TDAY-Belleten 1962*, Ankara 1963, s. 245-264.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları* (Haz. Mehmet Kaplan), 1000 Temel Eser Serisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

GÖKBERK, Macit, *Değişen Dünya Değişen Dil*, İstanbul 1980.

GÖKTÜRK, Akşit, *Okuma Uğraşı- Yazın Metninin Kavranışında Okur-Metin-Yazar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988.

GÖKTÜRK, Akşit, *Sözün Ötesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1977.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1943.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Yunus Emre, Risâletü'n-nushiyye ve Divan*, İstanbul 1965.

GÜNAY, Doğan, *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2000.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, "Yunus'un Türkçesi", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s.283-285.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Ankara Savaşı", *DİA*, III, s. 211.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "1876'dan Günümüze Resmi Dil Serüvenimiz", *Sabah*, 2 Ocak 2011.

HATİBOĞLU, Vecibe, "Kelime Grupları ve Kuralları", *TDAY-Belleten 1963*, Ankara 1964, s. 204-244.

HATİBOĞLU, Vecibe, *Pekiştirme ve Kuralları*, Ankara 1973.

HATİBOĞLU, Vecibe, *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara 1982.

HATİBOĞLU, Vecihe, *Türk Dilinde İkileme*, Ankara 1981.

İNALCIK, Halil, "Murad II", İA, VIII, s. 616.

İNAN, Abdülkadir, "S. S. Mayzel: Türk Dilinde İzafet" (tanıtma yazısı), *TDAY-Belleten 1958*, Ankara 1958, s. 297-313.

İNAN, Abdülkadir, "Eski Kuran Tercümelerinin Dili Meselesi", *Türk Dili*, I/7 (Nisan 1952), s. 19-22;

İZ, Fahir, "Yunus Emre'nin Dili", *Uluslararası Yunus Emre Semineri, Bildiriler*, İstanbul, 6-7-8 Eylül 1971, s. 124-130.

JOHANSON, Lars, *Aspekt im Türkischen*, Uppsala 1971.

KAPLAN, Mehmet vd., *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I, 1839-1865*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974.

KAPLAN, Mehmet, "Şark-Garp Medeniyeti Karşısında Türkiye", *Türk Yurdu*, sy. 281 (Şubat 1961), s. 11-12.

KAPLAN, Mehmet, "Yunus'un Gül Bahçesinde", *Uluslararası Yunus Emre Semineri, Bildiriler*, İstanbul, 6-7-8 Eylül 1971, s.131-154.

KAPLAN, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

KAPLAN, Mehmet, *Nesillerin Ruhu*, Hareket Yayınları, İstanbul 1970.

KARAL, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978.

KARAMANLIOĞLU, Ali, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul 1972.

KERİMÜDDİN, Mahmud, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (nşr. Osman Turan), Ankara 1944.

KILIÇ, Veysel, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002.

KIRAN, Zeynel-Kıran, Ayşe, *Dilbilime Giriş, Seçkin*, Ankara 2002.

KOÇ, Nurettin, *Açıklamalı DilBilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1992.

KORKMAZ, Zeynep, "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *TDAY-Belleten 1972*, s. 17-37.

KORKMAZ, Zeynep, "Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri ve Yapısındaki Temel Nitelikler Üzerine Bir Değerlendirme" *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları* Çalıştayı *Bildirileri*, İstanbul 2013, s. 267-287.

KORKMAZ, Zeynep, "Eski Bir Kudûrî Çevirisi", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara 1968, s. 225-231.

KORKMAZ, Zeynep, "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY-Belleten 1973-1974*, s.41-48.

KORKMAZ, Zeynep, "Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri", *Türkoloji Dergisi*, IV/2 (1973), s. 113-119.

KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

KORKMAZ, Zeynep, *Marzubannâme Tercümesi*, Ankara 1973.

KORKMAZ, Zeynep, *Türk Yazı Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara 1963.

KORKMAZ, Zeynep, "Ömer Seyfettin ve Yeni Lisan", *Milli Kültür*, C. II, sy. 1 (Haziran 1980), s.6.

KORKMAZ, Zeynep, "Türkiye'de Dil Davasının Dayandığı Fikir Temelleri ve Bu Davada Bugün Uyulması Gereken Ana İlkeler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XVII-XIX/1-2 (Ankara 1983), s. 179-190.

KORKMAZ, Zeynep, "Ziya Gökalp'ın Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. II, Ankara 1995, s. 74-82.

KÖKSAL, M. Fatih, *Edirneli Nazmi, Mecmau'n-nezâir (inceleme-tenkitli metin)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2001.

KÖPRÜLÜ, Fuat "Gazneliler Devrinde Türk Şiiri", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VII/2 (1929) s. 81-83.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmî", *Hayat Mecmuası*, V/107(1928), s.42-44.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, İstanbul 1928.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1994.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980.

KUZU, Burhan, *Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat*, 11. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2011.

MANSUROĞLU, Mecdut, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul 1958.

MANSUROĞLU, Mecdut, *Ahmad Fakih Çarhnâme*, İstanbul 1956.

MANSUROĞLU, Mecdut, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi", *TDED*, IV/3 (1951), s. 215-229.

MANSUROĞLU, Mecdut, "Bitişik Yazmak", *Bilgi*, sy. 63, (Temmuz 1952), s. 8-9.

MANSUROĞLU, Mecdut, "Mevlana Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler", *TDAY-Belleten 1954*, s. 207-220.

MANSUROĞLU, Mecdut, "Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerinde Notlar", *TDED*, X (1960), s. 5-24.

MANSUROĞLU, Mecdut, *Dehhanî ve Manzumeleri*, İstanbul 1947.

MAZIOĞLU, Hasibe, "Divan Edebiyatında Sadeleşme Akımı", *Türk Dili 14* (1964-65), s. 608.

MAZIOĞLU, Hasibe, "Edirneli Nazmi'nin Pend-i Attar Çevirisi", *Türkoloji Dergisi* VII (Ankara 1977), s. 47-43.

MAZIOĞLU, Hasibe, *Ahmed Fakih Kitabu Evsafı Mesâcidi'ş-şerîfe*, Ankara 1974.

MAZIOĞLU, Hasibe, *Nedim*, Ankara 1958.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1968.

MERÇİL Erdoğan, "Anadolu Beylikleri", *DİA*, III, s. 138-139.

MERÇİL, Erdoğan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçenin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, C. LXIV, Nisan 2000, sy. 239, s. 51-57.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993.

MERMER, Ahmet, *Türkî-i Basit ve Aydınlı Visali'nin Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.

OKAY, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

OKÇU, Naci, Şeyh *Galib, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Ankara 1993.

OKUMUŞ, Ejder, "Tanzimatın Dili", *Türkler*, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 139-147.

ÖKSÜZ, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995.

ÖNLER, Zafer, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri", *TDAY-Belleten 1985*, Ankara 1989, s. 87-130.

ÖZDEM, Ragıp Hulusi, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz, Fikrî Nesir Dilimizin Gelişmesi", *Tanzimat-I*, İstanbul 1940, s. 859-931.

ÖZDEMİR, Hakan, *Türkçenin Sadeleşme Tarihinde Anayasaların Dili*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2003.

ÖZEL, Sevgi, *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme*, Ankara 1977.

ÖZKAN, Mustafa- TÖREN, Hatice- ESİN, Osman, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Filiz Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul 2013.

ÖZKAN, Mustafa, "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit (Sade Türkçe) Hareketi", *İlmî Araştırmalar, 5*, (İstanbul 1997), s. 183-196.

ÖZKAN, Mustafa, "Lisanımız ve İnsanımız", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 17, sy. 2 (Nisan 1988), s. 41-55.

ÖZKAN, Mustafa, "Aşık Paşa ve Çağdaşlarının Türk Diline Hizmetleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 37, (İstanbul 2008), s. 85-104.

ÖZKAN, Mustafa, "Tarihi Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe", *TDED*, XXXIII (İstanbul 2005), s. 141-158.

ÖZKAN, Mustafa, "Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Teşekkülünde Yunus Emre'nin Rolü", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 41 (İstanbul 2011), s. 25-68.

ÖZKAN, Mustafa, "Yenileşme Sürecinde Türk Dili", *TDED, XXXII* (İstanbul 2005), s. 81-108.

ÖZKAN, Mustafa, *İnsan, İletişin ve Dil*, 4. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010.

ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 2013.

ÖZKAN, Mustafa, *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.

ÖZÜNLÜ, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZYILDIRIM, Işıl İnce, "Türk Yasa Dili," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.116., sy.1., s. 89–114.

PALMER, F.R., *Semantik* (Çev. Ramazan Ertürk), Kitabiyat, Ankara 2001.

PARLATIR, İsmail, "II. Meşrutiyet Sonrası Türk Dili", *Türkler*, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.148-153.

PEKOLCAY, Neclâ, "Yunus Emre'nin Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Türk Yurdu*, İstanbul 1966, C. V, sy. 319, s. 177.

Redhouse Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, İstanbul 1972.

SAFA, Peyami, *Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976.

SAĞOL, Gülden, *An Inter-linear Translation of the Kur'an İnto Khawarazm Turkish, Part I: Introduction and Text, Part II: Glossary*, Harvard University 1993-19.

SARAÇ, Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgileri*, Belâgat, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 2001.

SAUSSURE, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), İstanbul 1998.

SEVÜK, İsmail Habib, *Dil Davası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1949.

SİNANOĞLU, Samim, "Bileşik Kelimeler ve Yazılışları Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili*, sy. 85 (Ekim 1958), s. 7-12.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, Ankara 1967.

ŞAVKAY, Tuğrul, *Dil Devrimi, Gelenek*, İstanbul 2002.

Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha* (nakleden: Dehri Dilçin), Ankara 1946.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, III. Baskı, İstanbul 1967.

TEKİN, Şinasi, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili tarihinde 'olga-bolga' Sorunu", *TDAY-Belleten 1973-1974*, s. 59-133.

TEZCAN, Semih, "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978.

TİMURTAŞ, Faruk K., "Okullarımızda Dil Öğretimi ve Arı Türkçe", *Diller ve Türkçemiz*, (Haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996, s. 155-157.

TİMURTAŞ, Faruk K., *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 380, Ankara 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Türkçenin Yenilenmesi ve Yunus", *Tercüman* 16 Haziran 1972.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Atatürk'ün Dil ile İlgili Görüşleri", *Diller ve Türkçemiz* (haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Tarih Boyunca Dili Sadeleştirme Cereyanı", *Diller ve Türkçemiz* (Haz. Mustafa Özkan) Alfa, İstanbul 1996, s. 103-111.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Türkçenin Devlet Dili Oluşu", *Türk Kültürü*, C.2. sy.21 (Temmuz 1964), s. 160-161.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Yeni Dil ve Milli Edebiyat", *Tercüman*, 7 Nisan 1972.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Yunus Emre'nin Dili Üzerine Notlar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, C. II, s. 405-406.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Dil Dâvası ve Ziya Gökalp*, İstanbul 1965.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul 1979.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Sanat-Edebiyat Dünyasından* (Haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1997.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul 1979.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1972.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul 1970.

TOPALOĞLU, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1989.

TOPALOĞLU, Ahmet, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi, II.* İstanbul 1978.

TULUM, Mertol "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı IX*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 421-429.

TUNA, Osman Nedim, "Türkçede Tekrarlar", *TDED III/3-4* (1949), s. 429-447.

Türk Dil Kurumu, *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara 1936.

Türk Dil Kurumu, *İmlâ Kılavuzu*, Ankara 1993.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 1-2, Ankara 1988.

Türk Dil Kurumu, *Yabancı Kelimelere Karşılıklar*, Ankara 1995.

Türk Dil Kurumu, *Yabancı Kelimelere Karşılıklar, İkinci Kitap*, Ankara 1998.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Karamanoğulları Hakkında İki Ağıt", *TDAY-Belleten*, 1962, s. 68.

UZUN, Leyla Subaşı, "Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri", *Dilbilim Araştırmaları 1991*, s. 29-39.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.

ÜNAL, Recai, «Türkiye Türkçesindeki Bir Ad Öbeği Sorunsalı: 'Takısız' Denilen Ad Tamlaması ve Ad Tamlaması Sınıflaması İçindeki Yeri», *Dil Dergisi*, sy. 18 (Nisan 1994), s. 37-42.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Diyorlar ki!..* İstanbul 1918.

YALTKAYA, Şerefeddin, "Mevlânâda Türkçe Kelimeler ve Tükçe Şiirler", *TM*, IV (1936), s. 161-168.

YAŞAR, OCAK, Ahmet, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980.

YÜCEL, Yaşar, *Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara 1991.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, Ankara 1995

Dizin

A
Acem 115
Adana 57
Afşar boyu 54
Afyon 55
Afyonkarahisar 196
Ahmed Cevdet Paşa 82
Ahmed Fakih 26, 44, 47, 51, 52, 262
Ahmed Midhat Efendi 82
Ahmedî 68
Ahmed-i Dâî 68
Ahmet Caferoğlu, 196
Ahmet Hamdi Tanpınar 196
Ahmet Haşim 196, 251
Ahmet Mermer, 71
Ahmet Mithat 116
Ahmet Vefik Paşa 116
Ahmet Yesevî 44
Akdeniz 54
Akhisar 56
Akrabadin Tercümesi 29
Akşehir 55, 56
aktarma 144, 145
Alâeddin Siyavuş 42, 54
Alâiye (Alanya) 57
Alâiye Beyliği 57
alışılmamış bağdaştırma 231
alışılmış bağdaştırma 231
Ali 46, 47
Ali Canib 96
Ali Canip 85, 90, 117
Ali Cin 46
Ali Suavi 116
Ali Şir Nevâî 99
Almanca 193
Altay Devri 17
alüzyon (allusion) 148
Amasya 57
ana dil 63, 241, 242, 244
ana dili bilinci 247

Anadilden Derlemeler I 121
Anadolu 26, 35, 36, 39, 41, 43, 44, 45, 48, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 86, 101, 102
Anadolu beyleri 66
Anadolu beylikleri 54, 55, 60, 68, 103
Anadolu Selçuklu Devleti 36, 37, 39, 53, 58
Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Alâeddin Keykubad 57
Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus 44
Anadolu Selçukluları 26, 40, 43, 44, 52, 54, 55, 56, 57, 61, 65, 66, 68, 101, 262
Anadolu Türk beylikleri 61
Anadolu Türkçesi 52
Anadolu Türklüğü 36, 65
Anayasa Komisyonu 265
Ani 36
Ankara Savaşı 60, 67
anlam aktarımı 147, 148, 152, 166
anlam aktarmaları 151, 184
anlam bilgisi 191
anlam bilimi 165, 184
anlam kaynaşması 197
anlam yapılanması 148
anlamca kaynaşma 194, 199
anlamlandırma 227, 228
anlamlı birlik 229
anlatım 195
Antalya 57
Arabistan 68
Aral 37
Aral gölü 36
Arap 44, 61, 66, 95, 102, 103, 115
Arap dili 24
Arap harfleri 138
Arap kültürü 101
Arapça 24, 26, 40, 41, 45, 47, 51, 53, 61, 65, 66, 70, 71, 83, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 95, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 114, 116, 117, 120, 121, 123, 127, 128, 136, 137, 138, 228, 257, 260, 262, 266, 269
argo 197
Argular 37
Arı Dil Kolları 131
Arif Ali 45
Asya 17, 26, 86
Âşık Çelebi 72, 107
Âşık Paşa 52, 67, 70, 262
Ataç 135
atasözleri 75, 144, 157, 166, 184, 192
atasözü 143
Atatürk 119, 120, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 137, 265
Atebetü'l-hakayık, 256
Attar 71
Attila İlhan 232, 235
avam dili 89
Avrupa 26, 59, 79, 110, 114, 126
Aydın 55, 60

Aydınlı Visali 71, 106
Aydınoğlu Cüneyt Bey 57
Aydınoğlu Mehmet Bey 56
Aydınoğulları Beyliği 56
aykırı dil özellikleri 51
Azerbaycan 35, 37, 64
Azerî sahası 52
Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî 40

B

Babaîler İsyanı 53
Bafra 58
bağdaşıklık 230
bağdaştırma 230
bağlama grubu 195, 202
Baki 133, 251
Balasagun 23
Balıkesir 55
Balkan Savaşı 90, 259
Balkanlar 26, 59
Barthold 46
Basitnâme 72, 107
Batı Anadolu 55, 56, 59
Batı dilleri 116, 136, 138
Batı dünyası 138
Batı İran 51
Batı kökenli 135
Batı medeniyeti 96, 110
Batı toplumları 135
Batı uygarlığı 257
Batılılaşma 110
Batılılaşmak 136
Battalnâme 26, 44, 48
Behcetü'l-hadâik 26, 47, 49
Behcetü'l-hadâik fî mev'izeti'l-halâyık 45
belirli isim tamlaması 197
belirsiz isim tamlaması 197, 199
belirten (tamlayan) 195, 197
belirtilen (tamlanan) 195, 197
belirtme grupları 195
belirtme sıfatları 205
benzetme 144, 147, 184
Besim Atalay 121
Beşinci Gustav 127
Beylikler 61
Beylikler devri 27, 67, 68, 103
Beylikler dönemi 62, 66
Beyşehir 56
Bezm ü Rezm 40
Bilge Kağan 18
bilim dili 29, 135, 250
Birgi 56
Birinci Türk Dil Kurultayı 124, 265
birleşik fiil 152, 214
birleşik fiiller 195, 213, 215, 219
birleşik isim 194
birleşik isimler 195, 196, 198
birleşik kelime 191, 192, 193
birleşik kelimeler 188, 194, 195, 198, 208
birleştirme 188
Bizans 44, 55, 58, 59
Bizans İmparatoru III. Andronic 59
Bodisatvalar 19
Bolvadin 56

Bozkır Kültürü 255
Brahmanizm 19, 255
Buda 19
Budist 15, 24
Budizm 21, 99, 255
Buhara 36
bulunma grubu kalıbı 207
Burdur 57
Bursa 59
Büyük Hun İmparatorluğu 261
Büyük Selçuklu Devleti 36, 40
Büyük Selçuklular 65, 101, 262

C

Cahit Sıtkı 251
Cahit Sıtkı Tarancı 237
Candaroğulları 58, 67
Candaroğulları Beyliği 58
Canik 57
Celal Sahir (Erozan) 121
Cep Kılavuzları 129
Cerîde-i Havadis 113
Cerrahiyye-i İlhaniyye 29
Cezayir-i Bahr-i Sefid 263
Cimri 42, 54
cins adı 204
cins adları 199
Cumhuriyet 118, 136, 138
Cumhuriyet devri 132
Cumhuriyet dönemi 132

Ç

Çağatay edebî dili 99
Çağatayca 52, 89, 258
Çanakkale 55
Çankaya 123
Çarhname 44
Çelebi Mehmet 67, 68
Çin Türkistanı 89
Çince 17, 21
Çobanoğulları Beyliği 58
çok anlamlı 144
Çumul 38

D

Dağarcık 113
Dalaman 55
Danişmend Gazi 44
Dânişmendliler 40, 55
Dânişmendnâme 26, 43, 44, 48
Dâstân-ı Sultan Mahmud 48
Dehhânî 52
Demirci 56
Demokrat Parti 266
Denizli 55
Derî (Fars) dili 41
Develi 57
devlet dili 42, 69, 100, 264
Devletoğlu 67
Devletoğlu Yusuf 71
deyim 75, 143, 145, 150
deyimler 157, 184, 144, 191
deyimleşme 144, 147, 150, 151, 166, 167, 175, 184, 191
deyimleşme olgusu 148, 150, 185
deyimleşmiş ikileme 182
Dil Bayramı 129

dil bilgisi 244
dil devrimi 120
dil göstergeleri 225, 226, 228
Dil Heyeti 120, 121, 123
dil kalıbı 106
Dil Kurultayı 130
Dil Kurumu 133
dil tipi 187
dilde tasfiyecilik 119
Divan 73, 108
Divan edebiyatı 106, 110, 115
Divan şiiri 105
Divan-ı Hikmet 256
Dîvânü Lugati't-Türk 17, 23, 37, 256
Doğu Avrupa 203
Dolmabahçe Sarayı 129, 265
Dulkadıroğulları Beyliği 57
Dündar Bey 57

E

Ebû Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdâdî 47
edat grubu 185, 195, 202
edat grupları 206
edebî dil 24, 40, 66, 67, 78
edebî eserler 27, 102, 248
edebî lehçe 39
edebî lehçeler 100
edebî metin 233, 234, 237
edebî nesir 105
edebiyat dili 27, 65, 82, 100, 105, 116, 135, 262
edebiyat öğretimi 244
Edebiyât-ı Cedîde 83
Edirne 72, 107
Edirneli Nazmi 72, 107
Edviye-i Müfrede 29
Ege denizi 56
Eğridir 57
eklemeli diller 187
eksiltili anlatım 157
eksiltili birleşik 203
eksiz tamlama 202
Elbistan 57
el-Muhtasar 47
Emet 56
Emir Süleyman 68
En Eski Türkçe 17
Enis Behiç Koryürek 90
Eretna 57
Eretnaoğulları Beyliği 57
Ermenek 42, 54
Ermenice 41
Ermeniler 42, 54
Erzincan 57
Erzurum 36
Eski Anadolu Türkçesi 33, 45, 50
Eski Türkçe 17, 18, 22, 23, 27, 32, 49, 50, 52, 99, 210
Eskişehir 59
eş anlamlı 175
Eşrefoğlu Süleyman Bey 56
Eşrefoğulları Beyliği 56
Eti 124

F
Fakih Yakut Arslan 47
Falih Rıfkı 90
Falih Rıfkı Atay 128, 129
Fars 42, 44, 66, 95, 102, 103
Fars dili 40, 41, 61, 65
Fars edebiyatı 61
Fars kültürü 101
Fars nazmı 41
Farsça 17, 24, 26, 40, 41, 42, 45, 47, 53, 61, 65, 66, 70, 72, 83, 86, 87, 88, 89, 94, 95, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 114, 116, 117, 120, 121, 123, 127, 128, 136, 138, 257, 260, 262, 266, 269, 137
Faruk Kadri Timurtaş 196
Faruk Nafiz 133, 251
Faruk Nafiz Çamlıbel 90, 132
Fatih 104
Fazıl Ahmet Aykaç 129
Fecr-i Âtî 88, 90
Fecr-i Âticiler 84, 86, 117
Feleküddin Dündar Bey 57
Feraiz Kitabı 26, 47
Fergana 23
Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi 71
Fetih 104
fiil grubu 185
fiil grupları 152
Fransız edebiyatı 83
Fransızca 84, 116, 137, 193, 228, 259, 262
frazeoloji (phraseologie) 144
Frenkyazısı Savaşı 59
Fuat Köprülü 38, 88, 90
Fuat Köseraif 119
Fuzuli 133, 251

G
Galata 72, 107
Garb 86
Garibnâme 52, 70
Gazne İmparatorluğu 39
Gazneliler 38, 262
Genç Kalemler 117, 119, 259
Genç Kalemler dergisi 85
gerçek anlam 189
Germiyan 60
Germiyan aşireti 55
Germiyan Hükümdarı I. Yakub Bey 56
Germiyanoğlu Süleyman Şah 56
Germiyanoğlu Yakub Bey 103
Germiyanoğulları 56, 59
Germiyanoğulları Beyliği 55
Gıyaseddin Keyhusrev 53
Gökalp 134
Göktürk 18, 23, 261
Göktürk hanedanı 18
Göktürk İmparatorluğu 18
Göktürk Kitabeleri 18, 261
Göktürkçe 18, 51
Göktürkler 15, 18, 19, 43
gönderge 226
Gördes 56

gösteren 225
gösterge 224, 225
göstergeler 226, 235, 245
göstergeler dizgesi 224
gösterilen 225
Gunya 47
Guz 39
Guz (Oğuz) şiiri 39
Gülhane Hattı Hümâyunu 111
Gülistan 115
Gülşehri 67, 70, 262
Güneş-Dil Teorisi 129, 130
Göktürkler 19

H

Haçlı seferleri 48
Hakaniye Türkçesi 46
Halide Edip 90
Halide Edip Adıvar 132, 196
Halit Fahri Ozansoy 90
Halit Ziya 114
halk ağzı 125
halk deyimleri 75, 109
halk dili 94, 103
halk edebiyatı 38, 94
halk söyleyişleri 75, 109
Halka Doğru 90
Hama 51
Hamid 60
Hamid Bey 57
Hamidoğulları Beyliği 57
Hamit Zübeyr (Koşay) 121
Hanefi mezhebi 47
harf devrimi 121
Hârizm 36, 39
Hârizm yazı dili 51
Hârizmliler 56
Hasanoğlu 52
Hatiboğlu 67
havadis lisanı 113
havas dili 89
Haydarpaşa 196
Hazâinü's-sa'âdât 29
hendiadyoin 165
Hint-Avrupa 124
Hint-Avrupa dilleri 17
Hoca Dehhani 47, 67, 262
Hoca Mesud 67, 71
Honas 55
Horasan 36, 52
Hulâsatü't-tıb 29
Hunlar 43
Hüsameddin Çoban 58
Hz. Ali 44

I

I. Alâeddin Keykubad 53
I. Dünya Savaşı 259
I. Meşrutiyet 84
I. Murad 59
I. Selim 72
I. Türk Tarih Kongresi 123
I. Yakub Bey 55
II. Bayezid 72, 104
II. Gıyaseddin Keyhusrev 53
II. Gıyaseddin Mesud 54

II. İzzeddin Keykâvus 55
II. Meşrutiyet 84, 117
II. Murat 57, 67, 68, 103, 104
II. Türk Dil Kurultayı 128
III. Türk Dil Kurultayı 129
Ilıca 56
Irak 35, 37, 51, 64
Isparta 57

İ

İbn Alâ 45
İbrahim Alâeddin (Gövsa) 121
İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî 51
İbranice 86
İç Anadolu 44
İçel 42, 54
idyomatik (idiomatics) 144
ikileme 22, 165, 181, 195, 209
ikilemeler 165, 166, 185
İkinci Dünya Savaşı 138
İkinci Meşrutiyet 96
İlbilge 188
iletişim aracı 237
iletişim göstergeleri 225
iletişim süreci 223
ilgi hâli 197
ilgi hâli eki 197
İlhanlılar 43
ilim dili 65, 100, 101
ilim ve edebiyat dili 69
İlk Türkçe 17
İltiriş 188
İngilizce 136, 138, 193, 202, 228
İran 35, 37, 44, 64, 65, 73, 86, 93, 100, 101, 108
İran edebiyatı 70, 103, 104, 106
İran kültürü 101
İran şairleri 104
İranlılar 65
irsî (kalıtsal) özellikler 143
İsfendiyaroğulları 58
İshak Refet (Işıtman) 121
isim grubu 195
isim grupları 206
isim tamlaması 185, 195, 197
isim-fiil 153, 206
isimleme grupları 185
İskenderun 236
İslâm 22, 24, 65, 80, 100, 110, 111
İslâm dini 24
İslâm kültür ve medeniyeti 136
İslâm kültürü 106
İslâm medeniyeti 100, 110
İslâmî 17
İslâmiyet 17, 22, 23, 79, 101, 255
İsmail Hikmet (Ertaylan) 121
İsmet Özel 134
İsmet Paşa 120
isnat grubu kalıbı 208
İspanyolca 228
İstanbul 69, 75, 87, 90, 92, 94, 104, 109, 117, 119, 236
İstanbul Gazetesi 113
İstanbul Türkçesi 93, 95

İstanbul ve Ankara Hukuk fakülteleri 265
İstiklâl Savaşı 137, 259
İsveç 126
iyelik eki 197
İzmir 56
İznik 59
İzzeddin Keykâvus 43
İzzeddin Kılıcarslan 53, 61

J
jeneoloji 96

K
Kabusnâme 103
Kadı Burhaneddin 57, 58
Kafkaslar 64
Kafkasya 35, 64
kalıp sözler 143
kalıplaşma 150, 151, 184, 190
kalıplaşmış kelime grubu 191
kalıplaşmış ögeler 143
kalıplaşmış söz grupları 191
Kanunî 234
Kanun-i Esasi 262
Kanuni Sultan Süleyman 149
kapitülasyonlar 95
Karadeniz 64
Karadeniz bölgesi 58
Karahanlı 48, 52
Karahanlı edebî dili 23
Karahanlı Türkçesi 37, 50
Karahanlı yazı dili 47
Karahanlıca 51
Karahanlılar 17, 22, 23, 24, 43, 261
Karahisar (Afyon) 55
Karaman 60
Karamanoğlu Mehmet Bey 42, 54, 99, 261
Karamanoğulları 42, 54, 57, 59, 67
Karamanoğulları Beyliği 54
Karesi 59
Karesi Bey 55, 56
Karesi Beyliği 55
karışık dilli eserler 49
karma dil 106
Karşılıklar Kılavuzu 128
Kastamonu 58
Kâşgar 23
Kâşgarlı 38
Kâşgarlı Mahmud 37, 99
kavramlaştırma 227
Kay 38
Kayacık 56
Kayı Oğuzları 58
Kayseri 36, 57
Kâzım Nami 85, 90
kelime bilimi 165
kelime grupları 152, 188
kelime haznesi 19, 27, 68
Kerimüddin Alişîr 55
Kıpçak 37, 47, 48
Kıpçak şivesi 46
Kırım 46, 68
kısaltma grubu kalıbı 206
Kıssa-i Yusuf 46, 47, 49

kişiler arasındaki iletişim 223
kişileştirme 145, 184
Kitâb-ı Ferâiz 49
Kitâb-ı Güzîde 49
Kitâbü'l-mühimmât 29
Kocaeli yarımadası 59
Kocamustafapaşa 196
konuşma dili 63, 64, 82, 83, 86, 87, 101, 102, 104, 109, 117, 263
Konya 36, 54, 59
kök birliği 17
Köprülü 72, 107
Kösedağ Savaşı 53
Kudûrî Tercümesi 26, 47, 49
Kur'an 24
Kur'an tercümeleri 24, 62, 66
Kur'an tercümesi 24, 28
Kutadgu Bilig 17, 24, 256
Kuzey Anadolu 58
Kuzey Irak 203
Kuzeybatı Anadolu 58
Kül Tigin 18
Kültigin 188
Kütahya 55

L

Lâdik 55
Lâdik (İnançoğulları) Beyliği 55
Lâdik beyleri 55
lakap 204
Larousse 121
Latin 135
Latin alfabesi 120
Latin harfleri 138
Latince 86
Lisanî Türkçülüğün Umdeleri 94

M

M. Fatih Köksal 73
mahallîleşme 75, 109
Mahremî 72, 107
Malatya 55
Malazgirt Savaşı 58
Malazgirt Zaferi 26, 39
manevî kültür 144, 251
Manihaizm 19, 21, 255
Maniheist 24
Manisa 56
Mantıkuttayr 71
Maraş 57
Maveraünnehir 23, 26
mecaz anlamlar 234
mecazlı anlatım 191
Meclis 125
Mecmau'l-letâif 107
Mecmau'n-nezâir 73, 108
Mecmûa-i Fünûn 113
Mehmed b. Bâlî 49
Mehmet 58
Mehmet Akif 133
Mehmet Bey 43, 54, 55
Mehmet Emin 119
Mehmet Kaplan 196, 247, 257
Menemen 56
Menteşe 60
Menteşe sancağı 55

Menteşeoğulları 55
Mercimek Ahmed 103
Mersin 236
Meşrutiyet 137, 259
Mevlana 26, 47
Mevlid 68, 74, 108
Mısır 35, 51, 64, 73, 108
Mısır Memlük Sultanlığı 57
Milas 55
millî dil 107, 258
millî edebiyat 86, 137, 258
millî kültür 100, 125, 132
millî yazı dilleri 66
Millî Edebiyat akımı 119
Minûçehrî 38
Miryakefalon Savaşı 40
Moğol 42, 43, 54, 62
Moğol istilaları 43
Moğol Valisi Timurtaş 56
Moğollar 48, 53, 54, 56, 58
Mora 56
morphology 191
Muallim Naci 116
Muhâkemetü'l-lugateyn 99
Muhammed b. Hamza 27
Muharrem Ergin 196
Muhbir 113
Muhteşem Yüzyıl 234
Muînüddin Pervane 42
Muinüddin Süleyman Pervane 58
Musavver Medeniyyet 113
Mübarizüddin Mehmet Bey 56
Mücerrebnâme 29
Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi 29
Müntahab-ı Şifâ 29
Müslüman 101

N

Nabi 75, 109, 110
Naim Hazım Onat 129
Namık Kemal 115, 119, 251
Nâsırüddin b. Ahmed b. Muhammed 45
nazım dili 105
Nazmi 74, 108
Nazmü'l-hilâfiyyât Tercümesi 51
Necati 71
Necip Asım 116
Nedim 75, 77, 109, 251
Nergisî 115
nesir dili 110, 113
nesne 208
Nesturîlik 19
Niğde 57
Nihal Atsız 71
Niksar 57
Nirvana Sutra 15
Nutuk 120

O

Oğuz 37, 38, 46, 47, 48, 53, 62
Oğuz boyları 26, 65
Oğuz lehçesi 26, 39
Oğuz şiiri 38
Oğuz şivesi 38, 52, 65

Oğuz Türkçesi 27, 38, 48, 65
Oğuz yazı dili 51
Oğuzca 33, 36, 38, 49, 52
Oğuzlar 26, 36, 38, 39, 54, 66
Oğuz-Türkmen özellikleri 50
Orhan Bey 59
Orhan Seyfi Orhon 90
Orhun 15
Orhun Âbideleri 18
Orta Anadolu 51, 54
Orta Asya 17, 24, 35, 39, 50, 51, 64, 203
Orta Asya Türkçesi 52
Orta Türkçe 32
Orta ve Doğu Anadolu 58
ortak dil 133
Osman Bey 58, 59
Osman Fikri Sertkaya 18
Osman Nedim Tuna 16
Osmanlı Beyliği 67
Osmanlı Devleti 55, 60, 67, 69, 110, 234, 262
Osmanlı dili 89, 94
Osmanlı edebiyatı 81
Osmanlı İmparatorluğu 80, 105, 111
Osmanlı sarayı 68
Osmanlı Türkçesi 84, 96, 106, 116, 257
Osmanlıca 118, 119, 129
Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları 128
Osmanlılar 55, 56, 57, 59, 60

Ö

ödünçleme 17
Ömer Seyfettin 85, 90, 96, 117
öz Türkçe 126, 127, 133, 135
özel ad 204
özel isim 194
özne 208

P

paleontoloji 96
paremioloji (paremiologie) 144
Paris 38
pekiştirmeli ikilemeler 211
Pend-i Attâr 73, 108
Pervaneoğulları Beyliği 58
Prenses İngrid 127

R

Ragıp Hulusi (Özdem) 121
Ramazanoğulları Beyliği 57
Refik Halit 90
Refik Halit Karay 132
resmî dil 111, 261
resmî yazı dili 113
resmî yazışma dili 102
Reşad Nuri (Güntekin) 90, 121, 132
Rönesans 79
Rum ülkeleri 41
Rumca 41, 263
Rumeli 64
Russel 135
Ruşen Eşref 123

S
Sabah Gazetesi 113
Sabit 75
sade Türkçe 106, 108
Sadi Çelebi 75, 77, 109
Sadri Maksudi Arsal 122
Sâhib Ata Fahreddin Ali 55
Sahib Ataoğulları Beyliği 55
Sahib Fahreddin Ali 40
Salsal 44
Salsalnâme 26, 44, 48
Samî dilleri 124
Samih Rıfat 123
Samsun 58
Sandıklı 55
Sanskritçe 17, 21, 99
Saruhan 56, 60
Saruhan Bey 56
Saruhanoğulları 56
Selânik 85, 90, 117, 119
Selçuk 56
Selçukça 258
Selçuklu 42, 53, 54, 59, 61, 65
Selçuklu Devleti 36, 53, 61, 66, 102
Selçuklu sarayı 43
Selçuklu sultanları 65
Selçuklular 39, 40, 42, 48, 54, 61, 65, 66, 101, 103
Selçuklular dönemi 26, 45, 52
Selimpaşa 196
semantic 191
Servet-i Fünun 83, 88, 117
Servet-i Fünûncular 86, 90
ses olayları 190
sessiz dil 224
Seydişehir 56
sıfat fiiller 209
sıfat tamlaması 185, 195, 203, 204, 205, 208
sıfat-fiil 206
Simav 56
Sinop 58
Siriderya 36
Sivas 57
Siyavuş bin Keykâvus 42
Soğdca 17, 21
somut kavramlar 145
somutlaştırma 144, 145, 184
son çekim edatı 206
söz dizimi 152, 185, 188
söz öbekleri 184, 185
söz varlığı 18, 23, 131, 143, 144, 184
sözlü-sesli dil 224
sözsüz anlatım 223
sözsüz iletişim 224
sözsüz mesajlar 224
Sultan Orhan 68
Sultan Veled 26, 44, 47, 51
Suriye 35, 51, 64
Suvarlar 37
Süheyl ü Nevbahar 71
Süleyman Çelebi 68, 74, 108
Süleyman Nazif 88, 118
Süleyman Paşa 116
Sümer 124
Sümerce 16

süreklilik fiili 220
Süryanice 17

Ş
Şark 86
Şehnâme 107
Şemseddin Sami 116
Şemseddin Yaman Candar 58
Şeyh Galib 77
Şeyh San'an Hikâyesi 44, 48
Şeyhi 103
Şeyh-i San'an Hikâyesi 26
Şeyhoğlu 67, 71
Şeyhülislam Yahya 75
Şeyyad Hamza 26, 44, 48, 262
Şeyyad İsa 44
Şinasi 82, 96, 114, 116
Şütürnâme 107

T
Taceddinoğulları Beyliği 58
takısız tamlama 202
Takvîm-i Vekayi 113
tam yardımcı fiil 214
Tanpınar 112
Tanrı 44
Tanzimat 78, 80, 82, 84, 85, 96, 110, 112, 113, 116, 118, 119, 137, 257, 263
Tanzimat aydınları 137
Tanzimat devri 115
Tanzimat devri yazarları 116
Tanzimat edebiyatı 112
Tanzimat edipleri 82
Tanzimat Fermanı 111, 113
Tanzimat nesri 82, 112
Tanzimatçılar 83, 116
Tarabü'l-mecâlis 107
Tarama Dergisi 125, 127, 129
tasfiyeciler 134
tasfiyecilik 128
tasfiyecilik hareketi 131, 133, 135, 137, 265
tasvir fiilleri 219
Tasvîr-i Efkâr 113
Tatar 38
tavâif-i mülûk 54
Tavşanlı 56
TBMM Genel Kurulu 265
Terakkî Gazetesi 113
Tercüman gazetesi 134
Tercümân-ı Ahvâl 113
terim 143
Teshil 29
tezlik fiili 220
Tibetçe 17, 21
Timur 60, 67
Tire 56
Toharca 17, 21
Tokat 36, 57
Tokat Kalesi 45
Tonyukuk 18
Trabzon Rum İmparatorluğu 58
Trakya 26, 59
Tuhfe-i Mübârizî 29
Tuhsı 38

Turan 93
Turgutlu 56
türemiş fiiller 213
Türk 15, 37, 41, 43, 56, 58, 62, 64, 73, 103, 126, 269
Türk birliği 67
Türk boyları 35, 39, 64
Türk devletleri 22
Türk Dil Kurultayı 125
Türk Dil Kurumu 128, 130, 265
Türk dili 15, 16, 18, 22, 51, 52, 64, 66, 70, 75, 94, 109, 119, 121, 124, 125, 257, 269
Türk Dili Araştırma Kurumu 128
Türk Dili Araştırma Kurumu Merkez Heyeti 129
Türk Dili İçin 122
Türk Dili Tetkik Cemiyeti 123, 127, 265
Türk edebî dili 36
Türk edebiyatı 70, 119
Türk halkı 26, 43
Türk kültürü 122, 257
Türk lehçeleri 88, 89, 117, 124
Türk medeniyeti 95
Türk milleti 80, 119, 122
Türk Ocağı 90
Türk Sözü 90
Türk şairleri 104
Türk şiiri 39
Türk Tarih Kurumu 130
Türk tarihi 122
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 123
Türk toplumu 94, 96, 111
Türk yazı dili 49, 51, 70, 78, 110
Türk Yurdu dergisi 90
Türkçe 15, 16, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 32, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 54, 61, 62, 65, 66, 68, 70, 72, 74, 75, 77, 80, 82, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 105, 107, 109, 115, 116, 117, 120, 121, 125, 128, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 165, 189, 196, 202, 228, 242, 244, 247, 248, 255, 256, 257, 258, 261, 262, 264, 269
Türkçe Sözlük 167, 185
Türkçe yazı dili 16
Türkçecilik 261
Türkçecilik hareketi 133
Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu 129
Türkçülüğün Esasları 94, 118
Türkçülük akımı 90
Türkî-i Basit 71, 72, 74, 106, 107, 108
Türkî-i Basit hareketi 74
Türkistan 68
Türkiye 81, 97, 112, 126, 138
Türkiye Türkçesi 64, 127, 167, 185, 188
Türkler 22, 39, 59, 65, 86, 91, 100, 101, 255
Türkleşme 36

Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 91
Türklük 100
Türkmen 42
Türkmen aşireti 57
Türkmen beyleri 42, 54
Türkmen beylikleri 59
Türkmen kitlesi 53
Türkmenler 43, 54
Türk edebiyatı 110

U

Ulus gazetesi 128
Umur Bey 57
unvan grubu 195
Urganlı 56
Uşak 55
uydurmacılık 131
Uygur 18, 23
Uygur devresi 17
Uygur devresi Türkçesi 99
Uygur hanlığı 23
Uygur harfleri 17
Uygur sahası 17
Uygur Türkleri 19, 57
Uygur yazı dili 23, 51
Uygur yazısı 19
Uygurca 51
Uygurlar 18, 19, 21, 24, 43, 255, 261
uzaklaşma grubu kalıbı 207

Ü

ünlü çatışması 190
ünlü düşmesi 190

V

vasf-ı terkibî 89
Vehbi 150
Veled Çelebi 116
Vikaye Tercümesi 71

Y

Yabaku 38
Yâdigâr-ı İbn-i Şerif 29
Yağma 38
Yahya Kemal 132
yakın anlamlı 175, 185, 210
Yakındoğu 51, 53
Yakub Bey 55
Yakup Kadri 88, 90
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 130
Yalvaç 57
yan anlam 152
yansıma 182
yansıma sözcük 167
yansımalı ikilemeler 166
yapı bilgisi 191
yardımcı fiiller 152, 166, 219
yargı grupları 152, 195
yarı tasvir fiilleri 221
yarı yardımcı fiil 214
yaşayan dil 67
yaşayan Türkçe 93
Yaşayan Türkçemiz 134

Yavuz Sultan Selim 73, 108
yazı devrimi 120
yazı dili 35, 39, 50, 52, 64, 65, 69, 70, 82, 83, 86, 87, 101, 102, 104, 106, 113, 117, 118, 125, 137, 255, 263
yazılı edebiyat 36
Yedisu 23
yeni lisan 137
Yeni Lisan 85, 88, 89, 96, 258, 259
Yeni Lisan hareketi 85, 91, 94, 96
Yeni Lisancılar 87, 88, 90, 118, 119, 259
Yeni Mecmua 90
Yeni Osmanlıca 116
Yeni Türkçe 95
Yenimahalle 196
Yenisey yazıtları 15
yer adı 204
Yesevî 46
Yesevî dervişleri 44
yeterlilik fiili 219
Yıldırım Bayezid 55, 56, 60, 67, 68
yönelme grubu kalıbı 207
Yunan 135
Yunanca 165
Yunus Bey 57
Yunus Emre 26, 51, 67, 74, 108, 133, 262
Yusuf Has Hacib 24
Yusuf u Zeliha 48
Yusuf Ziya Ortaç 90, 196
yüksek zümre edebiyatı 84

Z

zarf 208
zarf grubu 195, 215
zarf-fiil 167, 206, 219
zıt anlamlı 181
zihnî kavramlar 245
Ziya Gökalp 85, 88, 90, 93, 96, 117, 118
Ziya Paşa 116
zümre dili 104

PROF. DR. MUSTAFA ÖZKAN

1957'de Osmaniye'de doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1977). 1977-1980 yılları arsında MEB'na bağlı liselerde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yaptı. 1980'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Filolojisi Kürsüsüne asistan oldu. 1984'te *"Manyaslı Mahmud, Gülistan Tercümesi, Girirş-İnceleme-Metin-Sözlük"* adlı çalışması ile doktor, 1988'de doçent oldu. 1995'te profesörlüğe yükseltildi.

Yayımlanmış eserleri şunlardır: *Yeni Türkçe Sözlük* (Mertol Tulum ve Muhammet Yelten ile birlikte, 1987); *Cinânî, Cilâü'l-kulûb, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük* (1990); *Mahmud b. Kadi-i Manyas, Gülistan Tercümesi, Girirş-İnceleme-Metin-Sözlük* (1993); *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi* (1995, 4. Baskı 2013); *Faruk K. Timurtaş, Diller ve Türkçemiz* (1996); *Faruk Timurtaş, Edebiyat ve Sanat Dünyasından* (1997); *Faruk K. Timurtaş, Makaleler, Dil ve Edebiyat İncelemeleri* (1997); *Tarih İçinde Türk Dili* (1997, 4. Baskı 2013); *Faruk K. Timurtaş. Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler* (2000, 2. Baskı 2016); *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri* (2001); *Yüksek Öğretimde Türk Dili-Yazılı ve Sözlü Anlatım* (Hatice Tören ve Osman Esin ile birlikte, 2001, 3. Baskı 2010); *Türkçenin Sözlüğü* (Muhammet Yelten ile birlikte, 2002); *Çözümlemeli Osmanlı Türkçesi Metinleri* (Enfel Doğan, Fatih Kemik, Mustafa Uluçay ile birlikte, 2003, 2. Baskı 2014); *İnsan, İletişim ve Dil* (2008, 4. Baskı 2010); *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (Veysi Sevinçli ile birlikte 2008, 5. Baskı 2015); *Osmanlı Türkçesi I* (Hatice Tören ile birlikte, 2008, 3. Baskı 2012); *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi* (2009, 2. Baskı 2012), *Türkçe Cümle Bilgisi* (Enfel Doğan il birlikte, 2010); *Osmanlı Türkçesi II* (Hatice Tören il birlikte, 2012, 2. Baskı 2014); *Gramer Uygulamalı Osmanlıca Seçme Metinler* (Hatice Tören ve Enfel Doğan ile birlikte, 2014, 2. Baskı 2016).

Dil Eksenimiz

Türk yazı dilinin XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonuna kadar gelişme gösteren dönemine "Yeni Türkçe" dönemi adı verilmektedir. Bu devre, Türklerin Orta Asya'dan batıya doğru göç etmesiyle oluşan lehçelerin birer yazı dili olarak geliştiği devredir. Türk dilinin dış etkilere çokça maruz kalıp büyük değişikliklere uğradığı bu dönemde Türkçe, Doğu ve Batı Türkçesi olmak üzere başlıca iki kolda gelişme göstermiştir.

Batı Türkçesi, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli topraklarında büyük bir gelişme kaydederek Türkçenin en büyük yazı dili durumuna yükseldi. Bu yazı dili, XIX. yüzyıldan itibaren bir sadeleşme sürecine girdi. Bu sadeleşme süreci, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra daha da hızlandı. Sonra da Türkiye Türkçesi diye adlandırılan bugün kullandığımız yazı dili hâline geldi.

Dil Eksenimiz adıyla okuyucuya sunulan bu kitapta, Anadolu'da gelişme gösteren Türk yazı dilinin serüveni konu edilmektedir. İki kısımdan oluşan kitabın birinci kısmında Türkçenin Anadolu'da yazı dili hâlinde gelişmesiyle ilgili makaleler; ikinci kısmında ise deyimleşme olgusu, birleşik kelimelerin yapısı, edebî metinlerde dilin kullanımı, dil-kültür bağlamında edebiyat öğretimi ve anayasa metinlerinde dilin kullanılışı gibi tamamen dilin kullanım boyutuyla ilgili yazılara yer verilmiştir.

THG 0134242 GNY

ISBN 978-605-9786-20-1

9 786059 786201